

MIKKO VUORENPÄÄ

JOHDATUS PROSESSI- OIKEUTEEN

HELSINGIN YLIOPISTON OIKEUSTIETEELLISEN TIEDEKUNNAN JULKAISUJA

OIKEUDEN PERUSTEET | 44

MIKKO VUORENPÄÄ

JOHDATUS PROSESSI- OIKEUTEEN

HELSINGIN YLIOPISTON OIKEUSTIETEELLISEN TIEDEKUNNAN JULKAISUJA

OIKEUDEN PERUSTEET | 44

**OIKEUSTIETEELLINEN TIEDEKUNTA, PL 4,
00014 HELSINGIN YLIOPISTO
HELSINKI.FI/OIKEUSTIEDE**

**COPYRIGHT © 2023 TEKIJÄT JA HELSINGIN YLIOPISTON
OIKEUSTIETEELLINEN TIEDEKUNTA**

**ISBN 978-951-51-7938-8 (PAINETTU)
ISBN 978-951-51-7939-5 (VERKKOJULKAISU)
ISSN 2670-1219 (PAINETTU)
ISSN 2670-2681 (VERKKOJULKAISU)**

**TAITTO: UNIGRAFIA OY
PAINATUS: UNIGRAFIA OY
HELSINKI 2023**

ALKUSANAT

Tämä prosessioikeuden perusteita käsittelevä esitys on kirjoitettu oikeustieteellisten tiedekuntien vuoden 2023 valintakokeita varten. Tästä syystä kirjassa ei ole ollut tarpeen käyttää lähdeviitteitä.

Kirjassa edetään prosessioikeuden yleisiä oppeja koskevista perusteista siviili- ja rikosprosessioikeuden tärkeimpiin periaatteisiin. Teoksen ensimmäinen pääjakso, Peruskäsitteitä, koostuu kokonaisuudessaan prosessioikeuden keskeisistä lähtökohdista. Pääjaksossa Oikeudenkäynti tarkastelu kohdistetaan varsinaiseen oikeudenkäyntimenettelyyn ja käsittelyn keskiössä ovat ne perustekijät, joiden varaan oikeudenkäynnit sekä siviili- että rikosprosessissa rakennetaan. Sen sijaan kirjaan ei sisälly kuvausta oikeudenkäynnin kulusta tuomioistuimessa. Tältä osin lukijan siis pitää (vaikka se varmasti vaikeaa onkin) vielä malttaa mielensä ja odottaa varsinaisten oikeustieteen opintojen aloittamista.

Vuoden 1991 muistikuvien perusteella pystyn sanomaan, että valintakokeisiin lukeminen voi toisinaan olla muutakin kuin jännittävää. Toivotankin kaikille pääsykokeisiin valmistautujille voimia luku-urakkaan.

Kirjasta saattaa löytyä vitsi. Kannattaa siis lukea tarkkaan.

Turussa vuoden 2022 kolmanneksi viimeisenä päivänä

Mikko Vuorenpää

SISÄLLYS

ALKUSANAT	III
I PERUSKÄSITTEITÄ	1
1 MITÄ ON PROSESSIOIKEUS?	3
2 PROSESSIOIKEUDEN LÄHTEET	5
3 KESKEISIÄ PROSESSITOIMIJOITA	8
3.1 Asianosaiset	8
3.1.1 Lähtökohtia	8
3.1.2 Asianosaiskelpoisuus	9
3.1.3 Oikeudenkäyntikelpoisuus	11
3.1.4 Asialegitimaatio eli asiavaltuus	14
3.1.5 Kuka on asianomistaja?	17
3.1.6 Asianosaisten avustajat	19
3.2 Tuomioistuinlaitos	21
3.2.1 Lähtökohtia	21
3.2.2 Perusjaotteluja	23
3.2.3 Yleiset tuomioistuimet ja niiden toimivalta	23
3.2.3.1 Asiallinen toimivalta	24
3.2.3.2 Alueellinen toimivalta	24
3.2.3.2.1 Yleinen oikeuspaikka siviiliprosessissa	25
3.2.3.2.2 Riita-asioiden erityisiä oikeuspaikkoja	26
3.2.3.2.3 Rikosasioiden oikeuspaikka	29
3.2.3.3 (Oikeus)asteellinen toimivalta	32
3.2.3.4 Toimivaltasäännösten sitovuus	33
3.3 Tuomarit	35
3.3.1 Perusjaotteluja	35

3.3.2	Tuomareiden kelpoisuus	36
3.2.2.1	Lähtökohtia	36
3.3.2.2	Tuomarin yleiset kelpoisuusvaatimukset	36
3.3.2.3	Tuomarin erityiset kelpoisuusvaatimukset	38
3.4	Syyttäjälaitos ja syyttäjät	44
3.4.1	Yleistä	44
3.4.2	Yleiset syyttäjät	46
3.4.3	Syyttäjän erityinen kelpoisuus	51
3.5	Asianajolaitos	55
II OIKEUDENKÄYNTI		59
1	OIKEUDENKÄYNTI AINEELLISEN OIKEUDEN TOTEUTTAJANA	61
1.1	Lähtökohtia	61
1.2	Prosessitavoitteet ja niiden yhteensovittaminen	62
1.3	Keinot prosessitavoitteiden saavuttamiseksi	67
1.3.1	Suullisuusperiaate	67
1.3.2	Välittömyysperiaate	68
1.3.3	Keskityspanaate	70
1.4	Suullisuuden, välittömyyden ja keskityksen välisistä suhteista	77
1.5	Itsenäiset prosessipanaatteet	77
1.5.1	Kontradiktorinen panaate	77
1.5.2	Julkisuuspanaate	79
2	OIKEUDENKÄYNTI SIVIILIASIOISSA	87
2.1	Siviilioikeudenkäyntien yleisiä lähtökohtia	87
2.1.1	Dispositiiviset ja indispositiiviset riita-asiat	87
2.1.2	Työnjako asianosaisten ja tuomioistuimen välillä	88
2.1.2.1	Lähtökohtia	88
2.1.2.2	Määräämispanaate siviiliprosessissa	90

3 OIKEUDENKÄYNTI RIKOSASIOISSA	95
3.1 Rikosoikeudenkäyntien yleisiä lähtökohtia	95
3.1.1 Yleistä	95
3.1.2 Virallisperiaate rikosprosessissa	95
3.1.2.1 Lähtökohtia	95
3.1.2.2 Asianomistajarikokset ja virallisen syytteen alaiset rikokset	97
3.1.2.3 Syyteneuvottelu	100
3.1.3 Akkusatorinen ja inkvisitorinen oikeudenkäyntimenetelmä	101

I PERUSKÄSITTEITÄ

1 MITÄ ON PROSESSIOIKEUS?

Oikeusnormeista puhuttaessa voidaan yhtenä perusjaotteluna pitää erottelua *materiaalisen* eli *aineellisen* oikeuden ja *muodollisen* eli *menettelyllisen* oikeuden välillä. Tässä jaottelussa *aineellisella* oikeudella tarkoitetaan niitä oikeusnormeja, jotka *välittömästi määrittävät asianosaisilla olevia oikeuksia ja velvollisuuksia*. Esimerkkinä voidaan mainita vaikkapa vahingonkorvauslain 2:1:n säännös: “Joka tahallisesti taikka tuottamuksellisesti aiheuttaa toiselle vahingon, on velvollinen korvaamaan sen...”. Siteeratun lainkohdan mukaan vahingonkärsineellä on näin ollen *oikeus* saada vahinkonsa korvattua. Vastaavasti vahingonkärsineen oikeutta vastaa vahingonaiheuttajalla oleva *velvollisuus* aiheuttamansa vahingon korvaamiseen.

Menettelyllisen oikeuden puolelle tarkastelu siirtyy silloin, jos vahinkoa kärsinyt osapuoli ei saa vahingonaiheuttajaa vapaaehtoisesti korvaamaan aiheutettuja vahinkoja. Tässä vaiheessa ei olekaan enää mielekästä kysyä, mitä oikeuksia yksittäisellä henkilöllä on, vaan nyt on kysyttävä, *miten henkilön pitää menetellä valvoessaan oikeuksiensa toteutumista ja millaisessa menettelyssä henkilön oikeus mahdolliseen vahingonkorvaukseen ratkaistaan*. Prosessioikeuden tehtävänä on antaa vastaus näihin kysymyksiin. Toisin sanoen prosessioikeus oikeudenalana sääntelee sitä *menettelyä, jossa ratkaistaan aineellisen oikeuden edellyttämät seuraamukset väitetyn oikeudenloukkauksen johdosta*. Aineellisen ja menettelyllisen oikeuden välisessä jaottelussa prosessioikeus luetaan näin ollen menettelylliseen oikeuteen.

Yllä esitetyn mukaisesti *prosessi* ja *oikeudenkäynti* voidaan nyt määritellä *lailla järjestetyksi menettelyksi, jossa valtiovalta määrää mikä yksittäistapauksessa on oikein*. *Prosessi* ei siten ole olemassa vain itsensä vuoksi, vaan sen avulla pyritään *toteuttamaan aineellista oikeutta*. Prosessin tehtävänä on toisin sanoen *aineellisen oikeuden ylläpitäminen*. Kyse on siis siitä, että aineellisen oikeuden sääntelyssä

asetettujen tavoitteiden toteutuminen yhteiskunnassa vaatii tuekseen menettelyn, jossa näiden tavoitteiden toteutuminen voidaan tarvittaessa varmistaa jopa pakkoa käyttämällä.

Prosessioikeus jakautuu edelleen kolmeen osaan: *siviiliprosessiin*, *rikosprosessiin* ja *hallintoprosessiin*. Tällöin se, mihin *prosessilajiin* kulloinkin esillä oleva asia kuuluu, määräytyy asiaan soveltuvien aineellisen oikeuden normien mukaan. Mikäli asiassa on kyse aineelliseen *siviili-* eli *yksityisoikeuteen* liittyvästä kysymyksestä, kuten vahingonkorvauksesta taikka velkomuksesta, menettelyllisen oikeuden puolella puhutaan vastaavasti siviiliprosessista. Jos asia puolestaan koskee jonkun henkilön tekemäksi epäiltyä rikosta, on menettelyllisen oikeuden puolella nyt kyse rikosprosessista. Hallintoprosessin osalle jää tällöin säännellä oikeudenkäyntimenettelyä julkisoikeudellisia oikeussuhteita, esimerkiksi verotusta taikka rakennus- tai muun hallinnollisen luvan myöntämistä, koskevilla asioissa.

Perinteisessä jaottelussa prosessioikeuteen yliopistollisena oppiaineena luetaan kuuluvaksi ainoastaan siviili- ja rikosprosessi, hallintoprosessin puolestaan on katsottu kuuluvan hallinto-oikeuden oppiaineeseen. Myös tässä esityksessä noudatetaan vakiintunutta jaottelua ja keskitytään vain siviili- ja rikosprosessin perusteiden tarkasteluun, hallintoprosessi rajautuu esityksen ulkopuolelle.

2 PROSESSIOIKEUDEN LÄHTEET

Prosessioikeuden normit perustuvat nykyisin säädännäiseen oikeuteen eli kirjoitettuun lakiin. Tuomioistuinkäytännössä kehittyneellä tavanomaisella oikeudella eli **maantavalla** oli vielä 1900-luvun puolenvälin paikkeilla tärkeä **merkitys** prosessioikeuden **oikeuslähteenä**, mikä johtui prosessilainsäädännön iäkkyydestä ja aukollisuudesta. Sitä mukaa kun lainsäädäntö on tullut entistä yksityiskohtaisemmaksi, **tavanomaisen oikeuden merkitys** oikeuslähteenä on **vähentynyt**.

Todettakoon, että aina vuoden 2016 asti oikeudenkäymiskaaren (OK) 1:11 säädettiin erikseen siitä, että maantapa lukeutui Suomessa tietyn edellytyksin oikeusohjeksi. Tuomioistuinlain säätämisen yhteydessä sanottu OK 1:11 kuitenkin kumottiin.

Prosessimenettelyä sääntelevistä laeista tärkeimpiä ovat jo yllä sanottu **oikeudenkäymiskaari** sekä **laki oikeudenkäynnistä rikosasioissa** (rikosprosessilaki, ROL). Näistä oikeudenkäymiskaari on oikeudenkäyntimenettelyä **siviiliasioissa** säätelevä yleislaki, rikosprosessilaki puolestaan nimensä mukaisesti koskee oikeudenkäyntiä **rikosasioissa**. Jaottelu ei kuitenkaan ole ehdoton, sillä tiettyjä OK:n säännöksiä, esimerkiksi todistelua ja muutoksenhakua koskevia, sovelletaan **myös** rikosasioiden tuomioistuinkäsittelyyn (ROL 12:1). Toisin päin jaottelu kuitenkin pätee, sillä ROL:n säännöksillä **ei ole** välitöntä vaikutusta siviiliasioden oikeudenkäyntimenettelyyn. Mainittujen yleislakien lisäksi Suomen laissa on myös lukuisa joukko muita prosessioikeudellisia säädöksiä.

Säädöshierarkkisesti edellä mainittuja lakeja **ylemmällä tasolla** prosessioikeutetta sääntelee Suomen perustuslain (PL) 21 §:n oikeusturvaa koskeva **perusoikeussäännös**. Se kuuluu seuraavasti:

Jokaisella on oikeus saada asiansa käsitellyksi asianmukaisesti ja ilman aiheutonta viivytystä lain mukaan toimivaltaisessa tuomioistuimessa tai muussa viranomaisessa sekä oikeus saada oikeuksiaan ja velvollisuuksiaan koskeva päätös tuomioistuimen tai muun riippumattoman lainkäyttöelimen käsiteltäväksi.

Käsittelyn julkisuus sekä oikeus tulla kuulluksi, saada perusteltu päätös ja hakea muutosta samoin kuin muut oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin ja hyvän hallinnon takeet turvataan lailla.

Kuten huomataan, siteerattu oikeusturvaa koskeva perusoikeussäännös ei anna yksityiskohtaisia prosessioikeudellisia määräyksiä, vaan sen merkityksen voidaan pääasiallisesti ajatella liittyvän siihen *ohjausvaikutukseen*, joka sillä on lainsäätäjään sekä tuomioistuin- ja myös muuhun viranomaistoimintaan. Perustuslain tasolla annettujen prosessuaalisten säännösten vuoksi prosessioikeudellisessa kirjallisuudessa on alettu puhua prosessin *perustuslaillistumisesta*.

Samalla tavoin kuin on mahdollista puhua prosessin perustuslaillistumisesta, voidaan tiettyjen kansainvälisten *ihmisoikeussopimusten* johdosta nykyään puhua myös prosessin *kansainvälistymisestä*. Merkityksellisiä tässä suhteessa ovat etenkin *Euroopan neuvoston ihmisoikeussopimus (EIS)* sekä *Yhdistyneiden kansakuntien kansalaisoikeuksia ja poliittisia oikeuksia koskeva kansainvälinen yleissopimus (KP-sopimus)*, joiden säädökset on saatettu Suomessa voimaan lain tasoisesti (KP-sopimus vuonna 1976 ja EIS vuonna 1990). Muodollisesti EIS ja KP-sopimus ovat siten edellä mainittua perustuslain oikeusturvaa koskevaa säädöstä alemman asteisia, mutta tosiasiallisesti niiden painoarvo on vähintään *samaa luokkaa* kuin oikeusturvaa koskevalla perusoikeussäännökselläkin.

Prosessioikeuden kannalta EIS:lla ja KP-sopimuksella on merkitystä etenkin siltä osin kuin niissä säädetään *oikeudenmukaiseen oikeudenkäyntiin* kuuluvista *vähimmäiskriteereistä*. Sisällöltään EIS:n ja KP-sopimuksen oikeudenmukaista oikeudenkäyntiä koskevat

artiklat takaavat asianosaisille lähtökohtaisesti samat oikeudet kuin perustuslain oikeusturvaa koskeva säännös.

Sekä EIS:n että KP-sopimuksen säännöstit ovat (myös) oikeudenkäyntiä koskevilta osiltaan ohjelmallisia ja julistuksenomaisia. Tästä syystä pelkästään niiden sopimustekstit eivät juurikaan tarjoa välitöntä vastausta siihen, miten prosessimenettely erityyppisissä tapauksissa pitäisi järjestää. Varsinkin EIS:n osalta on tässä suhteessa tärkeää huomata *Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen (EIT)* merkitys EIS:n määräysten *tulkitsijana* ja *konkretisoijana*. EIS:n yleisluonteisten säädösten katsotaankin saavan tarkemman sisältönsä *EIT:n soveltamiskäytännön* kautta. EIS:n sisältö ei näin ollen ollut tyhjennä pelkästään sopimustekstiin, vaan tämän lisäksi on tunnettava myös *EIT:n ratkaisukäytäntö*.

Vahvasti velvoittavan oikeuslähteen eli lain ohella prosessioikeudessa sovelletaan myös muita oikeuslähteitä. Tällaisia ovat esimerkiksi (prosessi)lakien esityöt, tuomioistuinten ratkaisukäytäntö (etenkin korkeimman oikeuden prosessioikeutta koskevat ennakkoratkaisut) sekä oikeuskirjallisuudessa esitetyt kannanotot.

3 KESKEISIÄ PROSESSI-TOIMIIJOITA

3.1 ASIANOSAISET

3.1.1 Lähtökohtia

Prosessioikeudellisessa keskustelussa asianosaisilla tarkoitetaan niitä henkilöitä, *joiden nimissä oikeutta käydään*. Nimet, joilla asianosaisia kutsutaan, vaihtelevat prosessilajin mukaan. Siviiliprosessin puolella vaatimuksia esittävää ”hyökkäävää” osapuolta kutsutaan *kantajaksi* ja kantajan vaatimukseen vastaavaa ”puolustautuvaa” asianosaista *vastaajaksi*. Oikeudenkäynneissä kantaja ja vastaaja ovat toistensa *vastapuolia*. Mikäli samassa oikeudenkäynnissä kantaja ja/tai vastaajapuolella esiintyy useita asianosaisia, kutsutaan näitä ”samalla puolella” olevia henkilöitä toistensa *myötäpuoliksi*.

Rikosprosessissa asianosaisasetelma on järjestetty siviiliprosessista poikkeavalla tavalla. Koska tapahtunut rikos tulkitaan loukkaukseksi myös yhteiskunnallisia intressejä vastaan, ei oikeudenkäynnin aloittamista ole siviiliprosessuaaliseen tapaan voitu jättää vain yksityisten henkilöiden vastuulle. Muun muassa tästä syystä rikosprosessissa vaatimuksia esittävänä ”hyökkäävänä” asianosaisena esiintyy virkavastuulla toimiva *syyttäjä* (ks. I 3.4). Syyttäjän ohella kantajapuolella saattaa rikosprosessissa olla *asianomistaja*, jolla tarkoitetaan henkilöä, johon rikos on kohdistunut (ks. I 3.1.5). Syyttäjän ja mahdollisen asianomistajan esittämiä vaatimuksia vastaan puolustautuvaa asianosaista puolestaan kutsutaan *vastaajaksi* taikka *syytetyksi*.

Todettakoon, että lainsäädännössä ei enää nykyään käytetä termiä syytetty, eli lainsäädännössä rikosjutuissa rangaistusvaatimusta vastaan puolustautuvaa asianosaista kutsutaan aina vastaajaksi.

Jotta henkilö voisi oikeudenkäynnissä prosessata asianosaisena, hänen on täytettävä tietyt edellytykset. Ensinnäkin hänen täytyy olla *asianosaiskelpoinen*. Toiseksi häneltä edellytetään *oikeudenkäyntikelpoisuutta*, ja kolmanneksi hänellä täytyy olla käsiteltävässä asiassa *asialegitimaatio* eli *asiavaltuus*.

3.1.2 Asianosaiskelpoisuus

Asianosaiskelpoisuudella tarkoitetaan henkilön *yleistä kykyä* esiintyä asianosaisena oikeudenkäynnissä. Asianosaiskelpoisuus on *abstrakti käsite*, eikä se ole jäljempänä käsiteltävän asialegitimaation tavoin sidoksissa yksittäiseen oikeudenkäyntiin. Tästä huolimatta jokaisella oikeudenkäynnin asianosaiseksi pyrkivällä tulee olla asianosaiskelpoisuus. Asianosaiskelpoisuus on siten *ehdoton prosessinedellytys*. Mikäli “asianosaiskandidaatilta” tämä kelpoisuus *puuttuu*, tuomioistuimen on *jätettävä kanne tutkimatta* prosessinedellytyksissä olevan puutteen takia.

Prosessinedellytyksillä tarkoitetaan sellaisia muodollisia seikkoja, joiden on oltava olemassa, jotta kanne eli itse pääasia voitaisiin ottaa tutkittavaksi ja ratkaistavaksi. *Prosessinedellytykset* koskevat siten koko *oikeudenkäynnin muodollisia laillisuusedellytyksiä*. Mikäli prosessinedellytyksissä on puute, tuomioistuin *ei voi tutkia* kannetta, ja puutteen seurauksena on näin ollen joko *kanteen jättäminen tutkimatta* tai, mikäli se on mahdollista, puutteen *korjaaminen* (esimerkiksi esteellisen tuomarin vaihtaminen esteettömään tuomariin).

Luonnollisten henkilöiden osalta asianosaiskelpoisuus on ongelmaton käsite. He ovat asianosaiskelpoisia *syntymästä kuolemaansa saakka*. Luonnollisten henkilöiden asianosaiskelpoisuus *ei* siis ole *riippuvainen* henkilön *fyysisistä taikka psyykkisistä ominaisuuksista*. Myöskään *oikeushenkilöiden* asianosaiskelpoisuus ei juurikaan aiheuta ongelmia käytännön oikeuselämässä, sillä lähtökohtaisesti *kaikki oikeushenkilöt ovat asianosaiskelpoisia*.

Juridisessa kielenkäytössä termillä ”luonnollinen henkilö” tarkoitetaan yksittäistä ihmistä. Mikäli yksittäiset ihmiset muodostavat keskenään yhteenliittymiä, joille on oikeusjärjestyksessä annettu oikeussubjektin asema, kutsutaan näitä yhteenliittymiä oikeushenkilöiksi. Esimerkiksi osakeyhtiötä pidetään oikeushenkilönä.

Asianosaiskelpoisuus on prosessuaalinen rinnakkaiskäsite siviilioikeudelliselle oikeuskelpoisuudelle, jolla tarkoitetaan henkilön kykyä saada nimiinsä oikeuksia tai tulla velvoitetuksi. Tämä siis tarkoittaa, että jokainen oikeuskelpoinen henkilö on aina myös asianosaiskelpoinen.

Korkein oikeus on ottanut kantaan asianosaiskelpoisuuteen muun muassa ratkaisussa KKO 2008:43. A oli vaatinut Svenska handelshögskolanian vastaan ajamassaan kanteessa vahingonkorvausta sillä perusteella, että Svenska handelshögskolanin hänelle tarjoama koulutus ei ollut vastannut sitä, mitä oli luvattu. Kanne oli hylätty lainvoimaisella tuomiolla. A vaati tämän jälkeen valtiota vastaan ajamallaan uudella kanteella, että valtio velvoitetaan suorittamaan hänelle vahingonkorvausta ensisijaisesti sillä perusteella, että Svenska handelshögskolanin koulutuspäällikkö oli antanut hänelle koulutuksesta väärää tietoa, ja toissijaisesti sillä perusteella, että hänen koulutuksesta saamansa todistus oli vaihdettu uuteen todistukseen, johon oli vähennetty hänen opintoviikkojensa määrää.

Svenska handelshögskolanian ei pidetty asianosaiskelpoisena, ja sitä vastaan ajetun kanteen katsottiin kohdistuneen valtioon. Koska uudessa kanteessa esitetyt vaatimukset tarkoittivat asiallisesti samaa suoritusta kuin edellisessä kanteessa, esti aikaisempi tuomio uuden kanteen tutkimisen.

3.1.3 Oikeudenkäyntikelpoisuus

Oikeudenkäyntikelpoisuudella tarkoitetaan sinänsä *asianosaiskelpoisen henkilön kykyä kantaa taikka vastata itsenäisesti oikeudenkäynnissä*. Oikeudenkäyntikelpoisuudessa on toisin sanoen kysymys henkilön kyvystä *ryhtyä* päteviin *prosessitoimiin* tai hänen kyvystään käyttää *puhevaltaa* oikeudenkäynnissä. Oikeudenkäyntikelpoisuutta kutsutaankin toisinaan myös *prosessitoimikelpoisuudeksi*.

Asianosaiskelpoisuuden lailla myös oikeudenkäyntikelpoisuus on abstrakti ominaisuus, joka ei ole riippuvainen konkreettisesta oikeudenkäynnistä. Samaten oikeudenkäyntikelpoisuus on myös *ehdoton prosessinedellytys*, eikä oikeudenkäyntiä näin ollen voida toimittaa, mikäli asianosaiseksi pyrkivältä tai hänen edustajaltaan puuttuu mainittu ominaisuus. Puuttuvan oikeudenkäyntikelpoisuuden takia ei asiaa kuitenkaan *pidä jättää tutkimatta*, vaan *tuomioistuimen* pitää päinvastoin *ryhtyä toimenpiteisiin* oikeudenkäyntikelpoisen *edustajan saamiseksi* asianosaiselle.

Luonnollisten henkilöiden oikeudenkäyntikelpoisuutta koskevat säännökset vaihtelevat jossakin määrin prosessilajin mukaan. *Siviiliprosessin* puolella puhevallan käyttö on lähtökohtaisesti sidoksissa asianosaisen *täysivaltaisuuteen*. Kahdeksantoista vuotta täyttänyt henkilö, jonka toimintakelpoisuutta ei ole rajoitettu, on aina oikeudenkäyntikelpoinen.

Vajaavaltaisen henkilön (alle 18-vuotias taikka sellainen 18 vuotta täyttänyt, jonka toimintakelpoisuutta on holhoustoimesta annetun lain nojalla rajoitettu) puhevallan käytöstä oikeudenkäymiskaareen on puolestaan otettu varsin yksityiskohtaiset säännökset, joiden mukaan vajaavaltaiselta lähtökohtaisesti puuttuu oikeudenkäyntikelpoisuus. Lain mukaan *vajaavaltaisen* ollessa asianosaisena *riita-asia*ssa hänen *puhevaltaansa* käyttää *edunvalvoja* tai *muu laillinen edustaja*. *Alaikäisen henkilöä* koskevassa asiassa (siviiliprosessin puolella *esimerkiksi* isyyttä koskevat asiat) vajaavaltaisen puhevaltaa käyttää kuitenkin *huoltaja* tai *muu laillinen edustaja* (OK 12:1.1). Viisitoista vuotta täyttänyt alaikäinen saa kuitenkin *henkilöönsä*

koskevista asioista käyttää itsenäisesti omaa puhevaltaansa huoltajan tai muun laillisen edustajan ohella (OK 12:1.2).

Tietyissä poikkeustapauksissa vajaavaltainen on oikeudenkäyntikelpoinen. Oikeudenkäymiskaaren mukaan vajaavaltaisella on oikeus itse yksin käyttää puhevaltaansa, jos hänellä on oikeus vallita sitä, mikä on riidan kohteena, taikka jos riita koskee oikeustoimintaa, jonka tekemiseen hänellä on kelpoisuus. Vajaavaltaisella on lisäksi oikeus itse yksin käyttää puhevaltaansa henkilöään koskevassa asiassa, jos hän on täyttänyt 18 vuotta ja kykenee ymmärtämään asian merkityksen (OK 12:1.2).

Oikeudenkäyntikelpoisuuden siviilioikeudellisena ”vastineena” pidetään oikeustoimikelpoisuutta. Prosessioikeudellisessa kirjallisuudessa esitettyjen kannanottojen perusteella tämä rinnastus näyttäisi pätevän ainoastaan luonnollisten henkilöiden kohdalla. Näin on siksi, että prosessioikeuden tutkijat eivät ole olleet valmiita pitämään oikeushenkilöitä oikeudenkäyntikelpoisina siitä syystä, että oikeushenkilöiden puhevaltaa oikeudenkäynneissä käyttävät ne (luonnolliset henkilöt), jotka muutenkin ovat oikeutettuja toimimaan kyseisen oikeushenkilön puolesta. Sitä vastoin siviilioikeuden puolella oikeushenkilöiden oikeustoimikelpoisuutta pidetään täysin selvänä asiana.

Oikeushenkilöiden oikeudenkäyntikelpoisuutta pohdittaessa on kuitenkin huomattava, että niiden edustaminen oikeudenkäynnissä perustuu kokonaan toisiin syihin kuin oikeustoimikelvottoman luonnollisen henkilön edustaminen. Tästä syystä oikeushenkilöitäkin voidaan pitää muodollisesti oikeudenkäyntikelpoisina, vaikka niiden puolesta toimivatkin niitä koskevien säännösten mukaisesti luonnolliset henkilöt, joilla on oikeus edustaa oikeushenkilöitä. Edustusta koskevat säännöksethän on luotu juuri siitä syystä, ettei oikeushenkilöllä ole konkreettista kykyä itsenäiseen toimintaan, ei myöskään prosessaamiseen.

Rikosasioissa asianosaisen oikeudenkäyntikelpoisuus on riippuvainen hänen prosessuaalisesta asemastaan. Asianomistajan puhevallan

käytön osalta voidaan viitata edellä siviiliprosessista esitettyyn. Vajaavaltaisen asianomistajan puhevaltaa käyttää hänen edunvalvojan-
sa tai muu laillinen edustaja, alaikäisen asianomistajan henkilöä kos-
kevassa asiassa puhevaltaa käyttää kuitenkin vajaavaltaisen huoltaja
tai muu laillinen edustaja (OK 12:1.1). Henkilöään koskevassa asiassa
15 vuotta täyttänyt alaikäinen käyttää asianomistajana itsenäisesti
omaa puhevaltaansa huoltajan tai muun laillisen edustajan ohella
(OK 12:1.2).

Kuten havaitaan, tietyissä tapauksissa useat henkilöt voivat olla oi-
keutettuja käyttämään vajaavaltaisen puhevaltaa. Tältä osin voidaan
puhua niin sanotusta rinnakkaispuhevallasta. Käytännössä saattaakin
toisinaan ajankohtaistua tilanne, jossa rinnakkaisen puhevallan käyt-
täjien lausumat poikkeavat toisistaan. Ongelmana on tällöin luonnol-
lisesti se, kenen lausumaa olisi pidettävä ”pätevänä”. Jos edunvalvoja
ja hänen päämiehensä ovat puhevaltaa käyttäessään eri mieltä, OK
12:1a.1:n mukaan päämiehen kanta on ratkaiseva, jos päämies kykenee
ymmärtämään asian merkityksen. Sanamuotonsa mukaisesti mainit-
tu lainkohta koskee kuitenkin vain niitä tilanteita, joissa edunvalvo-
ja on määrätty täysivaltaiselle ja oikeudenkäynnissä käsiteltävä asia
kuuluu edunvalvojan toimivaltuuksien piiriin. Muissa rinnakkaista
puhevaltaa koskevissa tapauksissa ratkaisun on ajateltu perustuvan
vajaavaltaisen tai edustettavan oletettuun etuun eli tuomioistuimen
pitäisi silloin edetä sen prosessitoimen perusteella, jota voidaan va-
jaavaltaisen kannalta pitää edullisimpana. Toinen asia on, että käy-
tännössä saattaa olla varsin hankalaa ratkaista, mitä prosessitointia
on pidettävä vajaavaltaisen kannalta edullisimpana.

Yksin vajaavaltainen asianomistaja käyttää puhevaltaa silloin, kun
rikos on kohdistunut sellaiseen omaisuuteen, jota hänellä on oikeus
vallita. Samaten 18 vuotta täyttänyt vajaavaltainen asianomistaja
käyttää itsenäisesti puhevaltaa henkilöään koskevassa asiassa, jos
hän kykenee ymmärtämään asian merkityksen (OK 12:1.2).

Rikosjutun *syytetyn* osalta puhevallan käyttämistä koskevat säännökset eroavat edellä selostetuista. Syytetyn osalta oikeudenkäyntikelpoisuuden kannalta ei ole merkitystä täysivaltaisuudella, vaan nyt puhevallan käyttämistä koskeva kysymys ratkeaa *syyntakeisuuden* perusteella. OK 12:2:n mukaan *vajaavaltainenkin* henkilö käyttää *vastaajana rikosasiassa* puhevaltaansa *itse*, jos hän on *syyntakeinen*. *Alaikäisen vastaajan edunvalvojalla, huoltajalla tai muulla laillisella edustajalla* on tosin oikeus itsenäisesti käyttää alaikäisen syytetyn *ohella* puhevaltaa. Jos *18 vuotta täyttänyt vajaavaltainen* ei ole *syyntakeinen*, hänen puhevaltaansa taas käyttää *edunvalvoja tai muu laillinen edustaja*.

Syyntakeisuudella tarkoitetaan kykyä *rikosoikeudelliseen vastuullisuuteen*. Rikoslain mukaan syyntakeisuus määräytyy *iän ja mielen-tilan* perusteella. *Viisitoistavuotiasta*, joka ei ole *ymmärrystä vailla*, pidetään meillä syyntakeisena ja näin ollen myös oikeutettuna *yksin* käyttämään *vastaajapuhevaltaa* rikosasioissa (RL 3:4).

Se, onko syytetty ollut tekoa tehdessään *ymmärrystä vailla*, selvitetään *mielentilatutkimuksessa*. Päätöksen syytetyn lähettämisestä *mielentilatutkimukseen* tekee tuomioistuim (OK 17:37). Psykiatrisessa sairaalassa tehdyn tutkimuksen valmistumisen jälkeen tutkimustuloksista annetaan lausunto tuomioistuimelle, joka sitten ratkaisee kysymyksen syytetyn syyntakeisuudesta. Tätä ratkaisua tehdessään tuomioistuim ei ole sidottu *mielentilatutkimuksen lopputulokseen*, mutta käytännössä tuomioistuimet pääsääntöisesti arvioivat vastaajan syyntakeisuutta *mielentilatutkimuksesta annetun lausunnon mukaisesti*.

3.1.4 **Asialegitimaatio eli asiavaltuus**

Asialegitimaatiolla tarkoitetaan *oikeutusta prosessata yksittäisessä oikeudenkäynnissä asianosaisena*. Kysymys on toisin sanoen siitä, ketä on konkreettisessa oikeudenkäynnissä pidettävä *oikeana henkilönä esiintymään kantajana, vastaajana tai asianomistajana*, eli siitä, *kenellä on oikeanlaatuinen kytkentä yksittäisen*

oikeudenkäynnin kohteena olevaan intressiin. Asialegitimaatiossa ei siis olekaan kyse abstraktista ominaisuudesta, kuten asianosais- ja oikeudenkäyntikelpoisuudessa, vaan *asialegitimaatiossa on aina kysymys asianosaisen suhteesta tiettyyn konkreettisen oikeudenkäyntiin.*

Asialegitimaation syntyperusteet vaihtelevat siviili- ja rikosprosessin välillä. *Siviiliprosessissa* asialegitimaatio on lähtökohtaisesti *väitteenvarainen* asia. Tällöin pelkkä *kantajan väite* siitä, että hänellä on vastaajaan kohdistuva oikeus, *synnyttää asialegitimaation sekä kantajalle että vastaajalle.* Tällöinhän koko oikeudenkäynti koskee juuri sitä, pitääkö kantajan esittämä väite paikkansa. Vastaavasti kantajalla *ei ole asiavaltuutta* silloin, *jos hän ei kanteessaan edes väitä,* että hänellä on vastaajaan kohdistuva oikeus. *A:lla ei siis ole asialegitimaatiota* vaatia esimerkiksi *B:n velvoittamista korvaamaan C:lle aiheuttamansa vahingot,* vaan tuomioistuimen olisi jätettävä A:n vaatimus *tutkimatta* puuttuvan asiavaltuuden perusteella.

Korkein oikeus on joutunut varsin usein ottamaan kantaa asiavaltuutta koskeviin kysymyksiin. Yhtenä perusongelmana näissä ratkaisuissa on näyttänyt olevan tilanne, jossa *velkomisjutun vastaaja* on oikeudenkäynnissä *väittänyt,* että kantajana tai vastaajana on *väärä henkilö.* Näissä tapauksissa KKO on joutunut toisinaan muuttamaan alempien oikeusasteiden tekemiä ratkaisuja, joissa mainitun kaltaista väitettä on virheellisesti pidetty prosessiväitteenä eikä siis asiaväitteenä.

Prosessiväitteellä tarkoitetaan oikeudenkäynnin asianosaisen väitettä siitä, että *prosessinedellytyksen puutteen* vuoksi jutun käsittelylle on olemassa *prosessineste.* Asiaväite sitä vastoin kohdistuu kanteen *ai-neellisoikeudellisiin hyväksymisedellytyksiin.* Prosessiväitteen hyväksymisestä seuraa näin ollen jutun *tutkimatta jättäminen,* asiaväitteen hyväksyminen puolestaan johtaa *kanteen hylkäämiseen.*

KKO 1982 II 112: A velkoi kanteessaan ostajaksi väittämältään B:ltä erään nosturin kauppahintaa. Pääasiaan vastaamatta B teki väitteen,

että kanne oli jätettävä tutkimatta, koska nosturin oli ostanut A:lta eräs muu henkilö eikä siis B ja kanne siten oli kohdistettu väärään henkilöön. Kanteen peruste huomioon ottaen katsottiin, että B:n väitettä oli pidettävä jutussa annettavan pääasiasratkaisun aineellisia edellytyksiä eikä oikeudenkäynnin edellytyksiä koskevana. Kannetta ei siten saanut tuon väitteen johdosta jättää tutkittavaksi ottamatta.

KKO 1994:125: A vaati kanteella B:ltä vahingonkorvausta sillä perusteella, että B oli hävittänyt varastossaan säilyttävänä ollut A:lle kuulunutta omaisuutta. A:n kannetta ei olisi pitänyt jättää tutkimatta sen takia, että B oli kiistänyt sopineensa omaisuuden säilytyksestä A:n kanssa. A:lla oli oikeus saada tuomioistuimen tutkittavaksi kysymys siitä, oliko B kanteessa väitetyllä perusteella velvollinen korvaamaan hänelle aiheutuneen vahingon. Ään.

Rikosjutuissa asialegitimaatio ratkeaa hieman toisin. Vastajan eli syytetyn osalta kysymys asialegitimaatiosta on selvä. Sillä, jota vastaan oikeudenkäynnissä kohdistetaan rikosoikeudellisia vaatimuksia, on aina asialegitimaatio. **Kantajapuolella** asialegitimaatio rikosprosessissa on puolestaan sillä, jolla on **syyteoikeus**. Virallisen syyttäjän asialegitimaatio ei näin ollen voi juurikaan aiheuttaa ongelmia. Rikosprosessilain mukaan **syyttäjällä on lähtökohtaisesti syyteoikeus kaikissa rikosjutuissa**. Poikkeuksena tästä pääsäännöstä ovat tietyt tapaukset, joissa syyttäjän syyteoikeuden käyttämiselle on säädetty erityisiä ehtoja. Esimerkkinä tällaisesta erityisehdosta voidaan mainita syyttäjän syyteoikeuden edellytyksenä **asianomistajarikoksissa oleva asianomistajan syyttämispyyntö** (ks. II 3.1.2.2).

Varsinaisia ongelmia asialegitimaatio aiheuttaa rikosprosessin puolella silloin, kun esiin nousee kysymys siitä, onko jollakin **yksityisellä taholla** oikeus esittää tapahtuneen rikoksen johdosta rangaistusvaatimus. Tällaista yksityistä tahoa, joka saa esittää rikosasiassa rangaistusvaatimuksen, kutsutaan **asianomistajaksi**.

3.1.5 Kuka on asianomistaja?

Lyhyesti määriteltynä asianomistajalla tarkoitetaan sitä henkilöä, jota rikoksella on loukattu, eli rikoksen uhrina. Asianomistajan asemaan liittyvistä merkittävistä oikeuksista (mm. syyteoikeus sekä oikeus saada tietyn edellytyksin juridista ym. apua ilman eri korvausta) huolimatta Suomen laissa ei kuitenkaan ole erityistä määritelmää siitä, ketä on pidettävä asianomistajana, vaan asianomistajan käsite on meillä ollut oikeustieteessä ja -käytännössä kehittyneiden oppien varassa.

Esitetyt asianomistajamääritelmät on mahdollista jakaa kahteen pääryhmään: *aineellisoikeudellisiin* ja *prosessuaalisiin*. Aineellisoikeudellisten määritelmien lähtökohtana on rikoksella *välittömästi loukatun tai vaarannetun* tahon selvittäminen. Prosessuaalisten asianomistajamääritelmien mukaan asianomistajana puolestaan pidetään sitä henkilöä, *jolla on oikeus vaatia tapahtuneen rikoksen johdosta rangaistusta*. Mainitut prosessuaaliset määritelmät rajautuvat tämän esityksen ulkopuolelle, koska niillä ei enää nykyään ole oikeuskäytännössä juurikaan merkitystä.

Aineellisoikeudellisten määritelmien mukaan asianomistajakysymyksen ratkaisu perustuu ensisijaisesti niin sanottuun *oikeushyväoppiin*. Oikeushyvillä tai rikoslain *suojaobjekteilla* tarkoitetaan yleisiä etuuksia tai arvoja, joita rikosoikeudellisen järjestelmän avulla pyritään suojaamaan.

Sekä rikoslainsäädännössä että perustuslain perusoikeusluettelossa on perinteisesti keskitytty suojaamaan niin sanottuja *henkilökohtaisia vapausoikeuksia*. Oikeushyviin on siten luettu ensisijaisesti sellaisia intressejä, joilla on vahva moraalinen väritys ja jotka tästä syystä ovat niin sanottuja *henkilöllisiä oikeushyviä*, esimerkkeinä henki, kunnia, henkilökohtainen vapaus sekä omaisuus. Toisaalta rikosoikeudellinen järjestelmä suojaa henkilöllisten oikeushyvien lisäksi myös *yhteisöllisiä oikeushyviä*, joiden loukkaus voi ainoastaan välillisesti vahingoittaa yksityisen henkilön asemaa. Yhteisöllisiä oikeushyviä ovat muun muassa *liikenneturvallisuus sekä ympäristö*.

Asianomistajan aseman saavuttamisen kannalta oikeushyvien mainitun kaltaisella ryhmittelyllä on merkitystä sikäli, että yksityisen asianomistajan löytäminen on yleensä mahdollista vain silloin, kun rikos on kohdistunut henkilölliseen oikeushyvään. Tällöin asianomistajan asemassa olevien selvittäminen on myös pääsääntöisesti helppoa ja kysymys rikoksen asianomistajasta ratkeaakin usein jo sillä, että joku väittää tulleensa rikoksella loukatuksi. Asianomistajan aseman saaminen onkin rikosprosessissa pääsääntöisesti väitteenvarainen asia.

Sen sijaan niissä tapauksissa, joissa rikos on kohdistunut yhteisöllistä oikeushyvää vastaan, saattaa asianomistajan asemassa olevien selvittäminen olla pulmallisempaa, eikä tällaisilla rikoksilla välttämättä edes ole asianomistajaa. Esimerkkinä tällaisesta uhrittomasta rikoksesta voidaan mainita rattijuopumus, jonka tunnusmerkitö täyttyy, kunhan kuljettajalla on 0,5 promillea alkoholia veressä tai vähintään 0,22 milligrammaa alkoholia litrassa uloshengitysilmaa. Rikos täyttyy, vaikka mitään vahinkoa ulkopuoliselle ei olisi sattunut tai edes voinut sattua. Ajon ei tarvitse tapahtua edes tiellä, vaan humalassa ajelu esimerkiksi pellolla, täysin muilta ihmisiltä suljetulla pihamaalla tai autotallissa on rangaistavaa.

Aineellisoikeudellisia määritelmiä sovellettaessa asianomistajina pidetään ensisijaisesti rikoksen kautta välittömästi loukattujen oikeushyvien haltijoita, ja valtaosa asianomistajakysymyksistä ratkeaakin juuri tämän kriteerin perusteella (pahoinpitelyn asianomistaja on pahoinpidelty, varkauden asianomistaja on anastetun omaisuuden omistaja jne.).

Tietyissä tapauksissa asianomistajan asema voi kuitenkin perustua pelkästään rikoksella aiheutettuun välittömään vahinkoon, vaikka vahinkoa kärsinyt ei olisikaan rikoksella välittömästi loukatun oikeushyvän haltija. Tosin tämä toinen kriteeri ei juurikaan laajenna asianomistajien piiriä rikoksella välittömästi loukattujen tahojen ulkopuolelle, sillä henkilölle ei useinkaan voi välittömästi rikoksen

johdosta syntyä vahingonkorvausvaatimusta, ellei hän samalla ole rikoksen kautta ensikädessä loukatun oikeushyvän haltija. Muun muassa liikenne-rikosten asianomistajakysymyksissä välitöntä vahinkoa koskevalla kriteerillä saattaa kuitenkin joskus olla merkitystä. Kouluesimerkkinä voidaan käyttää tilannetta, jossa A syyllistyy liikenneturvallisuuden vaarantamiseen kolaroimalla B:n kuljettaman ja C:n omistaman auton kanssa. B:n loukkaannuttua kolarissa B:tä pidetään asianomistajana sillä perusteella, että hän on rikoksella välittömästi loukatun oikeushyvän haltija. C:n asianomistaja-aseman voidaan puolestaan ajatella perustuvan siihen, että A:n rikos aiheutti C:lle välitöntä vahinkoa.

Tässä on kuitenkin huomautettava, että on varsin helppoa kehitellä esimerkkejä tapauksista, joissa ainoastaan siviilivaatimukseen perustuvaa asianomistajan asemaa voidaan pitää varsin ongelmallisena. Ääriesimerkkinä voidaan mainita kolmannen henkilön omistamalla pesäpallomailalla tehty murha, jossa maila menee rikki. Tällöin ei tuntuisi kovinkaan onnistuneelta, että pesäpallomailan omistaja saisi vaatia syytetylle elinkautista rangaistusta. Asianomistajan aseman antaminen vain siviilivaatimuksen perusteella onkin perustelluinta ratkaista tapauskohtaisen harkinnan perusteella.

3.1.6 Asianosaisten avustajat

Suomessa asianosaisilla on oikeus itsenäisesti huolehtia asioidensa ajamisesta oikeudenkäynnissä, mutta tämän mahdollisuuden hyväksi käyttäminen on nykyisin varsin harvinaista. Useimmiten asianosainen valtuuttaa jonkin ulkopuolisen tahon edustamaan häntä oikeudenkäynnissä. Tällaisia ulkopuolisia edustajia, joiden kautta asianosaiset voivat prosessata, on lähtökohtaisesti kahta tyyppiä: oikeudenkäyntiavustajia tai oikeudenkäyntiasiamiehiä. Oikeudenkäyntiavustajalla tarkoitetaan henkilöä, joka avustaa oikeudenkäyntiin henkilökohtaisesti saapunutta asianosaista. Oikeudenkäyntiasiamies puolestaan edustaa asianosaista oikeudenkäynnissä

asianosaiselta (tai tämän lakimääräiseltä edustajalta) saamansa erityisen *prosessivaltuutuksen* nojalla *ilman että päämiehenä oleva asianosainen olisi henkilökohtaisesti läsnä oikeudenkäynnissä.*

Selkeyden vuoksi tässä on syytä huomauttaa, että *syyttäjän* puhevaltaa ei OK 15:1.2:n mukaan saa käyttää asiamiehen välityksellä.

Suomessa *asianosaiset* voivat valita *asiamiehensä* tai *avustajansa* varsin *vapaasti*. Eräitä, OK 15:2:n 2 ja 3 momenteissa säädettyjä, poikkeuksia lukuun ottamatta OK 15:2.1:n mukaan oikeudenkäyntiasiamiehenä tai -avustajana saa toimia *asianajaja, julkinen oikeusavustaja* tai luvan saaneista oikeudenkäyntiavustajista annetussa laissa tarkoitettu *luvan saanut oikeudenkäyntiavustaja* (niin sanottu *lupalakimies*). Maallikot sen sijaan saavat lain mukaan toimia oikeudenkäyntiasiamiehenä tai -avustajana ainoastaan *tietyissä poikkeustapauksissa*, joista säädetään OK 15:2.4:ssa. Sen mukaan rehelliset ja muutoin kyseisiin tehtäviin sopivat ja kykenevät täysi-ikäiset henkilöt voivat toimia avustajana tai asiamiehenä *eräissä riidattomissa siviiliasioissa sekä maaoikeusasioissa.*

Tiettyjen yllä mainitut kriteerit sinänsä täyttävien henkilöiden kelpoisuutta asiamieheksi tai avustajaksi on kuitenkin laissa rajoitettu. Esimerkiksi yleisen tuomioistuimen (ks. I 3.2) lainoppinut jäsen (ks. I 3.3.1) ei saa olla oikeudenkäynnissä asiamiehenä tai avustajana, ellei hänellä ole asiassa osaa tai ellei hän edusta lähisukulaistaan (OK 15:3.2). Edelleen oikeudenkäymiskaaressa säädetään kaikkia muitakin virkamiehiä koskien, että virkamies ei saa olla asiamiehenä tai avustajana oikeudenkäynnissä, jos se on vastoin hänen virkavelvollisuuttaan (OK 15:3.1).

Asiamiehen on rehellisesti ja kaikella ahkeruudella ajettava hänelle uskottuja asioita. Tuomioistuimella on valta evätä asiamieheltä tai avustajalta esiintymisoikeus kyseisessä jutussa tai kyseisessä tuomioistuimessa enintään kolmen vuoden ajaksi, mikäli henkilö

osoittautuu epärehelliseksi, ymmärtämättömäksi tai taitamattomaksi taikka muutoin sopimattomaksi. Mikäli sanottu esiintymiskiello on asetettu asianajajalle, julkiselle oikeusavustajalle tai luvan saaneelle oikeudenkäyntiavustajalle, tuomioistuimen on ilmoitettava esiintymiskiellosta asianajajaliiton yhteydessä toimivalle valvontalautakunnalle. Ja edelleen OK 15:10a.1:ssä säädetään siitä, että mikäli asianajaja, julkinen oikeusavustaja tai luvan saanut oikeudenkäyntiavustaja menettelee muutoin velvollisuuksiensa vastaisesti, tuomioistuin voi ilmoittaa menettelyn valvontalautakunnan käsiteltäväksi.

3.2 TUOMIOISTUINLAITOS

3.2.1 Lähtökohtia

Perustuslain 3.3 §:n mukaan Suomessa tuomiovaltaa käyttävät riippumattomat tuomioistuimet, ylimpinä tuomioistuimina korkein oikeus (KKO) ja korkein hallinto-oikeus (KHO). Tämän tyhjentävää määritelmiä tuomioistuinkäsitteen sisällöstä ei sisälly perustuslakiin eikä muuhunkaan lainsäädäntöön.

Oikeustieteessä on tuomioistuimen käsitteestä annettu kahdentyyppisiä määritelmiä: *aineellisia* ja *muodollisia*. Aineellisten määritelmien mukaan tuomioistuimet ovat sellaisia julkisia viranomaisia, joiden tehtävänä on tuomiovallan käyttäminen. Muodollinen tuomioistuinkäsite sen sijaan pitää tuomioistuimina vain sellaisia lainkäyttöä harjoittavia viranomaisia, jotka on nimenomaisesti järjestetty tuomioistuimeksi. Suomen perustuslaissa on siten omaksuttu muodollinen tuomioistuinkäsite.

Vaikka tuomioistuimen käsitettä ei olekaan tyhjentävästi määritelty Suomen lainsäädännössä, on perustuslaista sekä kansainvälisistä ihmisoikeussopimuksista kuitenkin löydettävissä tiettyjä tunnusmerkkistöjä, joiden on täyttyvä ennen kuin jotakin elintä on mahdollista pitää tuomioistuimena. Perustuslain ja ihmisoikeussopimusten

mukaan tällaisia tuomioistuimelle kuuluvia ominaisuuksia ovat *riippumattomuus, puolueettomuus, lailla perustaminen, vakinaisuus sekä tuomiovallan käyttäminen*.

Yllä luetelluista kriteereistä *riippumattomuudella* viitataan tuomioistuinten päätösvalan itsenäisyyteen eli siihen, että tuomioistuimet ovat tuomitsemistoiminnassaan sidottuja ainoastaan lakiin. Tällöin riippumattomuudella tarkoitetaan ensisijaisesti *tuomioistuinten riippumattomuutta valtion muista orgaaneista* siten, etteivät tuomioistuimet ole ratkaisutoiminnassaan velvollisia eivätkä edes oikeutettuja noudattamaan muiden viranomaisten mahdollisesti antamia käskyjä tai määräyksiä. Tuomioistuinten riippumattomuuden tärkeimpänä takeena on perustuslaissa kaikille tuomareille taattu vahva virassapysymisoikeus. Lähtökohtaisesti tuomarit ovat erottamattomia, kunnes he ovat saavuttaneet eläkeiän tai menettäneet työkykynsä (PL 103 §).

Riippumattomuuteen läheisesti liittyvä *puolueettomuus* puolestaan viittaa lähinnä tuomioistuimissa toimivien *tuomareiden esteettömyyteen* (ks. I 3.3.2.3). *Lailla perustamisen vaatimus* tarkoittaa nimensä mukaisesti sitä, ettei tuomioistuinta voida perustaa lakia alemman asteisen normin, esimerkiksi asetuksen, nojalla. *Vakinaisuuden* vaatimuksessa taas on kyse siitä, että tuomioistuinta ei ole lupa perustaa vain jotakin *tiettyä konkreettista erityistapausta varten*.

Etenkin Euroopan ihmisoikeustuomioistuin (EIT) on ratkaisukäytännössään korostanut *tosiasiallisen tuomiovallan* käyttämisen merkitystä, kun sen tutkittavana on ollut kysymys siitä, voidaanko jotakin elintä pitää tuomioistuimena. *EIT:n* vakiintuneen tulkinnan mukaan tuomioistuimen aseman saaminen ei ole niinkään riippuvainen siitä, kutsutaanko jotakin elintä tuomioistuimeksi, vaan siitä, käyttääkö kyseinen elin tosiasiallisesti tuomiovaltaa. *EIS:n* tulkinnassa, toisin kuin Suomen perustuslaissa, on siis omaksuttu aineellinen tuomioistuinkäsite.

3.2.2 Perusjaotteluja

Toimialansa perusteella Suomen tuomioistuimet ovat jaoteltavissa yhtäältä siviili- ja rikosoikeudellisia juttuja käsitteleviin yleisiin tuomioistuihin ja toisaalta julkisoikeudellisia riitoja käsitteleviin yleisiin hallintotuomioistuihin. Jakolinja yleisten tuomioistuin ja yleisten hallintotuomioistuinten välillä vastaa siten edellä tehtyä jakoa siviili- ja rikosprosessin sekä hallintoprosessin välillä. Luvussa I 1 tehdyn aiheen rajauksen johdosta Suomen hallintotuomioistuimet (hallinto-oikeudet ja korkein hallinto-oikeus) jäävät siten tämän esityksen ulkopuolelle.

Yleisten tuomioistuinten ja hallintotuomioistuinten ohella Suomessa on lisäksi erityistuomioistuuja. Näistä yleiset tuomioistuimet käsittelevät kaikki ne oikeusasiat, joita ei nimenomaisesti ole suljettu niiden toimivallan ulkopuolelle. Tämän esityksen ulkopuolelle jäävien erityistuomioistuinten (Suomen nykyiset erityistuomioistuimet ovat markkinaoikeus, vakuutus oikeus, työtuomioistuin ja valtakunnanoikeus) toimivalta puolestaan rajautuu vain niiden käsiteltäväksi erikseen määrättyjen juttujen ratkaisemiseen.

Edelleen on huomattava, että tietyt erityisasiantuntemusta vaativat jutut ratkaistaan yleisissä tuomioistuimissa erityiskokoonpanossa. Näin on esimerkiksi sotilasrikosasioissa. Niissä tuomioistuimen kokoonpanoon kuuluu lainoppineen puheenjohtajan ohella sotilasjäseniä, joista säädetään sotilasoikeudenkäyntilain 3 luvussa. Siviiliasioiden puolella erityiskokoonpano puolestaan on käytössä maaoikeuksina toimivissa kärjäoikeuksissa. Kiinteistömuodostamislain 243.1 §:n mukaan maaoikeuden toimivaltaisen kokoonpanon muodostavat lainoppinut puheenjohtaja, maaoikeusinsinööri ja kaksi lautamiestä.

3.2.3 Yleiset tuomioistuimet ja niiden toimivalta

Yleisinä alioikeuksina Suomessa toimivat kärjäoikeudet (KäO), joita on 20. Niiden ratkaisuihin haetaan muutosta hovioikeudesta (HO),

joita on **viisi** (perustamisjärjestyksessä Turun, Vaasan, Itä-Suomen, Helsingin ja Rovaniemen hovioikeudet). Hovioikeuksien ratkaisuihin voi tietysti edellytyksin vielä hakea muutosta ylintä tuomivaltaa käyttävältä **korkeimmalta oikeudelta (KKO)**. Mainittujen tuomioistuinten toimivalta määräytyy **asiallisen, alueellisen ja oikeusasteellisen** toimivaltakriteerin perusteella.

3.2.3.1 Asiallinen toimivalta

Asiallista toimivaltaa koskevat normit määräävät, miten **erilaatuiset** jutut jaetaan tuomioistuinten kesken. Näin ollen asiallisen toimivaltakriteerin merkitys ajankohtaistuu pääsääntöisesti vain silloin, kun tehtäviä jaetaan yleisten tuomioistuinten ja erityistuomioistuinten välillä. Kuten edellä todettiin, yleisillä tuomioistuimilla on lähtökohdaisesti aina asiallinen toimivalta käsitellä kaikkia sellaisia asioita, joita ei nimenomaisesti ole otettu pois niiden toimivallasta. Tosin tiettyissä juttutyypeissä, esimerkiksi yrityssaneerausta koskevissa asioissa, on asiallinen toimivalta annettu vain osalle yleisistä tuomioistuinta (YritSL 67 §).

3.2.3.2 Alueellinen toimivalta

Alueellisessa toimivallassa on kyse siitä, mikä samanasteinen tuomioistuin on fyysiseltä sijainniltaan toimivaltainen käsittelemään kulloinkin käsillä olevan oikeusasian. Tuomioistuinten alueellista toimivaltaa koskevat ongelmat kohdistuvat lähinnä alioikeustasolle, koska alioikeuksien lukumäärä on suurempi kuin ylempien tuomioistuinten. Korkeimman oikeuden toimivallan kannalta alueellista toimivaltaa koskevilla säännöksillä ei ole merkitystä, koska korkeimmalla oikeudella on alueellinen toimivalta koko valtakunnan alueella.

Kunkin tuomioistuimen alueellinen toimivalta määräytyy **tuomiopiirijaon** mukaan. Tuomiopiirijaossa kullekin tuomioistuimelle on määrätty oma-alue, jolla kyseistä tuomioistuinta kutsutaan **lailliseksi tuomioistuimeksi** tai **lailliseksi oikeuspaikaksi**. Vastaavasti voidaan puhua myös oikeasta tai laillisesta **forumista**. Prosessioikeudessa

termillä *forumsäännös* tarkoitetaan tuomioistuinten alueellista toimivaltaa määrittäviä normeja.

Alueellista toimivaltaa määrittävien forumsäännösten perusteella voidaan puhua sekä *yleisestä oikeuspaikasta* että *erityisistä oikeuspaikoista*. Yleisellä oikeuspaikalla tarkoitetaan tässä jaottelussa tuomioistuinta, joka on toimivaltainen ratkaisemaan kaikki tiettyä henkilöä vastaan nostetut jutut, mikäli muusta oikeuspaikasta ei ole laissa erikseen säädetty. Toisin sanoen *yleinen oikeuspaikka* on se tuomioistuin, jossa oikeudenkäynti on *normaalitapauksissa pantava vireille*. Erityisestä oikeuspaikasta puolestaan on kysymys silloin, kun *jokin muu* kuin yleisen oikeuspaikan tuomioistuin on *nimenomaisella säännöksellä* määrätty toimivaltaiseksi käsittelemään *tietyntyyppejä* juttuja. Yleinen oikeuspaikka on siten, nimensä mukaisesti, pääsääntö, ja erityiset oikeuspaikat ovat siitä tehtyjä poikkeuksia.

3.2.3.2.1 Yleinen oikeuspaikka siviiliprosessissa

Riita-asioissa *luonnollisten henkilöiden yleinen oikeuspaikka* on *vas-
taajan kotipaikan tai vakituisen asuinpaikan* tuomioistuin (*forum
domicilii*) (OK 10:1). Oikeuspaikan suhteen vastaaja on riita-asioissa siten asetettu kantajaa edullisempaan asemaan. Tämä sääntö, jonka mukaan kantajan on kotipaikastaan riippumatta haastettava vastaa-
ja tämän kotipaikan tuomioistuimessa, on vakiintuneesti omaksut-
tu länsimaisissa prosessilaeissa. Sääntöä voidaan yhtäältä perustella sillä, että oikeudenkäynnin aloittaminen on kantajan vallassa. Toi-
saalta yleistä oikeuspaikkaa koskevan sääntelyn taustalla ovat vas-
taajan oikeusturvaa ja puolustautumismahdollisuuksia korostavat
näkökohdat.

Oikeushenkilöiden yleisestä oikeuspaikasta säädetään puolestaan OK 10:2:ssa. Sen 1 momentin mukaan yhtiötä, yhdistystä, säätiötä tai muuta yksityisoikeudellista oikeushenkilöä taikka muuta julkisoikeudellista oikeushenkilöä kuin valtiota, hyvinvointialuetta tai kuntaa vastaan esitetty vaatimus tutkitaan *käräjäoikeudessa*, jonka tuomio-
piirissä oikeushenkilöllä on kotipaikka tai oikeushenkilön hallintoa

pääasiallisesti hoidetaan. Valtion, hyvinvointialueen ja kunnan yleisistä oikeuspaikoista säädetään puolestaan mainitun lainkohdan 2, 3 ja 4 momenteissa siten, että valtiota vastaan esitetty vaatimus tutkitaan siinä käräjäoikeudessa, jonka tuomiopiirissä valtion puhevaltaa käyttävä viranomainen sijaitsee. Hyvinvointialueiden yleisenä oikeuspaikkana on käräjäoikeus, jonka tuomiopiirissä hyvinvointialue sijaitsee. Jos hyvinvointialue sijaitsee kahden tai useamman käräjäoikeuden tuomiopiirissä, vaatimus tutkitaan käräjäoikeudessa, jonka tuomiopiirissä hyvinvointialueen puhevaltaa käyttävä viranomainen tai toimielin sijaitsee. Kunnan yleisenä oikeuspaikkana puolestaan on se käräjäoikeus, jonka tuomiopiirissä kunta sijaitsee.

3.2.3.2.2 Riita-asoiden erityisiä oikeuspaikkoja

Muun muassa prosessiekonomisista sekä lainkäytön (so. oikeudenkäynnissä tapahtuva tuomiovallan käyttäminen) toimivuuteen liittyvistä syistä lainsäätäjät on tietyissä juttutyypeissä pitänyt perusteltuna antaa toimivalta käsitellä kyseiseen jutturyhmään kuuluvia asioita jollekin muulle kuin vastaajan kotipaikan tuomioistuimelle. Tällaista muuta tuomioistuinta kutsutaan erityiseksi oikeuspaikaksi tai *erityisforumiksi*. Suhteessa yleiseen oikeuspaikkaan erityisforumit voivat olla joko *valinnaisia* eli *kilpailevia* taikka yleisen oikeuspaikan *syrjäyttäviä ehdottomia* forumoja. Edellisessä tapauksessa vastaajan yleinen oikeuspaikka lukeutuu laissa toimivaltaisiksi säädettyjen erityisforumien joukkoon ja kantaja voi siis valita yleisen oikeuspaikan ja erityisforumin välillä. Jälkimmäisessä tapauksessa yleinen oikeuspaikka sitä vastoin ei (välttämättä) sisälly jutussa lain mukaan toimivaltaisiin forumvaihtoehtoihin. OK:n 10:3–17a:issa on lukuisia erityisiä oikeuspaikkoja koskevia säädöksiä, joista tässä on mahdollista mainita vain muutamia keskeisimpiä.

Kiinteistöforum. Kiinteistöriita voidaan käsitellä joko vastaajan yleisessä oikeuspaikassa tai siinä tuomioistuimessa, jonka tuomiopiirissä kiinteistö sijaitsee (*forum rei sitae*) (OK 10:8). Tämän forum-säännöksen taustalla on ajatus siitä, että näyttö kiinteistöriidoissa on

parhaiten saatavissa riidan kohteena olevan kiinteistön sijaintipaikkakunnalla. Ajatus näytön saamisen helppoudesta puolestaan johtuu lähinnä siitä, että kiinteistöriidan ratkaiseminen edellyttää toisinaan katselmuksen toimittamista kyseisellä kiinteistöllä.

Katselmuksessa on kyse todistuskeinosta, jossa tuomioistuin tekee välittömiä havaintoja katselmuksena olevasta esineestä tai paikasta.

Jäämistöforum. Kiinteistöforumin ohella tärkeimpiin erityisiin oikeuspaikkoihin kuuluu myös jäämistöriitojen oikeuspaikka (*forum hereditatis*). Tämä on oikeudenkäymiskaaren mukaan se tuomioistuin, jonka tuomiopiirissä **vainajan viimeinen kotipaikka** tai **vakituinen asuinpaikka** oli (OK 10:17). Tämänkin erityisen oikeuspaikan taustalla on todistusoikeudellisia näkökohtia, koska jäämistöriitojen ratkaisussa tarvittava todistusaineisto on usein helpointa esittää vainajan viimeisen kotipaikan tai vakituisen asuinpaikan tuomioistuimessa. Toisin kuin kiinteistöforum, **jäämistöforum** on lain mukaan **ehdoton oikeuspaikka**.

Avioeroasioden oikeuspaikka. Avioeroa, yhteiselämän lopettamista tai avioliiton pätevyyttä taikka muuta kuin puolison kuoleman jälkeen toimitettavaa ositusta koskeva asia tutkitaan OK 10:11:n mukaan **käräjäoikeudessa**, jonka tuomiopiirissä **jommallakummalla puolisoilla on kotipaikka tai vakituinen asuinpaikka**. Mikäli puolisoitten kotipaikat ovat eri tuomiopiireissä, voidaan avioeroasia siis panna vireille kummassa tuomiopiirissä hyvänsä. Näiden tuomiopiirien tuomioistuimet ovat näin ollen keskenään kilpailevia tuomioistuimia riippumatta siitä, kumpi puolisoista on pannut asian vireille tai ovatko vireillepanijoina molemmat puoliset. Jos kummallakaan puolisoista ei ole kotipaikkaa tai vakituista asuinpaikkaa Suomessa, avioeroa koskeva asia tutkitaan **käräjäoikeudessa**, jonka tuomiopiirissä **jommallakummalla puolisoista on viimeksi ollut kotipaikka tai vakituinen asuinpaikka** (OK 10:18.1:n 4 kohta). Vastaavasti kuin jäämistöforum myös avioeroforum on lain mukaan **ehdoton oikeuspaikka**.

Viimeiseksi erityisistä oikeuspaikoista voidaan mainita OK 10:17a, jossa säädetään niin sanottujen summaaristen siviilijuttujen laillisesta tuomioistuimesta. Sanotun lainkohdan mukaan **summaarisia riita-asioita** tutkitaan **Ahvenanmaan, Itä-Uudenmaan, Helsingin, Kymenlaakson, Lapin, Oulun, Pirkanmaan, Pohjanmaan ja Varsinais-Suomen kärjäoikeuksissa.**

Summaarisia riita-asioita ovat **riidattomat velkomisasiat**, esimerkiksi **vuokrasaavat, kuluttajaluotot sekä puhelin- ja sähkölaskut, ja häätöä sekä hallinnan tai rikkoutuneen olosuhteen palauttamista koskevat riidattomat asiat.**

Summaarisen riita-asian voi panna kärjäoikeudessa vireille tavanomaista **suppeammalla haastehakemuksella** eikä haastehakemuksen perustelujen ei tarvitse olla niin yksityiskohtaiset kuin riitaiseksi tiedetyssä asiassa. Tällöin myöskään **todistelua ei tarvitse ilmoittaa haastehakemuksessa.** Suppean haastehakemuksen käyttö edellyttää kantajan eli velkojan ilmoitusta siitä, **ettei asia ole hänen käsityksensä mukaan riitainen.**

Kärjäoikeus **ratkaisee** summaarisen riita-asian **kirjallisessa menettelyssä**, ilman asianosaisten suullista kuulemistä, kärjäoikeuden kansliassa.

Sanottakoon vielä, että jos ei muutoin ole tuomioistuinta, jossa asia voitaisiin tutkia, tulevat sovellettaviksi OK 10:18:n yksityiskohtaiset säännökset **toissijaisista oikeuspaikoista.** Niiden mukaan esimerkiksi luonnollista henkilöä vastaan nostettu kanne voidaan viime kädessä tutkia muun muassa siinä kärjäoikeudessa, jonka tuomiopiirissä vastaaja **oleskelee** tai hänellä **viimeksi on ollut kotipaikka** tai **vaki-
tuinen asuinpaikka.**

Lopuksi tässä on syytä todeta, että mikäli haastettava vastaaja asuu ulkomailla, voi suomalaisen tuomioistuimen niin sanottu **kansainvälinen**

toimivalta tiettyjen kansainvälisten yleissopimusten johdosta kuitenkin vain varsin rajoitetusti perustua edellisessä kappaleessa mainittuihin sääntöihin (OK 10:27).

3.2.3.2.3 Rikosasioiden oikeuspaikka

Rikosasioiden oikeuspaikasta säädetään rikosprosessilain 4 luvussa. ROL 4:1:n mukaisena lähtökohtana on, että syyte rikoksesta tutkitaan sen paikkakunnan tuomioistuimessa, *missä rikos on tehty (forum delicti)*. Rikos puolestaan katsotaan tehdyksi sekä siellä, missä rikollinen *teko* tehtiin, että siellä, missä rikoksen *seuraus* ilmeni. Mikäli rikos on jäänyt yritykseksi, pidetään yleisenä oikeuspaikkana sen paikkakunnan tuomioistuinta, missä täytetyn rikoksen *seuraus olisi ilmennyt*. Siinä tapauksessa, että rikos on tehty useilla eri tuomiopiireihin kuuluvilla paikkakunnilla (esimerkiksi rattijuopumus, jossa epäilty on ajanut autoa Turusta Tampereelle), toimivaltainen on kunkin paikkakunnan tuomioistuin.

Korkein oikeus on ottanut kantaa rikoksen tekopaikan tuomioistuimeen tapauksessa KKO 2007:76: Lehden toimitus ja painopaikka sijaitsivat eri käräjäoikeuksien tuomiopiireissä. Korkeimman oikeuden ratkaisusta ilmenevillä perusteilla painopaikan tuomioistuimen ei katsottu olleen alueellisesti toimivaltainen käsittelemään yksityiselämää loukkaavaa tiedon levittämistä ja kunnianloukkausta koskevaa syytettä, joka perustui lehdessä julkaistun artikkelin sisältöön. (Ään.)

Ratkaisu perustui etenkin siihen, että lehden painaminen Porvoosaa samoin kuin painetun lehden toimittaminen jakeluun ovat olleet teknisluonteisia toimenpiteitä. Kun lehden toimitus on sijainnut Helsingissä, josta lehden sisältö on toimitettu kirjapainoon painettavaksi ja toimitettavaksi edelleen jakeluun koko maahan, on perusteltua katsoa, että oikeudenkäynnistä rikosasioissa annetun lain 4 luvun

1 §:n 1 momentissa tarkoitettu rikollinen teko on tehty Helsingissä (perustelujen kohta 5).

Edelleen perustelujen kohdassa 4 korkein oikeus lausui, että kysymyksessä olevassa tapauksessa rikoksen aiheuttama vahingon, kärsimyksen tai halveksunnan vaara syntyy kaikkialla, missä julkaisua jaetaan, ainakin jos rikoksen uhri on siellä tunnettu. Jos oikeudenkäynnistä rikosasioissa annetun lain 4 luvun 1 §:n 1 momentin sanonnalla ”missä rikoksen seuraus ilmeni” tarkoitettaisiin sanotunlaista vaaraa, kun sen on aiheuttanut koko maassa saatavilla olevassa aikakauslehdessä julkaistuun kirjoitukseen sisältyvä yksityiselämää loukkaavan tiedon levittäminen tai kunnianloukkaus, kyseinen lainkohta ei lainkaan ohjaisi oikeuspaikan valintaa, vaan syyte voitaisiin käytännössä nostaa missä käräjäoikeudessa hyvänsä. Tällainen tulkinta olisi KKO:n mukaan vastoin oikeuspaikkasäännösten tarkoitusta ohjata asioiden käsittelyä asianosaisten ja asian kannalta tarkoituksenmukaiseen oikeuspaikkaan sekä ehkäistä mahdollisuuksia oikeuspaikan valintaan epäasiallisilla perusteilla.

Yleisten oikeuspaikkojen lisäksi rikosprosessilakiin on otettu tiettyjä *toissijaisia* rikosjuttujen oikeuspaikkoja. Ensinnäkin tällaista toissijaista oikeuspaikkaa tarvitaan silloin, kun ei ole varmuutta rikoksen tekopaikasta. Tällöin syyte voidaan käsitellä jossakin niistä tuomioistuimista, joiden tuomiopiirissä rikos voidaan otaksua tehdyksi tai jonka tuomiopiirissä syytettävä tavataan (ROL 4:1.2). Toinen tilanne, jossa rikosasioissa tarvitaan toissijaista oikeuspaikkaa, on se, että Suomen ulkopuolella on tehty rikos, joka rikoslain säännösten nojalla tulee käsiteltäväksi suomalaisessa tuomioistuimessa. Tällöin laillisena oikeuspaikkana pidetään lähtökohtaisesti syytettävän asuin-, oleskelu- tai tapaamispaikan tuomioistuinta taikka asianomistajan kotipaikan tuomioistuinta (ROL 4:2).

Rikosjuttujen oikeuspaikkoja koskevasta sääntelystä käy hyvin ilmi rikosoikeudenkäyntien kohdistuminen juuri epäillyn rikollisen teon ympärille. Ero riita-asioihin, joissa oikeuspaikka määräytyy

pääsääntöisesti vastaajan kotipaikan mukaan, onkin tältä osin varsin ilmeinen.

Tietyissä tapauksissa rikoksen tekopaikan ja vastaajan asuinpaikan tuomioistuimet ovat kuitenkin keskenään *kilpailevia* eli *valinnaisia* rikosforumeja. Rikosprosessilain mukaan syyte on nimittäin mahdollista tutkia paitsi tekopaikan tuomioistuimessa myös siinä tuomioistuimessa, jonka tuomiopiirissä syytettävä asuu tai vakinaisesti oleskelee, jos asian käsittely siinä katsotaan esitettävään selvitykseen, oikeudenkäynnistä aiheutuviin kustannuksiin sekä muihin seikkoihin nähden soveliaaksi (ROL 4:1.3). Tällä säännöksellä on merkitystä varsinkin sellaisissa selvissä rikosjutuissa, joissa syytettävä asuu hyvin kaukana rikoksen tekopaikan tuomioistuimesta. Toisaalta esimerkiksi ruotsinlaivalla Ahvenanmaan käräjäoikeuden tuomiopiirissä tehdyn rikoksen käsittely saattaa olla perusteltua järjestää jo kustannussyistäkin jossakin muussa kuin Ahvenanmaan käräjäoikeudessa, mikäli jutun asianosaiset ja todistajat ovat muualta Suomesta.

Rikosjuttujen laillinen oikeuspaikka voi määräytyä paitsi tekopaikan myös *rikosyhteyden* (*forum connexitatis*) perusteella. Ensinnäkin jos joku on tehnyt useita rikoksia, saadaan syyte kaikista rikoksista tutkia siinä tuomioistuimessa, joka on toimivaltainen käsittelemään jotakin näistä rikoksista koskevan syytteen, mikäli tällä menettelyllä voidaan nopeuttaa tai helpottaa yhteisen rangaistuksen tuomitsemista ja asian käsittely kyseisessä tuomioistuimessa katsotaan esitettävään selvitykseen, oikeudenkäynnistä aiheutuviin kustannuksiin sekä muihin seikkoihin nähden soveliaaksi (ROL 4:3).

Vastaavasti rikosyhteyteen perustuvasta oikeuspaikasta on kyse silloin, jos laillinen tuomioistuin määräytyy rikokseen *osallisuuden* tai *syytteenalaisten rikosten keskinäisen yhteyden* perusteella. Rikokseen osallisten eli tekijäkumppaneiden, avunantajien ja yllyttäjien laillisesta tuomioistuimesta on säännökset ROL 4:4.1:ssä. Sen mukaan syyte rikokseen osallisia vastaan saadaan tutkia siinä tuomioistuimessa, joka on jonkun osallisen osalta toimivaltainen, ja jos asia on

ollut aikaisemmin vireillä jotakuta osallista vastaan, saadaan samassa tuomioistuimessa syyttää myös muita osallisia.

Syytteenalaisten rikosten keskinäiseen yhteyteen perustuvasta oikeuspaikasta säädetään puolestaan ROL 4:5:ssä, jonka mukaan eri vastaajien eri rikoksia koskevat syytteet saadaan kaikki tutkia siinä tuomioistuimessa, joka on toimivaltainen käsittelemään jotakin rikosta koskevan syytteen, jos rikoksilla on yhteyttä keskenään ja kaikkien syytteiden käsitteleminen tässä tuomioistuimessa katsotaan esitettävään selvitykseen, oikeudenkäynnistä aiheutuviin kustannuksiin sekä muihin seikkoihin nähden soveliaaksi. Jos asia on ollut aikaisemmin vireillä jotakuta vastaajaa vastaan, saadaan samassa tuomioistuimessa ajaa syytettä myös muita vastaajia vastaan.

Edelleen myös niin sanotun vastakanteen oikeuspaikan voidaan katsoa perustuvan rikosyhteyteen. Rikosprosessilaissa vastakanteen oikeuspaikasta säädetään ROL 4:6:ssä, jonka mukaan ”alkuperäistä” syytettä käsittelevä tuomioistuin voi käsitellä myös väärää ja todistamatonta ilmiantoa koskevan syytteen, jos tämä on nostettu alkupe räisen syytteen käsittelyn yhteydessä.

Yllä käsiteltyjen puhtaasti oikeuspaikkaa koskevien säännösten lisäksi ROL 4 luvussa on säännökset rikosjuttujen siirtämisestä eri tuomioistuinten välillä.

Siviiliprosessin osalta tässä voidaan todeta, että oikeudenkäymiskaa ren 18 luvussa on yllä mainittua rikosprosessuaalista normeerausta vastaavat säännökset toisiinsa liittyvien asioiden kumuloimisesta eli yhdistämisestä samaan oikeudenkäyntiin.

3.2.3.3 (Oikeus)asteellinen toimivalta

Tuomioistuinten asteellinen toimivalta määräytyy tuomioistuinten *oikeusaste-* eli *instanssijärjestyksen* mukaan. Tällöin asteellista toimivaltaa koskevat säädökset määrittävät sen, missä oikeusastejärjestyksessä eri tuomioistuimet ovat toimivaltaisia käsittelemään *samaa* oikeusasiaa.

Suomessa yleiset tuomioistuimet on jaettu kolmeen instanssiin, eli maassamme on käytössä niin sanottu *kolmen instanssin järjestelmä*. Kuten jo edempänä todettiin, ensimmäisenä instanssina eli yleisinä alioikeuksina meillä toimivat kärjäoikeudet. Toisena instanssina eli ylioikeuksina ovat hovioikeudet, ja ylintä tuomiovaltaa Suomessa käyttää korkein oikeus. Tuomioistuinten asteellista toimivaltaa koskevien säädösten mukaan niin siviili- kuin rikosasiatkin on lähtökohtaisesti (hovioikeus käsittelee ensimmäisenä oikeusasteena esimerkiksi syytteet alioikeuksien tuomareiden tuomarin toimissaan tekemistä rikoksista) pantava vireille kärjäoikeudessa. Kärjäoikeuden ratkaisuun voidaan hakea muutosta ylemmistä instansseista: ensin hovioikeudelta ja sen jälkeen vielä korkeimmalta oikeudelta. Hovioikeuksia ja korkeinta oikeutta voidaan siten kutsua myös *muutoksenhakutuomioistuimiksi*.

Todettakoon, että muutoksehaku korkeimmalta oikeudelta edellyttää normaalitilanteessa aina valitusluvan saamista ja myös muutoksenhaku hovioikeuksissa edellyttää tietyin edellytyksin sitä, että hovioikeus on myöntänyt asiassa niin sanotun jatkokäsittelyluvan.

Edelleen tässä yhteydessä on syytä mainita niin sanotusta *ohivalituksesta tai ennakkopäätösvalituksesta*, josta säädetään OK 30a luvussa. Sanotulla ohivalituksella tarkoitetaan sitä, että kärjäoikeuden ratkaisusta saadaan vastapuolen suostumuksella hakea muutosta suoraan korkeimmalta oikeudelta, jos korkein oikeus myöntää asiassa valitusluvan.

3.2.3.4 Toimivaltasäännösten sitovuus

Tuomioistuinten toimivaltaa koskevat säännökset voivat olla luonteeltaan joko *ehdottomia* tai *tahdonvaltaisia* eli *dispositiivisia*. Edelliseen luokkaan kuuluvat *oikeusasteellista* ja *asiallista* toimivaltaa koskevat säännökset. *Alueellista* toimivaltaa koskevat kriteerit ovat *siviiliprosessin* puolella sitä vastoin suurelta osin tahdonvaltaisia.

Sen sijaan *rikosprosessissa* myös alueellista toimivaltaa koskevat säännökset ovat ehdottomia.

Oikeusasteellisen ja asiallisen toimivallan ehdottomuudella tarkoitetaan sitä, että tuomioistuimen on aina viran puolesta tarkistettava asteellinen ja asiallinen toimivaltansa. Toimivaltaa koskevat normit eivät tässä kohdin myöskään jätä tuomioistuimelle harkintavaltaa niiden noudattamisen suhteen. Tuomioistuin ei siis missään tilanteessa saa ottaa käsiteltäväkseen sellaista oikeusasiaa, joka asiallisten tai asteellisten toimivaltasäännösten mukaan kuuluisi johonkin toiseen tuomioistuimeen. Ehdottomuudesta seuraa myös, etteivät asianosaisetkaan voi keskinäisin sopimuksin poiketa asiallista tai oikeusasteellista toimivaltaa koskevista säännöksistä. Asianosaiset eivät siis voi pätevästi sopia esimerkiksi jutun panemisesta vireille suoraan hovioikeudessa.

Alueellista toimivaltaa koskevat siviiliprosessuaaliset säännökset puolestaan ovat usein tahdonvaltaisia eli dispositiivisia. Tällä tarkoitetaan sitä, että tahdonvaltainen forumsäännös kylläkin osoittaa jutulle alueellisesti toimivaltaisen tuomioistuimen, mutta asianosaisilla on silti oikeus valita johonkin toiseen tuomiopiiriin kuuluva, muutoin (asiallisesti ja oikeusasteellisesti) toimivaltainen tuomioistuin käsittelemään asiaa. Jos alueellisesti toimivaltainen tuomioistuin on siis osoitettu tahdonvaltaisella normilla, asianosaiset voivat halutessaan (vaikkapa jo etukäteen) sopia, mikä tuomioistuin on alueellisesti toimivaltainen ratkaisemaan tietyn oikeusasian. Tällaista sopimusta kutsutaan *oikeuspaikka-* eli *prorogaatiosopimukseksi*. Toisaalta dispositiivinen forumsäännös syrjäytyy ilman sopimustakin, mikäli vastaaja vastaa oikeuspaikkaväitettä tekemättä kanteeseen, joka on pantu vireille jossakin muussa kuin dispositiivisen forumsäännöksen mukaan toimivaltaisessa tuomioistuimessa.

3.3 TUOMARIT

3.3.1 Perusjaotteluja

Tuomari voidaan määritellä *tuomioistuimen henkilökuntaan kuuluvaksi henkilöksi, joka tuomioistuimen jäsenenä käsittelee ja ratkaisee kyseisen tuomioistuimen käsiteltäviksi saatetut asiat*. Tuomarit jaotellaan vakiintuneesti kahteen pääryhmään: *virkatuomareihin* ja *maallikkotuomareihin*. Tässä jaottelussa virkatuomareihin luetaan tuomioistuinten lainoppineet (oikeustieteen maisterin tai sitä vastaavan aikaisemman tutkinnon suorittaneet) tuomarit ja tiettyjen erityistuomioistuinten kokoonpanoon kuuluvat jonkin erityisalan asiantuntijajäsenet, jotka on nimitetty virkaansa samassa järjestyksessä kuin lainoppineet tuomaritkin.

Käräjäoikeuksissa työskenteleviä virkatuomareita ovat käräjäoikeuden päällikkönä toimiva *laamanni* sekä *käräjätuomarit*. Hovioikeuksien tuomarikuntaan puolestaan kuuluvat päällikkönä toimiva *presidentti* sekä jäsenenä *hovioikeudenneuvokset*, joista osa toimii myös hovioikeuden jaostojen johtajina. Lisäksi hovioikeuksissa voi tuomarintehtävissä työskennellä asessoreja. Korkeimmassa oikeudessa tuomareina toimivat päällikkönä *presidentti* sekä jäsenenä *oikeusneuvokset*. Virkatuomarien nimitys tuomarinvirkoihin kuuluu perustuslain 102 §:n mukaan tasavallan presidentin tehtäviin.

Maallikkotuomareita taas ovat *luottamushenkilöinä* tehtäviinsä määrääjäksi valitut *lautamiehet* sekä eräiden erityistuomioistuinten kokoonpanoon kuuluvat eri intressipiirien edustajat (esimerkiksi vakuutus oikeuden ja työtuomioistuimen kokoonpanoon kuuluu eri intressipiirien edustajia). Tässä lienee syytä huomauttaa, että tällaista luottamushenkilöä pidetään maallikkotuomarina, vaikka hän olisikin suorittanut oikeustieteen maisterin tutkinnon. Yleisissä tuomioistuimissa lautamiehet kuuluvat vain käräjäoikeuksien kokoonpanoon vakavampia rikosasioita käsiteltäessä. Hovioikeuksissa ja korkeimmassa oikeudessa ei ole lautamiehiä. Käräjäoikeuden lautamiehistä annetun lain 4.1 §:n mukaan kunnanvaltuusto valitsee

lautamiehet kunnanvaltuuston toimikautta vastaavaksi ajaksi eli neljäksi vuodeksi.

Varatuomari on arvonimi, joka voidaan myöntää tuomioistuimessa käräjänotaarina toimineelle oikeustieteen maisterille. Varatuomaria ei siis pidetä ”tuomarina” edellä tarkoitettussa merkityksessä.

Kuten jo edellä todettiin, tuomioistuinten riippumattomuus edellyttää tuomareilla olevaa *vahvaa virassapysymisoikeutta*. Perustuslain 103 §:n mukaan tuomaria ei voida julistaa virkansa menettäneeksi muutoin kuin tuomioistuimen tuomiolla, eikä häntä saa myöskään ilman suostumustaan siirtää toiseen virkaan, ellei siirto aiheudu tuomioistuineläytöksen uudelleen järjestämisestä. Mainittu erottamattomuussuoja koskee virkatuomareiden ohella myös maallikkotuomareita sen määräkauden ajan, joksi heidät on nimitetty.

3.3.2 Tuomareiden kelpoisuus

3.2.2.1 Lähtökohtia

Tuomareiden kelpoisuusvaatimukset jaetaan kahteen ryhmään: *yleisiin kelpoisuusvaatimuksiin* sekä *erityisiin kelpoisuusvaatimuksiin* eli *esteettömyyteen*. Tuomarin yleisillä kelpoisuusehdoilla tarkoitetaan sellaisia yleisiä ominaisuuksia, jotka henkilöllä pitää olla, jotta hän ylipäätään voisi toimia tuomarintehtävissä. Erityisessä kelpoisuudessa taas on kysymys *juttukohtaisesta* kelpoisuudesta eli kelpoisuudesta toimia tuomarina jossakin tietyssä oikeusasiassa.

3.3.2.2 Tuomarin yleiset kelpoisuusvaatimukset

Virkatuomarin yleiset kelpoisuusvaatimukset liittyvät kiinteästi tuomarien nimittämisperusteisiin, eikä kelpoisuusvaatimusten ja nimittämisperusteiden tarkka käsitteellinen erottaminen toisistaan useinkaan ole välttämätöntä. Tuomarien yleiseen kelpoisuuteen kuuluvat seikat tulevat näin ollen kontrolloiduiksi jo nimittämisvaiheessa. Osa näistä yleiseen kelpoisuuteen kuuluvista kriteereistä on lisäksi siinä

mieleissä ”ikuisia”, että mikäli henkilö kerran saavuttaa kriteerin edellyttämän ominaisuuden, hän ei voi sitä enää myöhemmin menettää.

Perussäännös tuomarien nimittämisperusteista sekä yleisestä kelpoisuudesta sisältyy Tuomioistuinlain (TIL) 10:1.1:in. Säännös koskee päätoimisessa tuomarinvirassa toimivia (sekä myös määräaika-aisia) tuomareita, ja sen mukaan tuomariksi voidaan nimittää

1. oikeustieteen muun ylemmän korkeakoulututkinnon kuin kansainvälisen ja vertailevan oikeustieteen maisterin tutkinnon suorittanut
2. oikeamielinen
3. Suomen kansalainen, joka aikaisemmalla toiminnallaan tuomioistuimessa tai muussa tehtävässä on osoittanut, että hänellä on täytettävänä olevan viran menestyksellisen hoitamisen edellyttämä perehtyneisyys viran tehtäväalaan sekä tarvittavat henkilökohtaiset ominaisuudet.

Korkeimman oikeuden ja korkeimman hallinto-oikeuden presidentiksi ja jäseneksi nimitettä-vältä vaaditaan, että hän täyttää hyvin mainitut edellytykset ja on lisäksi ”etevä laintuntija”. Presidentiltä samoin kuin hovioikeuden presidentiltä ja muidenkin tuomioistuinten päällikkö-tuomareilta vaaditaan lisäksi johtamistaitoa (ks. TIL 10:2 ja 10:3).

Lisäksi tuomariksi nimitettävän tulee

4. olla täysi-ikäinen (18 v.); tuomarin eroamisikä on syntymäajasta riippuen 68, 69 tai 70 vuotta (valtion virkamieslaki, 750/1994, VirkamL, 8.1 ja 35.1 §); tuomaria ei voida oikeuttaa jatkamaan virassa eroamisiän jälkeen
5. omata riittävä fyysinen työkyky; työkykynsä menettänyt tuomari on velvollinen eroamaan, ja jollei hän sitä tee, hänelle myönnetään hakemuksetta ero (TIL 16:2) ja
6. omata kielilainsäädännön vaatima suomen ja ruotsin kielen taito (ks. TIL 10:9).

Yllä luetellut kelpoisuusehdot koskevat virkatuomareita. Käräjäoikeuden lautamiesten kelpoisuudesta säädetään käräjäoikeuden lautamiehistä annetussa laissa. Lautamiehen tulee olla käräjäoikeuden tuomiopiiriin kuuluvassa kunnassa asuva Suomen kansalainen, joka ei ole konkurssissa, jonka toimintakelpoisuutta ei ole rajoitettu ja jota on pidettävä sopivana toimimaan lautamiehenä. Lautamieheksi ei saa valita alle 25-vuotiaista tai jo 63 vuotta täyttänyttä henkilöä (L käräjäoikeuden lautamiehistä 2 §).

Todettakoon, että virkatuomareiden osalta laissa ei ole nimenomaista yleistä säännöstä, joka edellyttäisi, että virkatuomarin tulee hallita itseään ja omaisuuttaan, toisin sanoen, ettei hänen toimintakelpoisuuttaan ole rajoitettu eikä hän ole konkurssissa. On kuitenkin vaikea ajatella, että virkatuomaria kohdeltaisiin tässä suhteessa lievemmin kuin lautamiestä.

Lautamieheltä ei luonnollisesti vaadita mitään oikeustieteellistä tutkintoa (hänellä voi kyllä olla sellainen, samoin kuin mikä muu tutkinto hyvänsä). Myöskään tuomareiden kielitaitovaatimus ei koske lautamiehiä. Käräjäoikeuden riippumattomuutta korostaen on kuitenkin säädetty, ettei lautamiehenä saa olla henkilö, jolla on virka yleisessä tuomioistuimessa tai rangaistuslaitoksessa taikka joka virassaan suorittaa ulosottotehtäviä, rikosten esitutkintaa tai tullitai poliisivalvontaa, eikä myöskään syyttäjä eikä asianajaja tai muu henkilö, joka ammatikseen harjoittaa asianajoa (laki käräjäoikeuden lautamiehistä 2.2 §).

3.3.2.3 Tuomarin erityiset kelpoisuusvaatimukset

Muun muassa Euroopan ihmisoikeussopimuksessa sekä YK:n kansalaisoikeuksia ja poliittisia oikeuksia koskevassa yleissopimuksessa säädetään siitä, että jokaisella on oikeus saada asiansa käsitellyksi riippumattomassa ja *puolueettomassa* tuomioistuimessa. Lähtökohteisesti tällä puolueettomuusvaatimuksella viitataan tuomioistumis- sa toimivien tuomarien erityiseen kelpoisuuteen eli *esteettömyyteen*.

Tuomarin *esteellisyys*säännösten eli niin sanottujen *tuomarin jäävien* keskeisenä tarkoituksena on näin ollen juuri *tuomioistuimen* *menettelyn puolueettomuuden turvaaminen*. Esteellisyysäännökset ovatkin kiinteässä yhteydessä kansainvälisten ihmisoikeussopimusten sekä Suomen perustuslain turvaaman oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin kanssa, jonka osatekijöihin tuomarin puolueettomuus ilman muuta kuuluu. Vastaavasti myös *kansalaisten luottamus oikeuslaitokseen* edellyttää tuomarien puolueettomuutta. Tätä kautta onkin ajateltavissa, että esteellisyysäännöksillä on yhteys jopa kansalaisten *lainnoudattamishalukkuuteen*.

Esteellisyysäännöksissä on kyse siitä, että *tuomari ei saa olla kehenkään yksittäisen jutun asianosaiseen taikka itse juttuun sellaisessa läheisessä henkilö- taikka intressisuhteessa, joka saattaisi vaarantaa hänen kykynsä käsitellä kyseinen asia puolueettomasti*. Koska erityinen kelpoisuus, yleisestä kelpoisuudesta poiketen, liit-tyykin aina johonkin tiettyyn oikeudenkäyntiin, kutsutaan erityistä kelpoisuutta toisinaan myös *juttukohtaiseksi kelpoisuudeksi*. Mikäli tuomarilta puuttuu erityinen kelpoisuus, hän ei saa käsitellä asiaa, vaan hänen on omasta aloitteestaan (siis ilman asianosais(t)en teke-mää huomautusta) *jäävättävä* itsensä asian käsittelystä.

Tuomioistuimen/tuomarin puolueettomuus voidaan erottaa tuomio-istuimen/tuomarin riippumattomuudesta, jolla tarkoitetaan sitä, että tuomioistuimen/tuomarin pitää olla vapaa lainsäädäntö- ja toimeenpanovallan määräysvallasta. Riippumattomuuden voidaankin katsoa olevan perustana tuomioistuinten/tuomarien puolueettomuudelle. Kuten edellä todettiin, Suomessa tuomioistuinten riippumattomuus on turvattu PL 3.3 §:ssä, jonka mukaan tuomiovaltaa käyttävät riip-pumattomat tuomioistuimet, ylimpinä tuomioistuimina korkein oikeus ja korkein hallinto-oikeus.

Tuomarin puolueettomuutta voidaan tarkastella sekä *subjektiivisilla* että *objektiivisilla* perusteilla. *Subjektiivisella puolueettomuudella* tarkoitetaan tällöin sitä, että tuomarilla ei *tosiasiallisesti* ole

henkilökohtaista sidettä tai suhdetta asianosaisiin taikka käsiteltävään asiaan ja ettei hän ole toiminut asiassa puolueellisesti.

Objektiivinen puolueettomuusvaatimus menee edellä kuvattua subjektiivista puolueettomuutta laajemmalle. Sen täyttymiseksi ei riitä, että asiaa tosiasiallisesti käsitellään puolueettomasti, vaan tämän lisäksi käsittelyn on uloskin päin *näytettävä* puolueettomalta. Esteellisyysääntelyn osalta objektiivinen puolueettomuusvaatimus edellyttää erityisesti sitä, että tuomioistuimen kokoonpanossa ei saa olla mitään sellaisia tekijöitä, jotka saattavat aiheuttaa *perusteltuja epäilyksiä* tuomioistuimen puolueettomuudesta.

Hyvin objektiivisen puolueettomuusvaatimuksen merkitys ilmenee Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen useissa ratkaisuisaan käyttämästä lausumasta: “Justice must not only be done, it must also be seen to be done.”

Toisin kuin tuomarien yleisen kelpoisuuden osalta on laita, oikeudenkäymiskaaressa säännellyt esteellisyysperusteet *koskevat samansältöisinä sekä virkatuomareita että lautamiehiä*. Nämä perusteet voidaan jakaa viiteen ryhmään:

- A) osallisuus-, sukulaisuus- ja intressijäävi (OK 13:4);
- B) yhteisöjäävi (OK 13:5);
- C) erityinen suhde asianosaiseen (OK 13:6);
- D) tuomarin aiempi liityntä samaan tai samankaltaiseen asiaan ja ennakoasenne (OK 13:7.1 ja 2); sekä
- E) yleislauseke (OK 13:7.3).

A. *Osallisuus-, sukulaisuus ja intressijäävin* lähtökohta on selkeä. Tuomari on esteellinen käsittelemään asiaa, johon hänellä itsellään on niin läheinen suhde, että on perusteltua epäillä hänen kykyään käsitellä asia puolueettomasti. Tällainen läheinen suhde asiaan tuomarilla on ensinnäkin silloin, kun tuomari tai hänen läheisensä (läheisiä ovat muun muassa tuomarin lähisukulaiset) on asianosainen.

Toisaalta esteellisyys aiheuttaa myös se, että tuomari tai hänen läheisensä toimii tai on toiminut käsiteltävän jutun asianosaisen edustajana, avustajana tai asiamiehenä. Lisäksi esteellisyys on olemassa, mikäli tuomari tai hänen läheisensä on tai on ollut jutussa todistajana tai asiantuntijana. Lopuksi tuomari on A-kohdan mukaan esteellinen, jos asian ratkaisusta on odotettavissa erityistä hyötyä tai vahinkoa tuomarille, hänen läheiselleen tai sille, jota tuomari tai hänen läheisensä edustaa. Oikeustieteellisessä kirjallisuudessa tällaista henkilöä, jolle jutun ratkaisusta on odotettavissa erityistä hyötyä taikka haittaa, kutsutaan *intresentiksi*.

Sukulaisuusjäävin kanssa samaan ajatukselliseen yhteyteen kuuluu varsinaisten esteellisyysäännösten ulkopuolelta OK 2:13, joka koskee tuomarin suhdetta muihin saman tuomioistuimen jäseniin. Säännöksellä on haluttu estää sellaisten tuomarikokoonpanojen muodostaminen, joissa tuomarit ovat toistensa lähisukulaisia. Säännöksen mukaan tuomioistuimen monijäseniseen ratkaisukokoonpanoon ei voi kuulua jäseniä, jotka ovat toisilleen OK 13 luvun 3 §:ssä tarkoitettuja läheisiä.

Säännöksellä on haluttu etenkin turvata tuomioistuimen jäsenten perhe- ja sukulaisuussiteistä vapaa riippumattomuus toisistaan. Ja kuten oikeuskirjallisuudessa on todettu, lähisukulaisista kokoonpantu tuomioistuinkollegio olisi toisaalta myös omiaan herättämään epäluuloja kansalaisten keskuudessa. Säännös koskee kaikkia tuomioistuija ja luonnollisesti myös virka- ja maallikotuomareiden välisiä suhteita.

B. *Yhteisöjäävissä* lähtökohtana on yhteisön edustaminen, mutta myös muu keskeinen asema yhteisössä voi aiheuttaa sellaisen lojaliteettisiteen yhteisöä kohtaan, että henkilön mahdollisuuksia toimia puolueettomasti tuomarina kyseistä yhteisöä koskevassa jutussa voidaan perustellusti epäillä, vaikka tuomarilla itsellään ei olisikaan valvottavana omaa etua asiassa.

Yhteisöjäävin nojalla tuomari on esteellinen ensinnäkin silloin, jos asianosaisena taikka intresenttinä on taho, jossa tuomari tai hänen

läheisensä toimii hallituksen, hallintoneuvoston tai niihin rinnastet-
tavan toimielimen jäsenenä tai toimitusjohtajana taikka sitä vastaa-
vassa asemassa yhteisössä, säätiössä tai julkisoikeudellisessa laitok-
sessa tai liikelaitoksessa. Toiseksi yhteisöjäävi aiheutuu, jos jutun
asianosaisena taikka intressittinä on valtio, kunta tai muu julkisyhteisö,
ja tuomari tai hänen läheisensä päättää kyseisen tahon puhe-
vallan käyttämisestä kyseisessä jutussa.

C. Esteellisyyden aiheuttava *erityinen suhde asianosaiseen* saattaa
ilmetä ensinnäkin niin sanottuna *vastapuolisuhteena*. Tällöin tuo-
mari on esteellinen, jos jutun *asianosainen* on tuomarin tai hänen
läheisensä *vastapuoli muussa oikeudenkäynnissä tai viranomaisen*
käsiteltävänä olevassa asiassa. Tässä mainittua esteellisyyttä *ei* kui-
tenkaan synny, jos vastapuoli on pannut edellä tarkoitetun jutun vi-
reille aiheuttaakseen tuomarin esteellisyyden taikka muuten selvästi
perusteetta (OK 13:6.2).

Edellä kuvattujen tilanteiden lisäksi erityinen suhde tuomarin ja
asianosaisen välillä saattaa olla olemassa silloin, kun tuomarilla on
palvelussuhteen perusteella tai *muuten* asianosaiseen *sellainen suhde*,
että se, erityisesti käsiteltävän asian laatu huomioon ottaen, *antaa*
perustellun aiheen epäillä tuomarin puolueettomuutta. Tältä osin
esteellisyyttä ei kuitenkaan aiheuta yksin se, että asianosaisena on
valtio, kunta tai muu julkisyhteisö, eikä sitä aiheuta myöskään tavan-
omaisena pidettävään asiakkuuteen, omistukseen tai niihin verrat-
tavaan seikkaan perustuva suhde asianosaiseen. Näin ollen tuomari
voi aina käsitellä esimerkiksi sellaisen kauppaliikkeen asiaa, jonka
kanta-asiakas hän on, tai sellaisen pörssiyhtiön asiaa, jonka osakkeita
hän omistaa.

D. *Tuomarin aiempi liityntä samaan tai samankaltaiseen asiaan*
ja ennakoasenne. Tähän ryhmään kuuluvien esteellisyysperusteiden
mukaan tuomari on esteellinen ensinnäkin silloin, jos hän tai
hänen läheisensä on käsitellyt samaa asiaa toisessa tuomioistui-
messä, muussa viranomaisessa taikka välimiehenä (eli niin sanotun

välimiesoikeuden jäsenenä, ks. II 2.1.2.2:n lopussa). Kouluesimerkinä tällaisesta niin sanotusta *kahden instanssin jäävistä* on tapaus, jossa tuomari (T) on virkaurallaan siirtynyt käräjäoikeudesta hovioikeuteen, jonne valituksen kautta tulee käsiteltäväksi asia, jonka T on aiemmin käsitellyt jo käräjäoikeudessa.

Toinen tähän ryhmään lukeutuva esteellisyystilanne syntyy silloin, kun tuomari on asianosaisena samanlaisessa asiassa ja tämän asian laatu tai käsiteltävänä olevan asian ratkaisun vaikutus tuomarin asiaan antaa perustellun aiheen epäillä tuomarin puolueettomuutta asiassa. Säännöstä on perusteltu sillä, että asianosaisasema samanlaisessa jutussa saattaa herkästi aiheuttaa tuomarille ennakkoasenteen käsittelemäänsä juttua kohtaan, mistä syystä tuomari ei pysty suhtautumaan objektiivisesti ratkaistavanaan olevaan asiaan.

Edelleen tuomari tulee käsillä olevan D-kohdan nojalla esteelliseksi myös silloin, kun hän on aiemmin käsitellyt *samaa asiaa samassa tuomioistuimessa* ja tuossa käsittelyssä *tehdyn ratkaisun* taikka *muun erityisen syyn* vuoksi on perusteltua epäillä, että tuomarille on *syntynyt* asiaa koskeva *ennakkoasenne*. Tällainen aiemmin tehtyyn ratkaisuun perustuva ennakkoasenne asiaan saattaa olla olemassa esimerkiksi sellaisissa tapauksissa, joissa muutoksenhakutuomioistuimen valituksen johdosta palauttaa asian takaisin alempaan tuomioistuimeen uudelleen käsiteltäväksi. Muuna erityisenä syynä, joka voi aiheuttaa käsiteltävää asiaa koskevan ennakkoasenteen, voidaan mainita tilanne, jossa tuomari on saanut oikeudenkäyntimenettelyn ulkopuolella asiaa koskevia tietoja, joiden perusteella hän on ottanut asian ratkaisuun kantaa ennen sen vireilletuloa.

E. Vaikka esteellisyysperusteista pyritäänkin säätämään laissa mahdollisimman yksityiskohtaisesti, ei säännöksillä kuitenkaan pystytty kattamaan kaikkia niitä tilanteita, joissa tuomarin puolueettomuuden voidaan ajatella vaarantuvan siinä määrin, että häntä olisi pidettävä esteellisenä käsittelemään asiaa. Tästä syystä lakiin onkin otettu esteellisyyttä koskeva *yleislauseke*, jonka mukaan tuomari on esteellinen myös, jos jokin edellä selostettuihin esteellisyyysperusteihin

rinnastettava seikka antaa perustellun aiheen epäillä tuomarin puolueettomuutta asiassa.

Yleislauseke soveltuu tapauksiin, joissa tuomarin puolueettomuuden voidaan objektiivisesti arvioiden katsoa vaarantuvan jollakin muulla kuin edellä kohdissa A–D mainitulla perusteella. Tuomari olisi tällöin esteellinen, jos *ulkopuolinen henkilö* ei voisi vakuuttua tuomarin kyvystä ratkaista asia puolueettomasti. Tässä havaitaan myös jo edellä mainittu erottelu subjektiivisen ja objektiivisen puolueettomuuden välillä eli on mahdollista katsoa edellä kohdissa A–D mainittujen esteellisyysperusteiden lukeutuvan subjektiiviseksi puolueettomuusvaatimuksen alle, yleislausekkeeseen perustuvan esteellisyyden kuullessa puolestaan objektiivisen puolueettomuusvaatimuksen piiriin. Sen sijaan asianosaisen oma käsitys tuomarin esteellisyydestä ei voi yksinään aiheuttaa tuomarin esteellisyyttä. Objektiivisesti arvioiden tuomari voi siis olla puolueeton, vaikka asianosainen pitäisikin häntä esteellisenä.

3.4 SYYTTÄJÄLAITOS JA SYYTTÄJÄT

3.4.1 Yleistä

Syyttäjä voidaan määritellä virkamieheksi, jonka tehtävänä on yhteiskunnan puolesta päättää rangaistusvaatimuksen esittämisestä eli syytteen nostamisesta tapahtuneen rikoksen johdosta ja esiintyä kantajana rikosprosessissa. Syyttäjälaitoksesta annetun lain (Själ) 9 §:ssä syyttäjän tehtävistä ja asemasta puolestaan säädetään siten, että hänen tehtävänä on huolehtia rikosoikeudellisen vastuun toteuttamisesta hänen käsiteltävänä olevassa asiassa tasapuolisesti, joutuisasti ja taloudellisesti asianosaisten oikeusturvan ja yleisen edun edellyttämällä tavalla. Syyttäjän tehtävät eivät siten rajaudukaan pelkkään syytteen esittämiseen rikosasian oikeudenkäynnissä, vaan hänen on omilla toimenpiteillään pyrittävä varmistamaan rikosprosessin kunnollinen läpivienti jo jutun esitutkintavaiheesta alkaen.

Esitutkinta on rikosprosessin ensimmäinen vaihe eli ajallisesti se edeltää syyttäjän syyteharkintaa (eli siitä päättämistä pitääkö asiaa nostaa syyte vai ei) ja oikeudenkäyntiä. Esitutkintalain mukaan esitutkinnassa selvitetään muun muassa asian laadun edellyttämällä tavalla epäilty rikos, sen teko-olosuhteet, sillä aiheutettu vahinko ja siitä saatu hyöty, asianosaiset sekä muut syyteharkintaa ja rikoksen johdosta määrättävää seuraamusta varten tarvittavat seikat.

Suomen syyttäjälaitosta on viime vuosikymmeninä uudistettu perusteellisesti. Ensimmäinen uudistus tapahtui 1990-luvun lopussa, jolloin säädettiin nyt jo kumotut laki yleisistä syyttäjistä (YSL) ja laki kihlakunnan syyttäjistä (KsjäL). Organisatorisesti merkittävimmät uudistukset tässä yhteydessä olivat *ylimmän syyttäjäviranomaisen vaihtuminen* sekä *syyttäjälaitoksen muuttuminen kaksiportaiseksi*.

Suomen ylimpänä syyttäjäviranomaisena toimi vuodesta 1720 aina YSL:n voimaantuloon saakka *oikeuskansleri* (autonomian aikana virkanimike tosin oli prokuraattori). Yleisistä syyttäjistä annetun lain voimaantulon yhteydessä 1.12.1997 muutettiin hallitusmuodon (yksi tuolloin voimassa olleista Suomen perustuslaeista) ylintä syyttäjää koskevia säädöksiä siten, että ylimmän syyttäjän tehtävät siirtyivät oikeuskanslerilta *valtakunnansyyttäjälle*. Vastaavasti nykyisessä perustuslaissa säädetään, että syyttäjälaitosta johtaa ylimpänä syyttäjänä valtakunnansyyttäjä, jonka nimittää tasavallan presidentti (PL 104 §).

Samassa yhteydessä, kun ylimmän syyttäjän tehtävät siirtyivät oikeuskanslerilta valtakunnansyyttäjälle, muutettiin myös syyttäjälaitoksen organisaatio kolmiportaisesta kaksiportaiseksi. Ennen YSL:n voimaantuloa Suomessa oli ollut kolmenasteisia syyttäjiä: ylimpänä syyttäjäviranomaisena oikeuskansleri, syyttäjistön väliportaana lääninsyyttäjät sekä paikallissyyttäjinä kihlakunnansyyttäjät (vuoden 1996 joulukuuhun asti kaupunginviskaalit ja nimismiehet). YSL:n voimaantulo poisti syyttäjälaitoksesta väliportaan syyttäjäviranomaiset.

Viimeisin syyttäjälaitoksen rakenteellinen uudistus toteutettiin vuoden 2019 lopussa voimaan tulleella lailla syyttäjälaitoksesta (SJäL). Uudistuksessa syyttäjälaitos muutettiin yksiportaiseksi siten, että syyttäjälaitoksen keskushallintoyksikkönä toimii valtakunnan-syyttäjän toimisto (aiemmin valtakunnansyyttäjänvirasto), minkä ohella maa jakautuu syyttäjälaitoksen toiminnan järjestämistä varten syyttäjälueille, joihin kuuluu yksi tai useampi kunta.

3.4.2 Yleiset syyttäjät

Syyttäjät on perinteisesti jaettu *yleisiin syyttäjiin* ja *erityissyyttäjiin*. Tässä jaottelussa yleisillä syyttäjillä on yleistoimivalta nostaa syyte kaikista rikoksista, joista syytteen nostamista ei ole erityisesti määrätty jollekin toiselle viranomaiselle. Erityissyyttäjien toimivalta puolestaan rajautuu syytteen ajamiseen heidän käsiteltäväkseen nimenomaisesti määrätyissä rikosjutuissa. Erityissyyttäjien ajettavaksi määrättyjen juttutyyprien vähentymisestä johtuu, että erottelua yleisten syyttäjien ja erityissyyttäjien välillä ei enää nykyään tarvitse pitää niin merkityksellisenä kuin aiemmin. Erityissyyttäjille kuuluvat tehtävät on myös rajattu tämän esityksen ulkopuolelle.

Suomessa erityissyyttäjinä toimivat nykyään valtioneuvoston oikeuskansleri ja eduskunnan oikeusasiamies (SJäL 8 §), jotka päättävät syytteen nostamisesta muun muassa tuomaria vastaan lainvastaisesta menettelystä virkatoimessa. Kyseiset erityissyyttäjät voivat ajaa syytettä tai määrätä syytteen nostettavaksi myös muussa laillisuusvalvontaansa kuuluvassa asiassa.

SJäL 7 §:n mukaan yleisiä syyttäjiä ovat:

- A) valtakunnansyyttäjä ja apulaisvaltakunnansyyttäjä;
- B) valtionsyyttäjä;
- C) aluesyyttäjä ja maakunnansyyttäjä sekä johtava aluesyyttäjä ja johtava maakunnansyyttäjä;
- D) erikoissyyttäjä;
- E) apulaissyyttäjä.

A. Syyttäjälaitosta johtaa valtakunnansyyttäjä. Hänen sijaisenaan toimii apulaisvaltakunnansyyttäjä, joka ratkaisee samoin valtuuksin kuin valtakunnansyyttäjä hänen käsiteltäväkseen kuuluvat asiat. SJäL 11 §:n mukaan valtakunnansyyttäjän tehtäviin kuuluu muun muassa toimia syyttäjänä niissä asioissa, jotka hänelle lain mukaan kuuluvat tai jotka hän ottaa käsiteltäväkseen, päättää syyttäjän valituslupahakemuksen jättämisestä korkeimpaan oikeuteen ja syyttäjien edustamisesta korkeimmassa oikeudessa sekä valvoa ja edistää syyttäjän toiminnan oikeudellista laatua ja yhdenmukaisuutta. Edelleen valtakunnansyyttäjä voi määrätä alaisensa syyttäjän ajamaan syytettä, jonka nostamisesta hän on päättänyt tai määrätä asian alaisensa syyttäjän syyteharkintaan.

Valtakunnansyyttäjän asema ylimpänä syyttäjäviranomaisena ilmenee hyvin hänelle kuuluvista *devoluutio-* ja *substituutio-oikeudesta*. Devoluutio-oikeus tarkoittaa ylemmällä syyttäjällä olevaa oikeutta ottaa alemmalle syyttäjälle kuuluva asia ratkaistavakseen. Substituutio-oikeudella puolestaan tarkoitetaan ylemmällä syyttäjällä olevaa oikeutta määrätä alaisensa syyttäjä ajamaan syytettä, jonka nostamisesta ylempi syyttäjä on päättänyt. On kuitenkin syytä huomata, että valtakunnansyyttäjällä *ei ole oikeutta kieltää alaistaan syyttäjää nostamasta syytettä* jossakin asiassa, vaan halutessaan estää syytteen nostamisen hänen pitää ensin devoluutio-oikeutensa nojalla ottaa kyseinen asia ratkaistavakseen ja sitten luopua syytteen ajamisesta. Syyttäjät käyttävät näin ollen *itsenäistä syyteharkintavaltaa käsiteltävänään olevissa asioissa*.

Valtakunnansyyttäjän ja apulaisvaltakunnansyyttäjän kelpoisuusvaatimuksena on muu oikeustieteen ylempi korkeakoulututkinto kuin kansainvälisen ja vertailevan oikeustieteen maisterin tutkinto, tehtävän edellyttämä monipuolinen kokemus sekä käytännössä osoitettu johtamistaito ja johtamiskokemus (SJäL 16 §).

B. Valtionsyyttäjät ovat valtakunnansyyttäjän toimistossa työskenteleviä yleisiä syyttäjiä. SJäL 13.2 §:n mukaan valtionsyyttäjä toimii syyttäjänä hänen käsiteltäväkseen määrätyissä asioissa. Aiemmasta sääntelystä (YSL 7.2 §) poiketen valtionsyyttäjien tehtäviä ei syyttäjälaitoslaissa haluttu enää sitoa yhteiskunnan kannalta merkittävimpiin rikosasioihin, koska tällaisten rikosasioiden määrittelemistä pidettiin käytännössä hankalana. Tästä huolimatta ei liene väärin sanoa, että vielä syyttäjälaitoslain säätämisen jälkeenkin merkittävä osa valtionsyyttäjien ajamista syytteistä kohdistuu yhteiskunnan kannalta merkittäviin rikosasioihin. Toisin kuin valtakunnansyyttäjällä valtionsyyttäjällä ei ole substituutio- eikä devoluutio-oikeutta muihin syyttäjiin nähden.

Valtionsyyttäjän yleisenä kelpoisuusvaatimuksena on muu oikeustieteen ylempi korkeakoulututkinto kuin kansainvälisen ja vertailevan oikeustieteen maisterin tutkinto (SJäL 16.2 §).

C. Selvästi suurimmassa osassa rikosjutuista syyttäjänä toimii paikallistason syyttäjäviranomainen eli aluesyyttäjä (Ahvenanmaalla maakunnansyyttäjä). Aluesyyttäjät työskentelevät omilla heille määrätyillä syyttäjäalueilla, joiden esimiehinä toimivat johtavat aluesyyttäjät (Ahvenanmaalla johtava maakunnansyyttäjä). Johtavan aluesyyttäjän tehtävänä on muun muassa vastata viraston hallinnosta sekä jakaa syyteasiat aluesyyttäjien kesken, mutta hän ei ole siinä mielessä muiden syyttäjien esimies, että hän voisi käyttää substituutio- tai devoluutio-oikeutta alaisiinsa syyttäjiin nähden.

Syyttäjäalueella voi olla määräaikaisissa virkasuhteissa myös syyttäjäntehtäviin koulutettavia apulaissyyttäjiä (yllä olevan listauksen kohta E). Apulaissyyttäjän hoidettaviksi annettavat rikosasiat

määrätään harjoittelujakson vaiheen ja asian vaativuuden mukaan. Apulaissyöttäjän perehdyttäminen, ohjaaminen ja tehtävät järjestetään siten, että hän saa monipuolisen ja kehittävän koulutuksen.

Ennen syyttäjälain sääntämistä vain valtakunnansyöttäjällä ja valtionsyöttäjällä oli toimivalta ajaa syytteitä koko maassa. Tämä asetelmamuuttui syyttäjälaitoslain sääntämisen jälkeen ja nykyään myös aluesyöttäjien toimivalta kattaa syyttäjäntehtävissä koko Suomen alueen (SJäL 10 §).

Johtavan aluesyöttäjän (ja johtavan maakunnansyöttäjän) ja aluesyöttäjän (maakunnansyöttäjän) kelpoisuusvaatimuksena on muu oikeustieteen ylempi korkeakoulututkinto kuin kansainvälisen ja vertailevan oikeustieteen maisterin tutkinto. Johtavien aluesyöttäjien kelpoisuusvaatimuksena on lisäksi käytännössä osoitettu johtamistaito (SJäL 16.2 §).

D. Syyttäjälaitoslain sääntämisen yhteydessä katsottiin tarpeelliseksi varmistaa, että syyttäjälaitoksella olisi riittävä erilaisten rikosasioiden vaatima erityisasiantuntemus, mistä syystä lakiin otettiin säännökset erikoissyöttäjistä. Käytännössä erikoistuneiden syyttäjien järjestelmä koostuu erikoissyöttäjistä ja erikoistuneista aluesyöttäjistä. SJäL 2:14:n mukaan erikoissyöttäjät toimivat syyttäjinä erikoistumisalaansa kuuluvissa erityisen vaativissa rikosasioissa sekä muissa heille määrättyissä rikosasioissa. Säännöstä koskevien lain esitöiden mukaan nämä erikoissyöttäjien lainkäyttötehtävät koostuvat pääasiassa kunkin erikoistumisalan vaativimmista rikosasioista. Työtilanteen salliessa erikoissyöttäjät voivat hoitaa myös muita erikoistumisalaansa rikosasioita sekä muita heidän hoidettavakseen määrättyjä rikosasioita.

Tällä hetkellä erikoissyöttäjiä toimii seuraavilla rikollisuuden alueilla:

- Talouselämään kohdistuvat rikokset: Rikollisuus, joka ensisijaisesti loukkaa laillista taloudellista toimintaa. Tyypillisiä tälle alueelle kuuluvia talousrikoksia voivat olla esimerkiksi rikoslain 29, 30, 32, 39 ja 51 luvuissa rangaistaviksi säädettyjen tekojen erityisen vaativat tapaukset.

*Rikoslain 29 luvussa säädetään rikoksista julkista taloutta vastaan, 30 luvussa elinkeinorikoksista, 32 luvussa kätkemis- ja rahanpesurikoksista, 39 luvussa velallisen rikoksista ja 51 luvussa arvopaperimarkkinarikoksista.

- Henkilöihin kohdistuvat rikokset: Rikollisuus, joka ensisijaisesti loukkaa ihmisyyksilön (luonnollisen henkilön) henkilöllistä oikeussuojaa. Tyypillisiä rikoksia, joiden erityisen vaativat tapaukset voivat kuulua tälle alueelle, on säädetty rangaistavaksi esimerkiksi rikoslain 11, 14, 20, 21 ja 25 luvuissa.

*Rikoslain 11 luvussa säädetään sotarikoksista ja rikoksista ihmisyyttä vastaan, 14 luvussa rikoksista poliittisia oikeuksia vastaan, 20 luvussa seksuaalirikoksista, 21 luvussa henkeen ja terveyteen kohdistuvista rikoksista ja 25 luvussa vapauteen kohdistuvista rikoksista.

- Turvallisuutta vaarantavat rikokset: Rikollisuus, joka kohdistuu ensisijaisesti yleisempiin, yhteisöllisiin oikeushyviin, kuten yleiseen järjestykseen ja turvallisuuteen, ympäristöön, työturvallisuuteen, tietoliikenteeseen, viranomaisten toiminnan asianmukaisuuteen, oikeushenkilön asemaan jne. Tyypillisiä rikoksia, joiden erityisen vaativat tapaukset voivat kuulua tälle alueelle, on säädetty rangaistavaksi esimerkiksi rikoslain 17, 34, 38, 40, 44, 47, 48 ja 50 luvuissa.

*Rikoslain 17 luvussa säädetään rikoksista yleistä järjestystä vastaan, 34 luvussa yleisvaarallisista rikoksista, 38 luvussa tieto- ja

viestintärikoksista, 40 luvussa virkarikoksista, 44 luvussa terveyttä ja turvallisuutta vaarantavista rikoksista, 47 luvussa työrikoksista, 48 luvussa ympäristörikoksista ja 50 luvussa huumausainerikoksista.

Erikoissyyttäjän kelpoisuusvaatimuksena on muu oikeustieteen ylempi korkeakoulututkinto kuin kansainvälisen ja vertailevan oikeustieteen maisterin tutkinto.

3.4.3 Syyttäjän erityinen kelpoisuus

Syyttäjiä koskevia esteellisyssäännöksiä voidaan varsin pitkälti perustella samoin argumentein kuin millä perustellaan tuomareiden esteellisyyttä koskevia normeja. Lähtökohtana voidaan nytkin pitää kansainvälisten ihmisoikeussopimusten sekä Suomen perustuslain turvaamaa oikeutta oikeudenmukaiseen oikeudenkäyntiin, jonka osatekijöihin kuuluu paitsi tuomareiden, myös muiden prosessissa toimivien viranomaisten esteettömyys.

SJäL 24 §:n mukaan syyttäjän esteellisyysperusteet voidaan jakaa kuuteen ryhmään:

- A) osallisuusjääviin;
- B) intressijääviin;
- C) edustajanjääviin;
- D) palvelussuhdejääviin;
- E) yhteisöjääviin; sekä
- F) yleislausekkeeseen perustuvaan jääviin.

A. Osallisuusjäävin mukaan syyttäjä on esteellinen, jos hän tai hänen lähisukulaisensa on jutussa asianosaisena. Esteellisyysperusteessa tarkoitettu lähisukulaisuus määräytyy hallintolain mukaan, jossa lähisukulaiseksi määritellään muun muassa kaikki etenevässä ja takenevassa sukulaissuhteessa olevat ja sisarukset sekä näiden puoliset ja lapset. Asianosaisella tarkoitetaan tässä yhteydessä lähinnä

rikosjutun vastaajaa sekä asianomistajaa. Sen sijaan syyttäjää ei syyttäjääsemansa vuoksi tietenkään voida nyt lukea jutun asianosaiseksi, vaikka syyttäjät tottakai jutun asianosaisia ovatkin (ks. I 3.1.1).

B. Intressijääviys syntyy, mikäli asiassa on odotettavissa erityistä hyötyä tai vahinkoa syyttäjälle tai hänen lähisukulaiselleen. Esteellisyysperuste kattaa siten ne eturistiriidat, jotka eivät täytä osallisuujäävin tunnusmerkistöä. Kuten tuomarinjäävienkin osalta, myös nyt perusteen nojalla esteellisiä tahoja voidaan kutsua *intresenteiksi*.

C. Edustajanjäävi on kyseessä silloin, kun syyttäjä tai hänen lähisukulaisensa avustaa tai edustaa jutussa asianosaista tai intresentiä. Huomattakoon ensinnäkin, että tämä esteellisyysperuste on *asiakoh-tainen*. Syyttäjä ei siis tule edustajanjäävin perusteella esteelliseksi pelkästään siitä syystä, että hän on joskus edustanut tai avustanut asianosaista jossakin muussa asiassa. Toinen asia on, että tällaisesta aiemmasta edustus- taikka avustajasuhteesta saattaa seurata yleis-lausekkeen mukainen esteellisyys. Toisaalta tässä on syytä korostaa, että syyttäjän virkavelvollisuuksiin tietyin edellytyksin kuuluva asi-anomistajan vahingonkorvausvaatimuksen esittäminen rikosasian käsittelyn yhteydessä ei täytä edustajanjäävin tunnusmerkistöä.

D. Palvelussuhdejäävillä tarkoitetaan tapauksia, joissa syyttäjä on palvelussuhteessa tai käsiteltävään asiaan liittyvässä toimeksian-tosuhteessa asianosaiseen taikka intresentiin. Nyt käsiteltävän esteellisyysperusteen soveltamisala on varsin rajattu, koska nykyi-sin syyttäjät ovat päätoimisia, minkä takia palvelussuhdejäävi ei voi täytyä sen johdosta, että syyttäjä olisi päätoimisessa palvelussuh-teessa asianosaiseen tai intresentiin. Sitä vastoin muunlainen si-vutoimi tai toimeksiantosuhte saattaa täyttää palvelussuhdejäävin tunnusmerkistön.

Huomattakoon, että palvelussuhdejäävin syntymisen kannalta merkityksellisiä ovat vain voimassa olevat palvelussuhteet. Mahdol-liset *aikaisemmat palvelussuhteet* asianosaiseen taikka intresentiin

eivät siis synnytä tässä kohdassa tarkoitettu esteellisyyttä. Yleislausekkeeseen perustuvan esteellisuuden tällainen aiempi palvelussuhde voi kuitenkin aiheuttaa. Selvyyden vuoksi tässä on syytä huomauttaa, että palvelussuhde valtioon ei aiheuta syyttäjälle esteellisyttä.

E. Yhteisöjäävi on lain mukaan olemassa silloin, kun syyttäjä on hallituksen tai siihen rinnastettavan toimielimen tai hallintoneuvoston jäsenenä tai toimitusjohtajana tai sitä vastaavassa asemassa sellaisessa yhteisössä, säätiössä tai julkisoikeudellisessa laitoksessa, joka on jutun asianosainen taikka intressentti. Yhteisöjäävin tarkoituksena on yhtäältä suojata syyttäjätoimintaa asiaankuulumattomilta sivuvaikutuksilta, joita esteellisyysperusteessa kuvattu toiminta asianosaisen tai intressentin hallintoelimissä saattaisi aiheuttaa. Tämän ohella yhteisöjäävin taustalla on ajatus siitä, että yleinen luottamus syyttäjätoiminnan puolueettomuuteen saattaisi hyvinkin vaarantua, mikäli henkilö voisi toimia syyttäjänä jutussa, jonka asianosaisena tai intressentinä olevan oikeushenkilön johtotehtävissä kyseinen syyttäjä toimii.

F. Vastaavasti kuin todettiin tuomareiden esteellisyysperusteiden osalta, ei syyttäjienkään kohdalla ole mahdollista etukäteen yleispätevästi määritellä kaikkia tilanteita, joissa syyttäjän suhde käsiteltävään asiaan taikka asianosaiseen on sellainen, että hänen puolueettomuutensa vaarantuu. Vaikka kohdissa A–E mainitut esteellisyysperusteet varmasti ovatkin tyypillisimpiä ja useimmin esiintyviä jääviyden syitä, saattavat muutkin seikat muodostaa esteellisyysperusteen, jos ne vaarantavat syyttäjän puolueettomuuden. Tämän vuoksi lakiin onkin otettu yleislauseke syyttäjän esteellisyydestä. Sen mukaan syyttäjä on esteellinen myös silloin, jos muu kuin kohdissa A–E tarkoitettu seikka on omiaan antamaan perustellun aiheen epäillä hänen puolueettomuuttaan asiassa.

Yleislausekkeessa säädetty avoin kriteeri “muu seikka” sulkee sanamuotonsa mukaisesti soveltamisalansa ulkopuolelle kohdissa A–E

mainitut esteellisyysperusteet. Yleislauseke voi kuitenkin tulla sovellettavaksi jotakin erityistä esteellisyystilannetta läheisesti muistuttavassa tapauksessa. Kuten jo aiemmin todettiin, esimerkiksi hiljattain päättynyt pitkäaikainen työsuhde asianosaiseen saattaa hyvinkin aiheuttaa yleislausekkeen mukaisen esteellisyyden. Myös kiintää henkilökohtaista ystävyyssuhdetta voidaan pitää tyypillisenä yleislausekkeen alle kuuluvana jääviystapauksena. Vastaavasti ainakin vireillä olevan oikeudenkäynnin syyttäjän ja asianosaisen välillä on katsottu täyttävän yleislausekkeen tunnusmerkistön. Sen sijaan esteellisyyssperusteen täyttymiseen ei riitä, että syyttäjä on joskus aiemmin syyttänyt samaa vastaajaa.

Yleislausekkeen soveltamista tai soveltumista pitää ensisijaisesti harkita edellä selostettua *objektiivista* mittapuuta apuna käyttäen. Keskeinen kysymys tässä arvioinnissa siis on, miltä syyttäjän menettely *näyttää* asianosaisten ja muiden silmin tarkasteltuna. Syyttäjän tulisi siten jäädä itsensä yleislausekkeen perusteella, mikäli luottamus hänen puolueettomuuteensa objektiivisesti ajatellen voisi vaarantua, vaikka hän ei itse kokisikaan itseään esteelliseksi käsittelemään kyseistä asiaa. Tässä on kuitenkin syytä korostaa, että yleislauseketta ei saa tulkita siten laveasti, että syyttäjät voisivat jäädä itsensä tai heidät voitaisiin jäädä pelkillä näennäisperusteilla.

Syyttäjän esteellisyyttä tarkasteltaessa on tärkeää huomata, että esteellisyyssperusteiden vaikutukset eivät rajoitu pelkästään rikosasian oikeudenkäyntivaiheeseen, vaan syyttäjän on otettava kyseiset perusteet huomioon muissakin rikosprosessin vaiheissa. Syyttäjän esteellisyyssperusteet ulottavat näin ollen vaikutuksensa myös rikosjutun esitutkintaan ja syyteharkintaan. Syyttäjä on esimerkiksi jäävi tekemään esitutkintayhteistyötä poliisin kanssa, jos esitutkinnassa on asianomistajana tai epäiltynä esteellisyyssperusteissa tarkoitettuja henkilöitä.

Esitutkintayhteistyöllä tarkoitetaan syyttäjän ja esitutkintaa suorittavan poliisin yhteistoimintaa etenkin vaikeampien rikosjuttujen esitutkintavaiheessa. Esitutkintalaissa sanotusta yhteistyöstä säädetään lain 5 luvussa.

Mikäli syyttäjä havaitsee itsensä jääviksi, hänen on ilmoitettava esteellisyydestään esimiehelleen, joka määrää hänelle sijaisen. Esteellisenäkin syyttäjä kuitenkin saa ryhtyä toimeen, joka ei siedä viivytystä (SJäL 24.3 §). Tällainen kiireellinen toimi voi liittyä esimerkiksi rikosprosessuaalisten pakkokeinojen käyttöön.

Rikosprosessuaaliset pakkokeinot voidaan määritellä toimenpiteiksi, joilla tarvittaessa fyysistäkin pakkoa käyttäen puututaan yksilön lailla suojattuihin oikeuksiin prosessin häiriöttömän kulun turvaamiseksi tai/sekä aineellisesti oikean ratkaisun saavuttamiseksi. Esimerkkinä rikosprosessuaalisesta pakkokeinosta voidaan mainita rikoksesta epäillyn *vangitseminen*.

3.5 ASIANAJOLAITOS

Asianajaja on oikeudellista apua ammatikseen antava lainoppinut henkilö, joka kuuluu jäsenenä Suomen Asianajajaliittoon ja on merkitty sen asianajajaluetteloon. Asianajajalain mukaan ainoastaan ne henkilöt, jotka täyttävät mainitut kriteerit, ovat oikeutettuja käyttämään *asianajan ammattinimikettä* ja kutsumaan toimistoaan *asianajotoimistoksi* (AAL 11 §). Asianajaja ja asianajotoimisto ovat siten niin sanottuja suojattuja nimikkeitä, joiden oikeudettomasta käyttämisestä voidaan tuomita sakkorangaistus. Asianajajan ja asianajotoimiston nimikkeiden suojaamisen taustalla on erityisesti pyrkimys suojata kansalaisia oikeudenmenetyksiltä, joita saattaa seurata epäpätevän avustajan käyttämisestä. Asianajajaan turvautuvan henkilön on voitava luottaa siihen, että hänen asiansa hoito on asiantuntevissa käsissä.

Vaikka asianajajan ammattinimikkeen käyttäminen edellyttääkin mainittujen ehtojen täyttämistä, on kuitenkin syytä huomata, että asioiden ajoa tuomioistuimessa saavat Suomessa harjoittaa muutkin kuin asianajajat. Meillä ei toisin sanoen ole *asianajajapakkoa* eli asianosaiselle säädettyä velvollisuutta käyttää oikeudenkäynnissä edustajanaan asianajajaa, vaan OK 15:2.1:n mukaan oikeudenkäyntiasiamiehenä tai -avustajana saa asianajajan ohella toimia luvan saaneista oikeudenkäyntiavustajista annetussa laissa tarkoitettu luvan saanut oikeudenkäyntiavustaja (ks. I 3.1.6).

Asianajajan kelpoisuusehdoista säädetään asianajajalaissa (3 §) sekä Suomen Asianajajaliiton säännöissä (5 §). Niiden mukaan asianajajan on *ensinnäkin* oltava 25 vuotta täyttänyt ja hoitaa tai ryhtyä hoitamaan asianajotehtäviä ammattimaisesti ja asua Euroopan talousalueen valtiossa, ellei hallitus myönnä lupaa poiketa asuinpaikkavaatimuksesta. *Toiseksi* asianajajan on pitänyt suorittanut Suomessa oikeustieteen muun ylemmän korkeakoulututkinnon kuin kansainvälisen ja vertailevan oikeustieteen maisterin tutkinnon, taikka on suorittanut oikeustieteen tutkinnon muualla kuin Suomessa ja saanut ulkomailla suoritettujen korkeakouluopintojen tuottamasta virkakelpoisuudesta annetun lain mukaisen Opetushallituksen lopullisen päätöksen korkeakoulututkinnon rinnastamisesta Suomessa suoritettavaan oikeustieteen maisterin tutkintoon. *Kolmanneksi* asianajajalla pitää olla *riittävä kokemus ja taito*. Tältä osin vaatimuksena on lähtökohtaisesti vähintään neljän vuoden toiminta lakimiestehtävissä, joista kaksi vuotta asianajajalalla, sekä asianajotutkinnon suorittaminen. *Neljänneksi* asianajaja ei saa olla konkurssissa, eikä hänen toimintakelpoisuutensa saa olla rajoitettu. *Viidenneksi* asianajajan pitää olla rehelliseksi tunnettu sekä muilta ominaisuuksiltaan ja elämäntavoiltaan sopiva henkilö harjoittamaan asianajajan tointa. Lisäksi asianajajan pitää pystyä toimimaan itsenäisesti ja riippumattomasti. Asianajajaksi ei voidakaan hyväksyä jossakin muussa virassa tai toimessa olevaa henkilöä, jolta puuttuu

tarpeellinen toimintavapaus. Tällä tarkoitetaan, että asianajajan pitää harjoittaa tointa *päätoimisesti*.

Asianajajan on rehellisesti ja tunnollisesti täytettävä hänelle uskotut tehtävät sekä kaikessa toiminnassaan noudatettava *hyvää asianajajatapaa*. Hyvän asianajajatavan noudattaminen on asianajajatoiminnassa ensiarvoisen tärkeää. Yleisiä säännöksiä hyvän asianajajatavan sisällöstä löytyy lainsäädännöstä ja ennen kaikkea *Suomen Asianajajaliiton vahvistamista hyvää asianajajatapaa koskevista ohjeista*.

Asianajajalain mukaan hyvään asianajajatapaan kuuluu muun muassa asianajajan *velvollisuus pitää asiakasvarat erillään omista varoistaan* (AAL 5.3 §) sekä *vaitiolovelvollisuus*, jonka mukaan asianajaja ei saa luvattomasti ilmaista tehtäväänsä hoitaessaan hänen tietoonsa tullutta yksityisen tai perheen salaisuutta taikka ammatillisalaisuutta (AAL 5 c.1 §). Tämän vaitiolovelvollisuuden rikkominen on lisäksi rikoslaissa säädetty rangaistavaksi teoksi (RL 38:1 ja 2). Asianajajaliiton vahvistamat hyvää asianajajatapaa koskevat ohjeet puolestaan sisältävät 15 sivua käsittävän normiston, jossa on kattavasti säännelty asianajajatoimen hoitamiseen liittyviä osa-alueita (ohjeet löytyvät internetistä osoitteesta https://asianajajaliitto.fi/app/uploads/2019/01/B_01_Hyvaa_asianajajatapaa_koskevat_ohjeet_tammikuu_2013.pdf).

Asianajajan tehtävien asianmukaisen hoitamisen sekä hyvän asianajajatavan noudattamisen varmistamiseksi asianajajalaissa on erityiset säännökset asianajajatoiminnan valvonnasta. Asianajajalain mukainen valvontavastuu jakautuu kolmelle taholle: *Asianajajaliiton hallitukselle, Asianajajaliiton yhteydessä toimivalle riippumattomalle valvontalautakunnalle ja valvontayksikölle sekä oikeuskanslerille*. Asianajajaliiton hallituksen valvontavelvollisuus seuraa suoraan asianajajalaista, joten se ei edellytä kantelua tai ilmoitusta asiakkaalta tai viranomaiselta. AAL 6.1 §:n mukaan liiton hallituksen on valvottava, että asianajajat esiintyessään tuomioistuimessa tai muun viranomaisen luona sekä muussakin toiminnassaan täyttävät velvollisuutensa.

Valvontalautakunnan tehtävänä puolestaan on käsitellä valvonta-asioita, jotka asianajajalain mukaan kuuluvat sen käsiteltäviksi. AAL 7c.1 §:n mukaan asia voidaan saattaa valvontalautakunnan käsiteltäväksi

- 1) asianajajaan kohdistuvalla kirjallisella kantelulla,
- 2) liiton hallituksen valvonnan yhteydessä tekemällä siirtopäätöksellä,
- 3) valtioneuvoston oikeuskanslerin ilmoituksella, sekä
- 4) tuomioistuimen OK 15:10 a:n mukaisesta ilmoituksella.

Mahdolliset kurinpidolliset seuraamukset, joita valvontalautakunta voi asianajajalle langettaa, ovat lievimmästä ankarimpaan lueteltuina seuraavat: *huomautus, varoitus, seuraamusmaksun määrääminen* sekä *erottaminen Asianajajaliitosta* (AAL 7.1 §).

Oikeuskanslerin toimivaltuudet valvoa asianajajien toimintaa puolestaan perustuvat AAL 6.3 §:ään, jonka mukaan oikeuskanslerilla on oikeus panna vireille AAL 7c §:ssä tarkoitettu valvonta-asia, jos hän katsoo, että asianajaja laiminlyö velvollisuutensa. Lisäksi oikeuskanslerilla on oikeus vaatia Asianajajaliiton hallitusta ryhtymään toimenpiteisiin asianajajaa kohtaan, jos hän katsoo, ettei tällä ole oikeutta olla asianajajana. Jotta oikeuskansleri voisi tehokkaasti käyttää valvontaoikeuksiaan, AAL 6.3 §:ään on otettu säädökset Asianajajaliiton hallituksen sekä asianajajien velvollisuudesta antaa oikeuskanslerille hänen valvontatehtäviensä suorittamisen kannalta tarpeelliset tiedot ja selvitykset.

Lopuksi lienee vielä syytä mainita siitä, että asianajajanliiton yhteydessä toimivalle valvontalautakunnalle ja valvontayksikölle kuuluvat AAL 6a.1:n mukaan myös julkisten oikeusavustajien ja luvan saaneiden oikeudenkäyntiavustajien toiminnan valvontaan liittyvät tehtävät siten kuin tästä valvontatehtävästä tarkemmin laissa säädetään.

II

OIKEUDENKÄYNTI

1 OIKEUDENKÄYNTI AINEELLISEN OIKEUDEN TOTEUTTAJANA

1.1 LÄHTÖKOHTIA

Kirjan johdannossa prosessin tehtäväksi määriteltiin aineellisen oikeuden ylläpitäminen. Nyt alkavassa oikeudenkäyntiä koskevassa pääjaksossa kysymyksenä taas on se, *millä tavalla* järjestetyssä menettelyssä tämä prosessille asetettu tehtävä parhaiten toteutuu. Tässä luvussa ei vielä tehdä eroa prosessilajien välillä, vaan tarkoituksena on käsitellä yleisellä tasolla niitä perustekijöitä, joiden varaan oikeudenkäynnit sekä rikos- että siviiliasioissa pyritään rakentamaan. Seuraavissa jaksoissa puolestaan arvioidaan yksityiskohtasemmin vain siviili- tai rikosprosessiin liittyviä keskeisimpiä periaatteita ja lähtökohtia.

Viimeaikainen (oikeudenkäyntimenettelyä koskeva) prosessilainsäädäntö on varsin pitkälle rakentunut kolmen tekijän varaan. Tavoitteena on niin sanotun *tarkoituksenmukaisuusperiaatteen* mukaisesti ollut, että oikeudenkäynnit olisivat *varmoja, nopeita ja halpoja*. Näitä tekijöitä voidaanakin kutsua *prosessitavoitteiksi* tai *tavoiteltavan prosessin ominaisuuksiksi*.

Vastaavasti yksimielisyys on vallinnut myös niistä *keinoista*, joiden avulla prosessitavoitteiden toteutumiseen pyritään. Tällaisia keinoja ovat prosessin *suullisuus, keskitys* ja *välittömyys*. Samaa tarkoitteen puhutaan myös *suullisuus-, keskitys- ja välittömyysperiaatteesta*, joista voidaan käyttää myös yhteisnimitystä *menettelyperiaatteet*. (ks. II 1.3.1-1.3.3)

Kaikki oikeudenkäynnissä noudatettavat periaatteet eivät kuitenkaan ole menettelyperiaatteiden tavoin sidoksissa varmaa, nopeaa ja halpaa oikeudenkäyntiä edellyttäviin tarkoituksenmukaisuus-

näkökohtiin, vaan tiettyä varsin rajattua osaa prosessiperiaatteista on pyrittävä noudattamaan pelkästään niiden oman sisällön vuoksi. Tällaisiin *itsenäisiin prosessiperiaatteisiin* on nykyisin tapana lukea vastapuolen kuulemisen periaate eli *kontradiktorinen periaate* (ks. II 1.5.1) sekä oikeudenkäynnin *julkisuusperiaate* (ks. II 1.5.2).

Selkeyden vuoksi lienee syytä todeta, että mainittujen prosessiperiaatteiden itsenäisellä luonteella ei kuitenkaan tarkoiteta, että ne eivät omalta osaltaan olisi hyödyllisiä myös mainittujen tarkoituksenmukaisuusnäkökohtien (varmuus, nopeus ja halpuus) toteutumisen kannalta.

1.2 PROSESSITAVOITTEET JA NIIDEN YHTEENSOVITTAMINEN

Prosessin *varmuudella* viitataan siihen, että oikeudenkäynnin tulisi antaa parhaat mahdolliset takeet *aineellisesti oikean* ratkaisun saavuttamiseksi. Aineellisesti oikeana pidettävä ratkaisu puolestaan koostuu kahdesta tekijästä: *aineellisen eli materiaalisien totuuden selvittämisestä* sekä *lainsoveltamisen virheettömyydestä*. Aineellisella totuudella viitataan siihen, mitä asiassa tosiasiallisesti on tapahtunut. Aineellisesti oikean ratkaisun pitää perustua sellaisiin tosiasioihin (faktoihin), jotka pitävät yhtä tosiasiallisen tapahtumainkulun kanssa. Yleensä tämä ilmaistaan siinä muodossa, että tuomion *faktapremissin on vastattava ulkoprosessuaalista asiointilaa*. Materiaalisesti oikean ratkaisun toisena elementtinä oleva virheetön lainsoveltaminen puolestaan tarkoittaa sitä, että aineellisen oikeuden normeja sovelletaan selvitettyihin tosiseikkoihin virheettömästi.

Prosessin *nopeustavoite* tarkoittaa nimensä mukaisesti sitä, että oikeudenkäyntiasia pitää pyrkiä ratkaisemaan niin ripeästi kuin suinkin on mahdollista. Nopeustavoitteen noudattamista edellyttävät osaltaan jo perustuslain oikeusturvaa koskeva säännös sekä muun muassa Euroopan ihmisoikeussopimus. Näistä perustuslain 21 §:ssä säädetään jokaisella olevasta oikeudesta saada asiansa käsitellyksi

ilman aiheetonta viivytystä. Euroopan ihmisoikeussopimuksen 6 artiklassa puolestaan käytetään tässä yhteydessä ilmausta “*kohtuullisen ajan kuluessa*”.

Kohtuullisen ajan pituutta harkittaessa on Euroopan ihmis-oikeustuomioistuimen mukaan otettava huomioon muun ohella *käsiteltävän asian laatu ja se, onko viivästyminen johtunut ihmisoikeussopimukseen kuuluvan valtion tuomioistuimen laiminlyönnistä* huolehtia asian käsittelemisestä kohtuullisessa ajassa. Sen sijaan tuomioistuinten mahdollista jutturuuhkaa ei ihmisoikeustuomioistuimen käytännössä ole pidetty hyväksyttävänä syynä oikeudenkäyntien viivästymiselle. Tämä johtuu siitä, että sopimusvaltiot ovat ihmisoikeustuomioistuimen mukaan velvollisia huolehtimaan oikeuslaitostensa kyvystä käsitellä asioita ihmisoikeussopimuksen edellyttämällä tavalla.

Todettakoon, että oikeudenkäyntien liian pitkien käsittelyaikojen vuoksi vuoden 2010 alussa tuli voimaan laki oikeudenkäynnin viivästymisen hyvittämisestä (HyvitysL). Sen mukaan prosessin kohtuuton kesto voidaan tietyin edellytyksin jälkikäteen hyvittää rahalla, yleensä 1 500 euroa kultakin vuodelta, jolla kesto ylittää kohtuullisen. Lakia sovelletaan yleisesti tuomioistuimissa käsiteltävissä asioissa. Sen sijaan hyvitystä ei ole mahdollista saada, jos esitutkinta viivästyy eikä syytetä lainkaan nosteta. Viivastyshyvitystä on vaadittava pääasialla käsittelevältä tuomioistuimelta ennen pääkäsittelyn päättymistä.

Kolmas prosessitavoite (*halpuus*) puolestaan liittyy prosessin aiheuttamiin kustannuksiin. Menettely tulisi järjestää sellaiseksi, että prosessista aiheutuvat kustannukset eivät estäisi ihmisiä hakemasta itselleen oikeussuojaa tuomioistuinlaitoksen kautta. Liian korkeat prosessikustannukset aiheuttavat sen vaaran, että oikeudenkäyntitie tosiasiallisesti on avoinna vain sellaisille asianosaisille, joilla on riittävästi varaa maksaa oikeussuojan hakemisesta. Muiden osalta *prosessikyky* puolestaan nousee niin korkealle, että he saattavat arvioida asian sopimisen olevan kanteen nostamista taloudellisempaa.

Ongelmana tässä on luonnollisesti se, että näin syntyneet sovinnot saattavat hyvinkin tuottaa taloudellisesti heikommalle asianosaiselle oikeudenkäynnin lopputulokseen verrattuna huomattavasti epäedullisempia ratkaisuja.

Käytännössä prosessin halpuustavoite edellyttää kahta tekijää. Ensinnäkin itse tuomioistuinelaitoksen käyttämisestä aiheutuvien kulojen, *oikeudenkäyntimaksujen*, pitää olla kohtuullisia, ja toiseksi henkilöllä pitää olla mahdollisuus saada *lainoppinutta apua* kohtuullisin kustannuksin. Mikäli henkilön oma varallisuus ei tähän riitä, hänen käytettävissään on oltava lisäksi yhteiskunnan tarjoamia tukimuotoja, esimerkiksi mahdollisuus saada itselleen valtion varoista kustannettua *oikeusapua*. Kaikilla ihmisillä pitää siis olla *tosiasiallinen* eikä vain muodollinen oikeus oikeussuojan saantiin. Kansainvälisessä keskustelussa tähän ongelmaryhmään liittyvistä kysymyksistä käytetään yhteisnimitystä *access to justice*.

Lainsäätäjän niin kuin lainkäyttäjänkin vaikeimpia tehtäviä on mainittujen prosessitavoitteiden *yhteensovittaminen*. Selvää on, että kyseiset prosessitavoitteet tavallaan vetävät eri suuntiin. Prosessi ei voi samanaikaisesti olla sekä varma, nopea että halpa. Lähtökohtana tavoitteiden yhteensovittamisessa pidetään sitä, että varmuudelle pitää yleensä antaa etusija muihin tavoitteisiin verrattuna. Oikeudenkäymiskaaren lainvalmisteluasiakirjoista tämä etusijajärjestys ilmenee seuraavasti:

“Menettelyn ulkoista kulkua järjestettäessä pyritään - - - luomaan mahdollisimman hyvät takeet aineellisesti oikean ratkaisun saavuttamiselle. Lisäksi menettelyä järjestettäessä on pyrittävä tyydyttämään ainakin kaksi muuta vaatimusta. Näistä ensimmäinen on se, että ratkaisu asiassa on tehtävä niin nopeasti kuin se oikeusturvallisuutta vaarantamatta on mahdollista. - - - Toinen vaatimus koskee menettelyn kustannuksia. Menettely tulisi järjestää sellaiseksi, ettei siitä aiheudu suhteettoman suuria kustannuksia.”

Prosessin varmuustavoitetta on kuitenkin vaikea täyttää itsessäänkin, ilman yhteensovittamista nopeuden ja halpuuden kanssa. Pulmia tässä suhteessa aiheuttaa etenkin varmuustavoitteeseen kuuluva aineellisen totuuden selvittämiskaava, jonka täyttämistä on pidetty mahdottomana. Aineellisen totuuden selvittäminen edellyttäisi nimittäin kaikkien asiaan vaikuttavien tosiseikkojen täydellistä rekonstruointia, jota ei tietoteorian valossa ole mahdollista tehdä. Näin ollen jo aineellisen totuuden saavuttamisen mahdottomuudesta seuraa, että oikeudenkäynneissä pitää aina tyytyä *prosessuaaliseen totuuteen*, jolloin tuomio perustetaan niihin faktoihin, joita prosessiaineiston valossa (ei siis ulkoprosessuaalisesti) on pidettävä totena.

Mahdottomuus ylittää selvittää materiaalista totuutta ei suinkaan ole ainoa seikka, jonka takia oikeudenkäynneissä on tyydyttyvä prosessuaaliseen totuuteen. Vaikka aineellisen totuuden selvittäminen olisi mahdollistakin, ei sitä kuitenkaan voitaisi pitää sellaisena ylimpänä tavoitteena, joka aina syrjäyttäisi muut oikeudenkäyntiä koskevat tavoitteet ja arvot. Esimerkiksi rikosprosessin osalta on huomautettava siitä, että jo perus- ja ihmisoikeudet asettavat käytettävälle tutkintakeinoille tiettyjä rajoja, joita ei sovi rikkoa rikoksia selvitettyä. Tästä ilmenee rikosprosessissa vallitseva jännite niin sanotun *rikosvastuun toteuttamisen* ja *syytetyn oikeusturvaintressin* välillä, jolloin viimeksi mainittu rajoittaa ensin mainitun toteuttamista. Iskulauseenomaisesti tavataankin todeta, että materiaalista totuutta ei pidä tutkia mihin hintaan hyvänsä.

Lauri Lehtimäki onkin lausunut aineellisesta totuudesta sattuvasti, että sen etsiminen pitäisi jättää filosofeille, historian tutkijoille ja Bolivian salaiselle poliisille!

Prosessin varmuustavoitteen *painoarvo* suhteessa muiden prosessitavoitteiden (nopeuden ja halpuuden) painoarvoon vaihtelee useinkin seikan mukaan. Keskeisimpiä tekijöitä tässä suhteessa on prosessilaji. Lähtökohtaisesti varmuustavoitteella on rikosprosessissa enemmän merkitystä kuin siviiliasioita käsiteltäessä. Etenkin väärin

syyksi lukevien (syylliseksi tuomitsevien) tuomioiden välttäminen on rikosasioissa erittäin tärkeää.

Lisäksi on huomattava, että varmuustavoitteen merkitys ei rikosprosessin sisälläkään ole vakio, vaan sen merkitys vaihtelee juttutyypin mukaan. Mitä vakavammasta teosta on kysymys, sitä totaalisemmin prosessin nopeus- ja halpuustavoitteiden on syrjädyttävä varmuuden tieltä ja päinvastoin. Käytännössä tämä ilmenee muun muassa siinä, miten syytetyn tunnustuksen merkitystä arvioidaan. Vähäisissä rikoksissa, esimerkiksi näpistyksissä tai lievissä petoksissa, syyksi lukeminen voi perustua pelkkään syytetyn tunnustukseen, kun puolestaan törkeissä rikoksissa langettavan tuomion tueksi tarvitaan muutakin näyttöä.

Myöskään siviiliprosessissa varmuustavoitteen painoarvo ei ole kaikissa tilanteissa sama. Ensinnäkin sen merkitys vaihtelee riippuen siitä, onko sovinto käsiteltävässä asiassa sallittu vai ei. Asioissa, joissa sovinto on sallittu eli niin sanotuissa *dispositiivisissa jutuissa* (ks. II 2.1.1) varmuustavoite joutuu usein väistymään nopeuden ja halpuuden tieltä jo siitä syystä, että tuomioistuimien on sidottu asianosaisten *prosessitoimiin*. Tällä tarkoitetaan muun muassa sitä, että tuomioistuimien ei saa tuomita muuta tai enempää kuin asianosainen on vaatinut (niin sanottu *vaatimistaakka*, ks. II 2.1.2.2), eikä tuomioistuimien saa ratkaisussaan ottaa huomioon sellaisia perusteita, joihin asianosainen ei ole vedonnut (niin sanottu *väittämistaakka*, ks. II 2.1.2.2). Lisäksi todellisen tapahtumainkulun selvittämistä tuomioistuimen toimesta vaikeuttaa dispositiivisissa asioissa se, että tuomioistuimen mahdollisuuksia hankkia omasta aloitteestaan uutta selvitystä juttuun on näissä asioissa rajoitettu. Dispositiivisissa siviiliasioissa käykin hyvin esiin se, mitä edellä mainitulla prosessuaalisella totuudella tarkoitetaan. Sidonnaisuudesta asianosaisten prosessitoimiin näet seuraa, että tuomioistuimen on dispositiivisissa siviilijutuissa tehtävä ratkaisunsa esitetyn prosessiaineiston perusteella, vaikka se jostain syystä arvelisi, että prosessiaineisto ei ehkä vastaa todellisia tapahtumia.

Asioissa, joissa sovinto ei ole sallittu eli niin sanotuissa *indispositiivisissa jutuissa* (ks. II 2.1.1) prosessin varmuustavoitteen merkitys puolestaan on suurempi. Tämä johtuu muun muassa siitä *julkisesta intressistä*, joka liittyy indispositiivisten asioiden käsittelyyn.

1.3 KEINOT PROSESSITAVOITTEIDEN SAAVUTTAMISEKSI

Prosessioikeuden piirissä on oltu varsin yksimielisiä siitä, millä keinoilla prosessin varmuus-, nopeus- ja halpuustavoitteiden toteutuminen pyritään turvaamaan. Ennen kaikkea prosessin *suullisuuden*, *keskityksen* ja *välittömyyden* on katsottu edistävän mainittujen tavoitteiden toteutumista. Prosessioikeudellisessa kirjallisuudessa puhutaankin vakiintuneesti suullisuus, välittömyys- ja keskitysperiaatteista, joiden osoittamia suuntaviivoja pitäisi oikeudenkäyntimenettelyä järjestettäessä noudattaa. Koska näiden periaatteiden tehtävänä on siten ohjata oikeudenkäyntimenettelyn kulua, kutsutaan niitä toisinaan myös *menettelyperiaatteiksi*.

1.3.1 Suullisuusperiaate

Suullisuusperiaatteen määrittelyssä on luontevaa lähteä liikkeelle oikeudenkäynnin ulkoisen muodon kuvaamisesta. Tällöin menettelyn voidaan todeta olevan suullista silloin, kun asianosaisten, heidän oikeudenkäyntiavustajiensa tai asiamiestensä, todistajien sekä muiden oikeudenkäynnissä mahdollisesti kuultavien henkilöiden lausumat annetaan tuomioistuimelle suullisesti. Ulkoiselta muodoltaan suullisen oikeudenkäynnin vastakohtana on *kirjallinen prosessi*, jolloin yllä mainitut prosessitoimijat antavat lausumansa tuomioistuimelle kirjallisessa muodossa.

Vaikka prosessi olisikin esitetyn määritelmän mukaan ulkoiselta muodoltaan suullista, voidaan edelleen tehdä jako *varsinaisen suullisen menettelyn* ja *laajassa mielessä suullisen menettelyn* välillä. Varsinaisessa mielessä menettely on suullista silloin, kun jutun

käsittelyn aikana suullisesti tuomioistuimelle esitetty oikeudenkäyntiaineisto välittömästi (ilman pöytäkirjan välitystä) pannaan tuomion perustaksi.

Suullisuudella sen laajassa merkityksessä puolestaan tarkoitetaan, että asianosaisten, todistajien ja asiantuntijoiden lausumat kylläkin esitetään oikeudelle suullisesti, mutta nämä lausumat merkitään pöytäkirjaan, joka puolestaan on jutussa annettavan tuomion perustana. Pöytäkirjan keskeisen merkityksen takia viimeksi mainittua suullisen prosessin tyyppiä on kutsuttu myös *suullis-pöytäkirjalliseksi menettelyksi*.

Nykyisin oikeudenkäyntimenettely on sekä riita- että rikosasioissa varsinaisessa mielessä suullista. Lain mukaan tuomiossa saadaan ottaa huomioon vain pääkäsittelyssä esitetty oikeudenkäyntiaineisto, ja pääkäsittelyn puolestaan on oltava suullinen (siviiliasiat: OK 6:3.1 ja 24:2.1, rikosasiat: ROL 6:6.1 ja 11:2.1). Asianosainen siis ei saa pääkäsittelyssä lukea ääneen kirjallista lausumaa eikä antaa selaista tuomioistuimelle eikä muutoinkaan esittää asiaa kirjallisesti. Vähäisen poikkeaman suullisuusperiaatteen noudattamisesta muodostaa tosin säännös, jonka mukaan asianosainen saa kuitenkin lukea asiakirjasta vaatimuksensa, suorat viittaukset oikeuskäytäntöön ja oikeuskirjallisuuteen sekä sellaisiin useita teknisiä ja numerotietoja sisältäviin asiakirjoihin, joiden esittämistä pelkäästään suullisesti on vaikea ymmärtää. Lisäksi asianosainen saa käyttää kirjallista muistiinpanoa muistinsa tukea (OK 6:3.2 ja ROL 6:6.2).

1.3.2 Välittömyysperiaate

Suullisuusperiaate koskee sitä *muotoa*, jossa oikeudenkäyntiaineisto pitää toimittaa tuomioistuimelle. *Välittömyysperiaatteessa* puolestaan on kyse siitä tavasta, jolla oikeudenkäyntiaineisto (asianosaisten lausumat sekä todistelu) on otettava vastaan tuomioistuimessa. Nimensä mukaisesti välittömyysperiaate edellyttää, että oikeudenkäyntiaineisto on kokonaisuudessaan esitettävä *välittömästi* siinä tuomioistuimessa, jossa asia on vireillä ja joka myös ratkaisee asian.

Näin esitettyinä prosessin välittömyyden määritelmä jättää kuitenkin avoimeksi sen, kenelle oikeudenkäyntiaineisto pitäisi *tuomioistuimen sisällä* esittää. Välittömyysperiaatteen noudattamisen kannalta ei vielä ole riittävää, että oikeudenkäyntiaineisto esitetään juttua käsittelevässä tuomioistuimessa, vaan kyse on tietenkin siitä, että kaikki oikeudenkäyntiaineisto esitetään asian ratkaisevalle *kokoonpanolle*. Tältä osin on mahdollista puhua välittömyysperiaatteen *henkilöulottuvuudesta*.

Välittömyysperiaatteen kannalta keskeistä on siis se, että asian ratkaisevat oikeuden jäsenet eivät vaihdu käsittelyn kuluessa. Lain-säädännössä välittömyysperiaatteen vaatima tuomarikokoonpanon muuttumattomuus on turvattu siten, että oikeudenkäymiskaassa (kuten myös rikosprosessilaissa) säädetään tuomioistuimen velvollisuudesta toimittaa uusi pääkäsittely, jos tuomioistuimen kokoonpanoon on kesken pääkäsittelyn jouduttu päätösvaltaisuuden puutteen vuoksi ottamaan uusi jäsen (OK 6:1.2 ja ROL 6:11.1).

Välittömyysperiaatteen sisältö ei kuitenkaan tyhjenny pelkääseen mainittuun tuomarikokoonpanon muuttumattomuuteen, vaan oikeudenkäynnin välittömyyden toteutuminen edellyttää lisäksi oikeudenkäyntiaineiston esittämistä välittömässä muodossa suoraan asian ratkaiseville jäsenille. Tältä osin oikeuskirjallisuudessa on puhuttu myös välittömyysperiaatteen *aineistoulottuvuudesta*, jolla tarkoitetaan sitä, että oikeuden jäsenten on voitava perustaa ratkaisunsa oikeudenkäyntiaineistosta tekemiinsä välittömiin *näkö-* ja *kuulohavaintoihin*. Näin ollen välittömyysvaatimus ei täyty kirjallisuudessa prosessissa silloinkaan, kun asianosaiset antavat kirjelmänsä suoraan asian ratkaisevalle tuomarille, koska tällöinkin tuomari voi tehdä asianosaisten esityksistä havaintoja vain kirjelmän *välityksellä*.

Edelleen välittömyysperiaatteesta voidaan johtaa velvollisuus noudattaa niin sanottua *parhaan todistusaineiston periaatetta*, jonka mukaan todistelussa on mahdollisuuksien mukaan käytettävä alkuperäisiä todisteita ja ensikäden todistuskeinoja. Todistelua voidaan kin pitää sitä uskottavampana, mitä välittömämmässä muodossa se tuomioistuimelle esitetään. Oikeudenkäynneissä on esimerkiksi

kiellettyä käyttää todisteena todistajan aikaisemmin antamaa kirjallista kertomusta, mikäli kyseistä todistajaa on mahdollista kuulla suullisesti pääkäsittelyssä (OK 17:24).

Erittäin kiinteästi välittömyysperiaatteen noudattamiseen liittyy sekä oikeudenkäymiskaaressa että rikosprosessilaissa oleva säännös, jonka mukaan tuomiossa saadaan ottaa huomioon vain pääkäsittelyssä esitetty oikeudenkäyntiaineisto (OK 24:2.1 ja ROL 11:2.1). Etenkin välittömyysperiaatteen henkilöulottuvuuden toteutumisen kannalta on erittäin tärkeää varmistua siitä, että vasta jutun pääkäsittelyvaiheessa mukaan tullut tuomari ei joudu perustamaan ratkaisuaan miltään osiin sellaiseen aineistoon, joka on esitetty vain jutun valmistelussa.

Oikeudenkäyntimenettely siviiliasioissa jakaantuu kahteen päävaiheeseen: *valmisteluun ja pääkäsittelyyn*. Ajatuksena oikeudenkäynnin jakamisessa valmisteluun ja pääkäsittelyyn on se, että jutun valmistelulla pyritään turvaamaan pääkäsittelyn onnistuminen. Myös rikosasioissa on mahdollista järjestää ennen pääkäsittelyä pidettävä valmisteluis-tunto. Rikosasioissa valmisteluis-tuntoja järjestetään kuitenkin varsin harvoin, johtuen rikosjuttujen käsittelyyn kuuluvasta esitutkinnasta.

1.3.3 Keskitysperiaate

Keskitysperiaatteella tarkoitetaan sitä, että oikeudenkäyntiasia pitää, mikäli mahdollista, käsitellä ilman ajanhukkaa yhdessä ainoassa yhtäjaksoisessa oikeudenkäyntitilaisuudessa. Keskitysperiaatteella on siis suora yhteys edellä mainittuun prosessin nopeustavoitteeseen. Keskitysperiaatteen toteutumisen kannalta erittäin tärkeää on, että pääkäsittelyä ei jouduttaisi *lykkäämään*.

Jutun lykkäämisellä tarkoitetaan tuomioistuimen päätöksellä tapahtuvaa asian käsittelyn siirtämistä toiseen, määrättynä aikana pidettävään oikeudenkäyntitilaisuuteen, jossa asian käsittelyä jatketaan siitä, mihin edellisessä istunnossa jäätiin.

Keskitysperiaatteen mukaisesti juttujen lykkääminen onkin nykyisin hyvin poikkeuksellista sekä rikos- että siviiliprosessissa. Kummankin prosessilajin osalta laissa on ensinnäkin säädetty, että asia on käsiteltävä pääkäsittelyssä yhtäjaksoisesti (OK 6:5.1 ja ROL 6:9.1). Niitä tapauksia varten, joissa asia on niin laaja, ettei sitä pystytä käsittelemään yhden istuntopäivän aikana, on lakiin otettu säännökset pääkäsittelyn *keskeyttämisestä*. Asiaa ei näin ollen saakaan lykätä pelkästään sen laajuuden takia, vaan näissä tapauksissa pääkäsittely on *keskeytettävä* (OK 6:5.2 ja ROL 6:9.2). Pääkäsittelyn lykkäämisestä tämä keskeyttäminen eroaa siinä, että *keskeyttämisen* jälkeen on edelleen kyse *samasta* istuntopäivästä kuin ennen keskeyttämistä, mutta *lykkäyksen* jälkeen istuntoa jatketaan *toisessa* istuntopäivästä. Tästä seuraa esimerkiksi se, että päättäessään lykkäyksestä tuomioistuimen on samalla asetettava asianosaisille uudet poissaolouhat (OK 6:10.2 ja ROL 6:10.3). Keskeytyksen jälkeisessä käsittelyssä asianosaisille aikaisemmin asetetut uhat sitä vastoin ovat automaattisesti voimassa.

Esimerkkinä poissaolouhasta voidaan mainita vaikkapa se, että asianosainen määrätään saapumaan käräjäoikeudessa pidettävään pääkäsittelyyn henkilökohtaisesti sakon uhalla.

Keskeytyksen jälkeen pääkäsittelyä on jatkettava perättäisinä päivinä, mikäli mahdollista. Jos tämä ei onnistu, asiaa on joka tapauksessa käsiteltävä vähintään kahtena arkipäivänä viikossa. Laajassa ja vaikeassa asiassa pääkäsittely saadaan kuitenkin keskeyttää enintään kolmeksi arkipäiväksi, jotta asianosaiset voisivat valmistautua pääkäsittelyn viimeiseen vaiheeseen eli suullisen loppulausunnon esittämiseen (OK 6:5.2 ja 3 sekä ROL 6:9.2 ja 3).

Toisena keinona, jolla pääkäsittelyn lykkäämistä pyritään välttämään, ovat lainsäädännössä olevat säännökset pääkäsittelyn *peruuttamisesta*. Tuomioistuimelle on laissa säädetty velvollisuus pääkäsittelyä aloitettaessa tarkastaa, voidaanko asia ottaa lopullisesti käsiteltäväksi. Mikäli tässä tarkastuksessa havaitaan, että asian

yhtäjaksoiselle käsittelylle on olemassa este, pääkäsittelyä ei saa aloittaa, vaan se on peruutettava ja sille on samalla määrättävä uusi käsittelypäivä. Siviiliprosessin puolella tällaisia pääkäsittelyn peruuttamisen aiheuttavia esteitä ovat seuraavat (OK 6:6.2):

- 1) henkilökohtaisesti oikeudenkäyntiin paikalle kutsutun asianosaisen poisjäänti;
- 2) jonkun muun henkilön, jonka henkilökohtainen läsnäolo on tarpeellista, poissaolo; taikka se, että
- 3) asian ottamiselle lopullisesti käsiteltäväksi on olemassa jokin muu este.

Kolmannessa kohdassa tarkoitettu muu este voi olla esimerkiksi se, että asianosainen haluaa valmistelun jälkeen esittää uuden, kanteenmuutoskiellon (ks. jäljempänä tässä luvussa) rajoissa sallitun vaatimuksen, jolloin vastapuolella saattaa hyvinkin olla tarve uusien todisteiden esittämiseen.

Rikosprosessin puolella pääkäsittelyn peruuttamista koskevat säännökset poikkeavat hieman siviiliprosessin vastaavista säännöksistä. Rikosjutuissa pääkäsittely on peruutettava seuraavissa tapauksissa (ROL 6:2):

- 1) jos syyttäjä on jäänyt pois;
- 2) jos vastaaja on jäänyt pois, eikä asia ole sellainen, että se voidaan ratkaista tästä huolimatta;
- 3) jos avustaja, joka vastaajalle on määrätty, ei ole saapuvilla taikka saatavissa heti paikalle, eikä vastaajalle saada uutta avustajaa, joka voisi heti ryhtyä häntä avustamaan;
- 4) jos asianomistaja, jota pitäisi kuulla henkilökohtaisesti, taikka todistaja tai asiantuntija on jäänyt pois;
- 5) jos asianosainen haluaa esittää uuden tärkeän seikan tai uuden todisteen, johon vastapuolen on saatava tilaisuus perehtyä; tai
- 6) jos asian ottamiselle lopullisesti käsiteltäväksi on muu este.

Kuudennessa kohdassa tarkoitettu muu este asian ottamiselle käsiteltäväksi voi olla esimerkiksi se, että haastetta tai kutsua ei ole saatu annettua tiedoksi asianosaiselle.

Edelleen lykkäysten välttämiskeinona on myös se, että laissa on yksityiskohtaiset säännökset *sallituista lykkäysperusteista* (siviili-prosessissa OK 6:10.1 ja rikosprosessissa ROL 6:10.1). Lain mukaan jutun käsittelyä voidaan lykätä lähinnä silloin, kun pääkäsittelyn aloittamisen jälkeen ilmenee jokin uusi ja odottamaton seikka, joka vaatii käsittelyn lykkäämistä. Tällainen tilanne on esimerkiksi silloin, kun tuomioistuimen tietoon on pääkäsittelyn aloittamisen jälkeen tullut uusi tärkeä todiste, joka voidaan ottaa vastaan vasta myöhemmin, taikka silloin, kun kantaja on esittänyt uuden (kanteenmuutoksiellon rajoissa sallitun) vaatimuksen, johon vastaaminen ei onnistu ilman pääkäsittelyn lykkäämistä.

Jutun käsittelyä siis voidaan lykätä vain laissa mainituilla perusteilla, mutta laissa säädetään lisäksi siitä, miten pitkään jutun lykkäys saa kokonaisuudessaan kestää. *Siviili-prosessissa* lähtökohtana on se, että asiassa on toimitettava uusi pääkäsittely, jos pääkäsittely on yhden tai useamman kerran ollut lykättynä yhteensä *yli 30 päivää* (OK 6:11.1). *Rikosasioissa* lykkäyksiä saa lähtökohtaisesti olla saman verran eli ROL 6:11.1n mukaan asiassa on toimitettava uusi pääkäsittely, jos pääkäsittely on yhden tai useamman kerran ollut lykättynä yhteensä *yli 30 päivää*. Näihin lykkäysaikoihin *ei lasketa* sitä aikaa, jonka pääkäsittely on yllä mainituin tavoin ollut keskeytettynä.

Uuden pääkäsittelyn toimittamisella tarkoitetaan nimensä mukaisesti sitä, että jutun *pääkäsittelyvaihe* on uusittava kokonaan. Sen sijaan jutun pääkäsittelyä edeltäviä vaiheita (siviili-prosessissa jutun valmistelua ja rikosprosessissa esitutkintaa ja jutun muuta valmistelua) ei kuitenkaan tarvitse uusia.

Lykkäysaikoja koskevista pääsäännöistä voidaan kuitenkin poiketa, mikäli uutta pääkäsittelyä asian laajuuden tai laadun perusteella taikka muusta erityisestä syystä pidetään tarpeettomana ja pääkäsittelyn

yhtäjaksoisuuden voidaan käsittelyn lykkäämisestä ja keskeyttämisestä huolimatta katsoa toteutuvan. (OK 6:11.2 ja ROL 6:11.2). Jos lykkäys on siviiliasiassa tai rikosjutussa kestänyt yli 30 päivää, tuomioistuimen pitääkin harkita uuden pääkäsittelyn toimittamista ennen kaikkia pääkäsittelyn yhtäjaksoisuuden kannalta. Lykkäysten kokonaisuudesta ei ole tässä arvioinnissa ainoa ratkaiseva tekijä, vaan keskityksen toteutumista arvioitaessa on huomioon otettava lisäksi ne ajanjaksot, jolloin pääkäsittely on ollut *keskeytettynä*. Näin on siis huolimatta siitä, että pääkäsittelyn keskeytysaikoja ei sinänsä laskeakaan mukaan lykkäysaikoihin.

Keskeistä pääkäsittelyn yhtäjaksoisuuden arvioinnissa on kysymys *todistelun vastaanottamisesta*. Lykkäyksistä huolimatta todistelu kokonaisuudessaan pitäisi ottaa vastaan samassa pääkäsittelyn istunnossa. Erityisen suuri merkitys tällä on silloin, kun todistajien lausunnot poikkeavat toisistaan.

Vastaavasti keskityksen toteutumista arvioitaessa pitäisi huomiota kiinnittää siihen, kuinka pitkälle asian käsittely on jo edennyt. Jos asiassa ollaan esimerkiksi jo loppukeskusteluvaiheessa, saattaa olla tarkoituksenmukaista jatkaa pääkäsittelyä, vaikka asia olisikin ollut lykättynä pitempään kuin 30 päivää. Samaten merkitystä on sillä, kuinka pian uuden pääkäsittelyn toimittaminen olisi mahdollista. Mikäli uuden pääkäsittelyn toimittaminen olisi mahdollista vasta pitemmän ajan kuluttua, pääkäsittelyä voi olla perusteltua jatkaa, vaikka lykkäysten yhteysmäärä olisikin ylittänyt 30 päivän rajan. Edelleen tässä on rikosjuttujen osalta huomattava, että uutta pääkäsittelyä ei ROL 6:11.3:n mukaan tarvitse toimittaa myöskään silloin, jos pääkäsittely on ollut yli 30 vuorokautta lykättynä vastaajan mielentilan tutkimista varten.

Keskeisimpänä niistä yksittäisistä keinoista, joilla lykkäyksiä pyritään siviiliprosessin puolella välttämään, on jutun *valmistelu*. Valmistelun keskeisenä funktiona on jutun saattaminen sellaiseen vaiheeseen, että pääkäsittelyn toimittaminen asiassa olisi keskitysperiaatteen mukaisesti mahdollista ilman lykkäyksiä.

Rikosprosessin puolella tuomioistuimessa tapahtuvan valmistelun merkitys pääkäsittelyn keskityksen turvaajana ei ole yhtä suuri kuin siviiliprosessissa, vaan rikosprosessissa keskityksen toteutumisen voidaan parhaiten turvata kunnollisesti suoritettun *esitutinnan* avulla. Rikosasia pitäisi siis pystyä esitutkinnassa selvittämään niin hyvin, että jutun pääkäsittelyssä ei ilmenisi enää mitään sellaista uutta ja odottamatonta, jonka vuoksi pääkäsittelyn lykkääminen tulisi välttämättömäksi. Myös *syyttäjällä* on tältä osin suuri vastuu keskityksen toteutumisen kannalta, koska päättäessään *syyteharkinnassa* syytteen nostamisesta syyttäjän on varmistuttava myös siitä, että nostettu syyte voidaan esitutkintamateriaalin valossa tutkia pääkäsittelyssä ilman lykkäyksiä.

Todettakoon, että yllä mainittujen keinojen lisäksi myös siviilijutun valmistelun päättymiseen liittyvä *preklusiosääntely* sekä niin sanotut *kanteen-* ja *syytteenmuutoskiellot* ovat omiaan edistämään keskitetyn pääkäsittelyn toimittamismahdollisuuksia.

Preklusiossa on kyse liian myöhäisessä vaiheessa tehdyn prosessi-toimen jättämisestä vaille huomiota. Käytännössä tämä tarkoittaa, että tuomioistuin ei saa ratkaisussaan ottaa huomioon liian myöhään ilmoitettua kanneperustetta eli oikeustosisiikkaa (ks. II 2.1.2.2) tai todistetta. Tällöin puhutaan yleensä siitä, että oikeustosisiikka tai todiste on *prekludoitunut*.

Suomalaisessa alioikeusprosessissa tunnetaan kaksi preklusiotyypiä: valmistelun sisäinen preklusio sekä valmistelun ja pääkäsittelyn väliin sijoittuva preklusio. Valmistelun sisällä preklusio on mahdollinen ainoastaan tuomioistuimen antaman määräyksen perusteella. OK 5:22:n mukaan tuomioistuin voi tarvittaessa kehottaa asianosaista määräajassa ilmoittamaan vaatimuksensa, niiden tueksi esitettävät perusteet sekä todisteet uhalla, ettei kyseinen asianosainen määräajan jälkeen saa enää vedota uuteen vaatimukseen tai seikkaan taikka ilmoittaa uutta todistetta, ellei hän saata todennäköiseksi, että hänen menettelynsä johtuu pätevästä syystä.

Valmistelun sisäistä preklusiota esiintyy käytännön oikeuselämässä varsin harvoin, ja preklusio ajankohtaistuuakin pääasiallisesti valmistelun ja pääkäsittelyn välissä. Tämä valmistelun ja pääkäsittelyn välinen preklusio seuraa suoraan laista, eikä se siis ole riippuvainen tuomioistuimen menettelystä. Ensinnäkin oikeudenkäymiskaari kieltää asianosaista pääkäsittelyssä vetoamasta sellaiseen (oikeustosi) seikkaan, johon hän ei ole vedonnut valmistelussa, ellei asianosainen saata todennäköiseksi, että hänen menettelynsä johtuu pätevistä syistä. Toisaalta asianosainen ei saa pääkäsittelyssä vedota sellaiseen todisteeseen, johon hän ei ole vedonnut valmistelussa, ellei voida olettaa, että hänen menettelynsä johtuu pätevistä syistä. Muiden asianosaisten suostumuksella tällaisen uuden todisteen vastaanottaminen on kuitenkin aina mahdollista (OK 6:9).

Alioikeusmenettelyn lisäksi myös jutun muutoksenhakuvaihetta varten on olemassa omat preklusiosäännöksensä. Käräjä- ja hovioikeuksissa preklusiosääntely koskee vain siviiliasioita. Sen sijaan korkeimmasa oikeudessa preklusio ulottaa vaikutuksensa myös rikosasioihin.

Kanteenmuutoskiellolla tarkoitetaan nimensä mukaisesti sitä, että nostettua kannetta ei saa oikeudenkäynnin aikana muuttaa (OK 14:2.1). Lainsäädännön tasolla kanteenmuutoskielto on toteutettu siten, että kanteen muuttaminen oikeudenkäynnin aikana (eli sen jälkeen, kun jutun vireille paneva haastehakemus on jätetty tuomioistuimen kansliaan) on lähtökohtaisesti säädetty kielletyksi, mihin kieltoon on kuitenkin säädetty eräitä poikkeuksia.

Syytteenmuutoskielto on puolestaan kanteenmuutoskiellon vastine rikosprosessin puolelle. Se toisin sanoen lähtökohtaisesti kieltää syytteen muuttamisen oikeudenkäynnin aikana (ROL 5:17). Myös syytteenmuutoskieltoon on säädetty tiettyjä poikkeuksia.

1.4 SUULLISUUDEN, VÄLITTÖMYYDEN JA KESKITYKSEN VÄLISISTÄ SUHTEISTA

Prosessin suullisuutta, välittömyyttä ja keskitystä ei voida saavuttaa toisistaan erillisinä, vaan nämä menettelyperiaatteet ovat kiinteässä suhteessa toisiinsa. Prosessin välittömyyttä ei voida saavuttaa ilman keskitystä ja suullisuutta. Keskityksen toteutumisen kannalta prosessin suullisuudella puolestaan on tärkeä merkitys.

Prosessin välittömyyttä on yleisesti pidetty mainituista menettelyperiaatteista keskeisimpänä. Tämä on ymmärrettävää siksi, että prosessin varmuutta pidetään tärkeimpänä prosessitavoitteena. Varmuustavoitteen edellyttämän oikean ratkaisun saavuttaminen olisi luonnollisesti erittäin vaikeaa, mikäli oikeudenkäyntiaineistoa ei välittömyysperiaatteen edellyttämin tavoin esitettäisi suoraan asian ratkaisevalle tuomioistuimen kokoonpanolle.

Suullisuuden ja keskityksen merkitys taas liittyy lähinnä näiden tekijöiden oikeudenkäynnin välittömyyttä turvaavaan vaikutukseen. Keskitetyssä menettelyssä oikeudenkäynnin lykkäykset eivät aiheuta vaaraa kokoonpanon vaihtumisesta. Suullisuusperiaatteen noudattaminen puolestaan on omiaan estämään käsittelyjen lykkäämistä (tämä johtuu muun muassa siitä, että asianosaisen on vaikeaa ilman valmistautumista välittömästi vastata vastapuolen oikeudenkäyntikirjelmään, mistä syystä käsittelyn lykkääminen tulee välttämättömäksi) ja toisaalta ainoastaan suullisesti esitetystä oikeudenkäyntiaineistosta tuomioistuimen jäsen pystyy tekemään välittömyysperiaatteen edellyttämällä tavalla välittömiä *näkö- ja kuulohavaintoja*.

1.5 ITSENÄISET PROSESSIPERIAATTEET

1.5.1 Kontradiktorinen periaate

Kontradiktorisella periaatteella tarkoitetaan *vastapuolen kuulemisen* periaatetta eli *audiatur et altera pars* -periaatetta. Periaatteen

keskeisenä sisältönä siis on, että *jutun kaikkia osapuolia on kuultava ennen asian ratkaisemista*. Kontradiktorinen periaate ulottaa vaikutuksensa oikeusasian käsittelyn jokaiseen vaiheeseen. Voimakaimmillaan sen vaikutus on tuomioistuinmenettelyssä, jossa sitä sovelletaan ilman poikkeuksia. Sen sijaan rikosasioiden esitutkinnassa sekä tuomioiden täytäntöönpanossa periaatteen merkitys ei ole yhtä totaalinen.

Toisaalta periaatteen noudattamisen ehdottomuus vaihtelee tiettyssä mielessä myös prosessilajin mukaan. Siviiliprosessissa on lähtökohtaisesti riittävää, että asianosaiselle *varataan tilaisuus* tulla kuulluksi, mutta rikosprosessissa *syytetyn* osalta pääsääntönä on, että häntä *on kuultava*. *Asianomistajan* kohdalla kontradiktorisen periaatteen asettamat vaatimukset sen sijaan täytyvät rikosprosessissakin jo sillä, että hänelle *varataan tilaisuus* tulla kuulluksi.

Todettakoon, että edellä esitetty koskee asianosaisen kuulemista nimienomaan *asianosaisena*. Kokonaan toinen asia on, että usein asianosainen joudutaan kutsumaan henkilökohtaisesti sakon uhalla oikeudenkäyntiin, jotta häntä voitaisiin kuulla *todistelutarkoituksessa*.

Kontradiktorisen periaatteen noudattamisen voidaan katsoa sisältävän useita ulottuvuuksia. Lähtökohtana on tietenkin se, että 1) asianosaisen on saatava tilaisuus *esittää* omat vaatimuksensa, perusteensa ja todisteensa. Toisaalta 2) asianosaiselle pitää taata mahdollisuus *antaa vastineensa* vastapuolen vaatimusten, perusteiden ja todisteiden johdosta, ja jotta tämä onnistuisi, niin 3) asianosaisella pitää olla mahdollisuus *saada tieto* näistä vastapuolen esittämistä seikoista. Lisäksi kontradiktorisen periaatteen mukaan 4) asianosaisella on oltava tilaisuus *esittää käsityksensä* sekä 4a) tuomioistuimen *viran puolesta hankkimasta selvityksestä* että 4b) oikeudenkäyntiaineiston *oikeudellisesta arvioimisesta* (eli *lainsoveltamiskysymyksistä*). Edelleen periaatteen sisältöön kuuluu olennaisena osana 5) ajatus asianosaisten *prosessuaalisesta tasa-arvosta* (*aseiden yhtäläisyys*,

equality of arms), jonka toteutuminen edellyttää, että asianosaisilla on *yhtäläiset mahdollisuudet* asiansa ajamiseen.

Velvollisuus noudattaa kontradiktorista periaatetta voidaan johdattaa suoraan sekä perustuslaista että Suomea velvoittavista kansainvälisistä ihmisoikeussopimuksista. Perustuslaissa on tältä osin nimenomaisesti säädetty siitä, että jokaisen oikeus tulla kuulluksi turvataan lailla (PL 21.2 §). Samaten Euroopan ihmisoikeussopimuksessa sekä YK:n kansalaisoikeuksia ja poliittisia oikeuksia koskevassa yleissopimuksessa jokaiselle taattu oikeus rehelliseen ja oikeudenmukaiseen oikeudenkäyntiin edellyttää muun ohessa sitä, ettei henkilöä tuomita kuulematta (EIS 6 art. ja KP-sopimus 14 art.).

Oikeudenkäymiskaaresta kontradiktorinen periaate ilmenee parhaiten säännöksestä, jonka mukaan lainvoiman saanut tuomio voidaan tehdystä kantelusta tuomiovirheen perusteella poistaa, jos poissa oleva, jota ei ole haastettu, tuomitaan, taikka jos henkilö, jota ei ole kuultu, muutoin kärsii haittaa tuomiosta (OK 31:1:n 2 kohta). Toisena esimerkkinä voidaan mainita todistelua koskeva lainkohta, jonka mukaan saapuvilla olevalle asianosaiselle on suotava tilaisuus lausua mielipiteensä jokaisesta tuomioistuimessa esitetystä todisteesta (OK 17:1.1).

Tuomion *lainvoimaisuudella* tarkoitetaan, että tuomioon *ei voida hakea muutosta varsinaisilla muutoksenhakuineilla* (tuomiosta toisin sanoen ei ole mahdollista *valittaa* hovioikeuteen taikka korkeimpaan oikeuteen).

1.5.2 Julkisuusperiaate

Julkisuusperiaatteen edellyttämää oikeudenkäyntien julkisuutta on yleensä perusteltu etenkin kahdella seikalla. Ensinnäkin on painotettu sitä, että tuomioistuinkäsittelyjen julkisuus antaa kansalaisille mahdollisuuden *valvoa* ja *kontrolloida* tuomioistuinten toimintaa. Toisin sanoen kyse on ollut siitä, että julkisuusperiaatteen noudattamisen on katsottu olevan omiaan estämään mielivaltaa

ja väärinkäytöksiä lainkäytössä. Etenkin rikosasioita käsiteltäessä tämän *kontrollifunktion* merkitystä on pidetty erityisen tärkeänä. Toisena oikeudenkäyntien julkisuutta tukevana perusteena on otettu esiin se, että julkiset oikeudenkäynnit pitävät yllä ihmisten *mielenkiintoa* ja *luottamusta* tuomioistuinten toimintaa kohtaan. Nykyisin tuomioistuinten toimintaa koskeva julkisuusperiaate voidaan johtaa suoraan sekä perustuslaista että Suomea velvoittavista kansainvälisistä ihmisoikeussopimuksista, joissa kaikissa taataan jokaiselle oikeus oikeudenmukaiseen ja *julkiseen* oikeudenkäyntiin.

Oikeudenkäynnin julkisuudesta puhuttaessa ajatellaan yleensä niin sanottua *käsittelyjulkisuutta* eli yleisön oikeutta olla läsnä oikeudenkäynnissä. Julkisuusperiaatteen soveltaminen ei kuitenkaan rajoitu vain tähän käsittelyjulkisuutta koskevaan elementtiin, vaan se kattaa myös oikeudenkäynnissä esitettävien ja syntyvien *asiakirjojen julkisuuden*.

Mainittujen käsittely- ja asiakirjajulkisuuden lisäksi julkisuusperiaatteen ulottuvuutta voidaan määritellä edelleen sen mukaan, koskeeko julkisuus ainoastaan oikeudenkäynnin asianosaisia (*asianosaisjulkisuus*) vai ulottaako se vaikutuksensa myös muihin ihmisiin (*yleisöjulkisuus*). Näistä edellinen on varsin ongelmaton. Oikeusvaltiossa jutun asianosaisilla on luonnollisesti aina oltava oikeus sekä olla läsnä asiansa suullisessa käsittelyssä että saada tietoonsa myös juttunsa käsittelyyn liittyvä oikeudenkäyntiaineisto.

Asianosaisen oikeus olla läsnä asian käsittelyssä ei ole sekään täysin vailla rajoituksia, sillä oikeudenkäyntien julkisuudesta yleisissä tuomioistuimissa annetun lain (YTJulkL) 23 §:n mukaan asianosaisillaan ei ole oikeutta olla läsnä tuomioistuimen päätösneuvottelussa (eli neuvottelussa, jossa monijäseninen tuomioistuimen kokoonpano päättää tuomion sisällöstä). Vastaavasti asianosaisen oikeuteen saada tietoja oikeudenkäyntiaineistosta on YTJulkL 12 §:ssä tehty vähäisiä rajoituksia. Tämän lainkohdan mukaan asianosaisella ei ole oikeutta saada tietoonsa esimerkiksi tuomioistuimen päätösneuvottelussa

mahdollisesti syntyviä asiakirjoja eikä tiettyjä salassa pidettäviä osoite-, puhelin- ja muita vastaavia yhteystietoja.

YTJulkL:n mukaan asianosaisten tuomioistuimelle toimittamien asiakirjojen kuten jurun vireille panevan haastehakemuksen ja siihen annetun vastauksen julkiseksi tulon hetki riippuu siitä, mihin *prosessilajiin* käsiteltävä asia kuuluu. Siviiliprosessissa (alioikeusvaiheessa) asianosaisten oikeudelle toimittamat asiakirjat tulevat julkisiksi, kun ne ovat saapuneet tuomioistuimeen (YTJulkL 8.1 § 3 kohta). Rikosprosessin puolella (alioikeusvaiheessa) asia on säännelty toisin. Siellä haastehakemus sekä siihen annettu vastaus tulevat julkisiksi vasta sen jälkeen, kun asia on ollut esillä tuomioistuimen suullisessa käsittelyssä (YTJulkL 8.1 § 1 kohta). Jos rikosasia käsitellään kirjallisessa menettelyssä, asianosaisen tuomioistuimelle toimittama asiakirja tulee YTJulkL 8.1 §:n 2 kohdan mukaan julkiseksi sen jälkeen, kun vastaajan suostumus asian ratkaisemiseen sanotussa menettelyssä on saapunut käräjäoikeudelle. Muutoksenhaussa tuomioistuimelle toimitettavat asiakirjat tulevat sekä rikos- että riita-asioissa julkiseksi asiakirjojen saapuessa muutoksenhakutuomioistuimeen.

Päätösi asiakirjojen julkisuudesta YTJulkL 22.1 §:ssä säädetään siten, että tuomioistuimen ratkaisu on julkinen, jollei tuomioistuin YTJulkL 24 §:n nojalla määrää sitä pidettäväksi salassa.

Edellä mainitut oikeudenkäyntiasiakirjojen ja tuomioistuimen ratkaisun julkiseksi tuloa koskevat normit ovat kuitenkin vain pääsääntöjä, joista voidaan YTJulkL:n nojalla eräissä tapauksissa poiketa. Tällainen poikkeus asiakirjajulkisuudesta voidaan tehdä muun muassa silloin, kun asiakirja sisältää tietoja tuomioistuimen päätösneuvottelusta (YTJulkL 9.1 § 6 kohta). Toisena esimerkkinä tässä voidaan mainita, että YTJulkL 24.1 § 3 kohdan mukaan tuomioistuimen ratkaisu voidaan määrätä salaiseksi, jos se sisältää tietoja, joiden salassa pitämiseksi asian suullinen käsittely on toimitettu yleisön läsnä olematta. Salassapitoaika määräytyy YTJulkL 11 §:n mukaan. Päätösneuvottelujen osalta tämä määräaika on 80 vuotta. Tuomioistuimen ratkaisu puolestaan voidaan julistaa salassa pidettäväksi enimmillään

60 vuodeksi. Kummassakin tapauksessa salassapitoaika lasketaan asian vireilletulosta tuomioistuimessa.

Oikeudenkäyntiaineiston salaiseksi julistamisesta huolimatta ratkaisun lopputulos ja sovelletut lainkohdat ovat kuitenkin aina julkisia (YTJulkL 24.2 §). Käytännössä termillä ”lopputulos” viitataan lähinnä tuomioistuimen ratkaisussa olevaan *tuomiolauselmaan*. Tätä säännöstä voidaan perustella sillä, että yleisöllä on aina oltava rajoittamaton oikeus saada tieto tuomioistuimen ratkaisun lopputuloksesta.

Tuomiolauselmalla tarkoitetaan johtopäätöstä, johon tuomioistuin on asiassa esitetyn oikeudenkäyntiaineiston perusteella päätenyt. Tuomiolauselman siis osoittaa sen oikeusseurauksen (lopputuloksen), jota tuomioistuin pitää oikeusjärjestyksen vaatimana. Koska myös tuomion mahdollinen pakkotäytäntöönpano perustuu juuri tuomiolauselmaan, on erittäin tärkeää, että tuomiolauselmasta käy yksiselitteisesti ilmi, mitä jutussa on tuomittu.

Tietyissä tapauksissa lainsäätäjä on katsonut, että pelkkä ratkaisun lopputuloksen ja sovellettujen lainkohtien julkistaminen muuten salassa pidettävästä ratkaisusta ei ole julkisuusperiaatteen noudattamisen kannalta riittävää. YTJulkL 25 §:ssä onkin lisäksi säädetty niistä tilanteista, joissa salassa pidettäväksi määrätystä ratkaisusta on laadittava julkinen seloste. Lainkohdan mukaan seloste on tarpeen, jos asia on yhteiskunnallisesti merkittävä tai jos se on synnyttänyt huomattavaa kiinnostusta julkisuudessa. Julkisen selosteen pitää sisältää pääpiirteittäinen selostus asiasta ja ratkaisun perusteluista. Mikäli asiassa on ollut kysymys erityisen arkaluonteisesta henkilön yksityiselämään liittyvästä rikoksesta, julkinen seloste on laadittava niin, että asianomistajan henkilöllisyys ei paljastu.

Oikeudenkäyntien *käsittelyjulkisuudesta* säädetään YTJulkL 14 §:ssä siten, että yleisöllä on lähtökohtaisesti oikeus olla läsnä asian suullisessa käsittelyssä. Mainitun lain 3.1 §:n 2 kohdan mukaan suullisella käsittelyllä puolestaan viitataan muun muassa suullisen valmistelun istuntoon sekä pääkäsittelyyn. Tietyissä tilanteissa asioiden

julkinen käsittely oikeudenkäynnissä saattaa kuitenkin olla haitallista esimerkiksi kansallisen turvallisuuden tai asianosaisten yksityiselämän kannalta, mistä syystä lainsäätäjä onkin joutunut tekemään tiettyjä poikkeuksia julkisuusperiaatteesta.

Poikkeuksista käsittelyjulkisuuteen säädetään YTJulkL 15 §:ssä. Sen mukaan tuomioistuin voi asiaan osallisen pyynnöstä tai erityisestä syystä muutoinkin päättää, että suullinen käsittely toimitetaan kokonaan tai tarpeellisin osin yleisön läsnä olematta, jos:

- 1) asian julkinen käsittely todennäköisesti vaarantaisi valtion ulkoista turvallisuutta taikka aiheuttaisi merkittävää vahinkoa tai haittaa Suomen kansainvälisille suhteille tai edellytyksille toimia kansainvälisessä yhteistyössä;
- 2) asiassa esitetään arkaluonteisia tietoja henkilön yksityiselämään, terveydentilaan, vammaisuuteen tai sosiaalihuoltoon liittyvistä seikoista;
- 3) asiassa esitetään YTJulkL 9 §:ssä salassa pidettäväksi säädetty tai 10 §:n nojalla salassa pidettäväksi määrätty oikeudenkäyntiasiakirja taikka ilmaistaan muussa laissa salassa pidettäväksi säädetty tieto, jonka julkinen käsittely todennäköisesti aiheuttaisi merkittävää haittaa tai vahinkoa niille eduille, joiden suojaamiseksi salassapitovelvollisuus on säädetty;
- 4) julkinen käsittely voisi vaarantaa turvapaikanhakijan tai tämän läheisen turvallisuutta;
- 5) alle 18-vuotias on syytteessä rikoksesta ja suljettu käsittely ei olisi vastoin erittäin tärkeää yleistä etua;
- 6) asiassa kuullaan alle 15-vuotiasta tai henkilöä, jonka toimintakelpoisuutta on rajoitettu, tai rikosasiassa kuullaan

henkilöä, joka on erityisen suojelun tarpeessa ottaen huomioon etenkin hänen henkilökohtaiset olosuhteensa ja rikoksen laatu; taikka

- 7) oikeudenkäymiskaaren 17 luvussa säädetystä todistamiskielosta huolimatta henkilö velvoitetaan todistamaan (esimerkiksi lääkäri velvoitetaan todistamaan seikasta, jonka hän on saanut tietää lääkärintointa hoitaessaan) tai tuomaan katsastettavaksi esine tai asiakirja taikka mainitussa luvussa säädetystä kieltäytymisoikeudesta huolimatta henkilö suostuu todistamaan tai tuomaan katsastettavaksi esineen tai asiakirjan.

Luettelon kolme kohdassa tarkoitettuja asiakirjoja ovat esimerkiksi arkaluonteiset tiedot henkilön yksityiselämästä, terveydentilasta, vammaisuudesta tai sosiaalihuoltoon liittyvistä seikoista. Vastaavasti myös esimerkiksi liike- tai ammattisalaisuuksia koskevien asiakirjojen esittäminen oikeudenkäynnissä täyttää käsillä olevan salassapitokriteerin tunnusmerkistön.

Luettelon viidennessä kohdassa tarkoitettu tärkeä yleinen etu voi olla olemassa esimerkiksi silloin, kun asian yhteiskunnallisen merkittävyyden takia ei ole perusteltua pitää asian suullista käsittelyä salassa. Rikosjuttu saattaa siten koskea yhteiskunnallisesti siinä määrin merkittävää tapausta, että oikeudenkäynnin julkisuusintressi ylittää tarpeen suojella nuorta rikoksentekijää julkisuudelta.

Luettelon kuudennessa kohdassa tarkoitettut kuultavan erityistä suojeluntarvetta koskevat kriteerit täyttyvät esimerkiksi silloin, kun asianomistaja henkilökohtaisten ominaisuuksiensa tai rikoksen luonteen vuoksi kokisi kuulemisen erityisen ahdistavaksi, jos istuntosalissa olisi paikalla yleisöä.

Kuten siteeratusta oikeusohjeesta ilmenee, tuomioistuimen on lähtökohtaisesti päätettävä suljetusta käsittelystä ainoastaan asiaan osallisen pyynnöstä. Lainkohdassa asiaan osallisella tarkoitetaan varsinaisten asianosaisten lisäksi myös esimerkiksi jutussa

todistelutarkoituksessa kuultavaa henkilöä. Tämä johtuu etenkin siitä, että suljetun käsittelyn järjestämistä voidaan useimmiten perustella yksityisyyden suojaan liittyvillä tekijöillä. Selkeyden vuoksi on kuitenkin korostettava, että tuomioistuimen on aina itsenäisesti harkittava suljetun käsittelyn edellytysten olemassaolo, vaikka kaikki asiaan osalliset olisivat yhtä mieltä siitä, että oikeudenkäynti pitäisi järjestää suljettuna. Asiaan osallisten näkemykset eivät siten sido tuomioistuinta sen päättäessä suljetun käsittelyn järjestämisestä. Tämä on tärkeää etenkin siitä syystä, että suljettu käsittely loukkaa aina yleisön oikeutta seurata oikeudenkäyntejä.

Omasta aloitteestaan tuomioistuin voi määrätä käsittelyn suljetuksi vain erityisestä syystä. Tällainen erityinen syy voi olla olemassa etenkin, jos asianosaisilla itsellään ei ole tarvetta pyytää suljettua käsittelyä, mutta tärkeät kolmansien tahojen tai yhteiskunnalliset intressit edellyttäisivät asian suljettua käsittelyä. Tällainen tilanne voi olla käsillä esimerkiksi silloin, jos julkinen oikeudenkäynti saattaisi vaarantaa valtion ulkoista turvallisuutta.

Mikäli oikeudenkäynti on jollakin edellä mainitulla perusteella ollut kokonaan tai osittain suljettu, tuomioistuin voi päättää myös tuomion tai päätöksen julistamisesta yleisön läsnä olematta. Sovelletut *lainkohdat* sekä *tuomiolauselma* on tällöinkin ilmoitettava *julkisesti*. Tältä osin sääntely vastaa siis yllä käsiteltyä oikeudenkäyntiasiakirjoja koskevaa normeerausta.

Selvyyden vuoksi lienee vielä syytä huomauttaa, että suullisten käsittelyjen julkisuus ei merkitse sitä, että kaikki halukkaat välttämättä pääsisivät seuraamaan oikeudenkäyntiä. Esimerkiksi jutussa todistajana kuultavat henkilöt eivät oikeudenkäymiskaaren mukaan saa olla käsittelyssä läsnä enempää kuin heidän todistajana kuulemisensa vaa-
tii (OK 17:50.2). Samaten tuomioistuin voi rajoittaa yleisön läsnäoloa julkisessa käsittelyssä, jos se on tarpeen todistajan, muun kuultavan tai asianosaisen taikka nyt sanotun henkilön läheisen suojaamiseksi henkeen tai terveyteen kohdistuvalta uhalta. Lisäksi puheenjohtaja voi rajoittaa yleisön läsnäoloa julkisessa käsittelyssä, jos se on

tarpeen tungoksen välttämiseksi. Ja edelleen tuomioistuin voi kieltää alle 15-vuotiaan läsnäolon julkisessa käsittelyssä, jos läsnäolosta voi olla hänelle haittaa. (YTJulkL 20 §).

2 OIKEUDENKÄYNTI SIVIILIASIOISSA

2.1 SIVIILIOIKEUDENKÄYNTIEN YLEISIÄ LÄHTÖKOHTIA

2.1.1 Dispositiiviset ja indispositiiviset riita-asiat

Siviiliprosessissa käsiteltävät riita-asiat jaetaan kahteen päätyyppiin: *dispositiivisiin* ja *indispositiivisiin riita-asioihin*. Näistä edellisillä tarkoitetaan asioita, joista asianosaiset voivat vapaasti (ja tuomioistuinta sitovasti) oikeudenkäynnissä sopia. Juridisessa kielenkäytössä dispositiivisia juttuja kutsutaankin *asioiksi, joissa sovinto on sallittu*. Indispositiivisissa riita-asioissa asianosaisten sopimusvapautta puolestaan on syystä taikka toisesta rajoitettu, ja indispositiivisia juttuja kutsutaankin myös *asioiksi, joissa sovinto ei ole sallittu*. Indispositiivisissa asioissa asianosaiset eivät toisin sanoen voi keskenään pätevästi sopia oikeudenkäynnin kohteena olevasta kysymyksestä.

Valtaosa riitajutuista on dispositiivisia. Tämä on luonnollinen seuraus aineellisesta siviilioikeudessa vallitsevasta *sopimusvapaudesta*. Jos asianosaisilla on oikeudenkäynnin ulkopuolella oikeus pätevästi sopia jostakin asiasta, ei ole syytä ottaa heiltä tätä oikeutta pois oikeudenkäynnissäkään. Asian dispositiivisuus ei määräydy kuitenkaan vain sillä perusteella, onko asianosaisilla oikeus sopia asiasta oikeudenkäynnin ulkopuolella, vaan jutun dispositiivisuuden kannalta on ratkaisevaa, *saavatko asianosaiset sopia jutun oikeudenkäynnissä*. Dispositiivisina riita-asioina pidetään siis myös sellaisia juttuja, joissa asianosaisten sopimusvapautta on kyllä rajoitettu oikeudenkäynnin ulkopuolella, mutta joista voidaan pätevästi sopia oikeudenkäynnin alettua.

Vaikka siviilioikeudessa siis lähtökohtaisesti vallitseekin sopimusvapaus, lainsäätäjä on tietyissä asiaryhmissä pitänyt perusteltuna rajoittaa asianosaisten sopimusvapautta sekä ennen oikeudenkäyntiä

että sen alkamisen jälkeen. Tähän indispositiivisten asioiden ryhmään jutut valikoituvat eri perusteilla. Ensinnäkin jutun indispositiivisuutta voi puoltaa se, että oikeudenkäynnissä annettava *ratkaisu vaikuttaa merkittäväällä tavalla myös muiden kuin jutun asianosaisten elämään*. Tällaisia asioita ovat tyypillisesti esimerkiksi *lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta* koskevat asiat. Toisaalta indispositiiviksi voivat määräytyä sellaiset asiat, joissa on yksityisten etujen lisäksi kyse myös *yhteiskunnallisista intresseistä*. Esimerkkinä tällaisista jutuista on yleensä mainittu avioeroasiat.

Suurin osa siviiliprosesseista koskee dispositiivisia riita-asioita, joten oikeudenkäyntimenettely indispositiivisissa asioissa voidaan rajata tämän esityksen ulkopuolelle. *Jatkossa käsitellään näin ollen pelkästään sitä, miten oikeudenkäyntimenettely on järjestetty dispositiivisissa riita-asioissa.*

2.1.2 Työnjako asianosaisten ja tuomioistuimen välillä

2.1.2.1 Lähtökohtia

Prosessioikeudellisessa kirjallisuudessa on käsitelty runsaasti *työnja ja vastuunjakoa tuomioistuimen ja asianosaisten välillä*. Tällöin ongelmana on ensinnäkin ollut se, miten mahdollisuudet vaikuttaa oikeudenkäyntiasian kehittymiseen ja etenemiseen jakautuvat asianosaisten ja tuomioistuimen kesken. Edelleen tähän keskusteluun on kuulunut myös kysymys siitä, kumpi (asianosaiset vai tuomioistuin) vastaa asian perusteellisesta selvittämisestä oikeudenkäynnissä. Kysymyksiin annetuista vastauksista riippuen oikeudenkäyntimenettelyssä on katsottu noudatettavan joko *määräämisperiaatetta* eli *dispositiivista periaatetta* tai *virallisperiaatetta* eli *offisiaaliperiaatetta*. Kuten jo nimikkeistä on pääteltävissä, oikeudenkäyntimenettely dispositiivisissa riita-asioissa on järjestetty määräämis- eli dispositiivista periaatetta noudattaen. Virallis- eli offisiaaliperiaatteen merkitys puolestaan on ajankohtaistunut indispositiivisia siviiliasioita käsiteltäessä.

Toisena asianosaisten ja tuomioistuimen välistä työnjakoa kuvaavana käsiteparina on perinteisesti käytetty *käsittelymenetelmää* ja *tutkintamenetelmää*. Näistä edellistä on katsottu noudatettavan dispositiivisten asioiden oikeuskäsittelyssä. Tutkintamenetelmällä taas on ajateltu olevan liittymäkohtia oikeudenkäynteihin indispositiivisissa asioissa.

Käsiteparilla määräämisperiaate–virallisperiaate on perinteisesti viitattu asianosaisten valtaan päättää omasta oikeussuojan tarpeestaan. Määräämisperiaatteen mukaista on ollut antaa asianosaisten itsensä ratkaista, tarvitsevatko he oikeussuojaa vai eivät. Virallisperiaatetta noudatettaessa tuomioistuin taas on voinut antaa oikeussuojaa asianosaisten tahdosta riippumatta.

Käsiteparilla käsittelymenetelmä–tutkintamenetelmä puolestaan on viitattu vastuuseen asian selvittämisestä jo aloitetun oikeudenkäynnin “sisällä”. Käsittelymenetelmää noudatettaessa tämä selvittämisvastuu on ollut asianosaisilla, jolloin heidän tehtävänä on ollut esittää ja näyttää toteen ne tosiseikat, jotka he haluavat tuomioistuimen ottavan huomioon. Tutkintamenetelmän mukaan oikeudenkäynti on menetelmän nimen mukaisesti nähty tuomioistuimen suorittamana tutkintana, jolloin tuomioistuin on huolehtinut mainittujen tehtävien hoitamisesta.

Prosessioikeudellisessa kirjallisuudessa on keskusteltu varsin paljon siitä, mitkä dispositiivisen oikeudenkäyntimenettelyn piirteet kuuluvat määräämisperiaatteen noudattamisen piiriin ja miltä osin näissä piirteissä on kysymys käsittelymenetelmän eri ilmenemismuodoista. Tässä esityksessä mainittua keskustelua ei ole tarvetta jatkaa muutoin kuin toteamalla, että määräämisperiaatteen tai käsittelymenetelmän alle lukeutuvat elementit näkyvät vaihtelevan tutkijasta riippuen. Seuraavassa luvussa ei siten pyritäkään tekemään eroa määräämisperiaatteen ja käsittelymenetelmän ilmenemismuotojen välillä, vaan tavoitteena on ainoastaan sen selvittäminen, *miten näiden periaatteiden noudattaminen ilmenee dispositiivisten asioiden tuomioistuinkäsittelyssä*.

Lähinnä esitysteknisistä syistä johtuen jatkossa käytetään vain termejä määräämisperiaate ja dispositiivinen periaate.

2.1.2.2 Määräämisperiaate siviiliprosessissa

Siviiliprosessin etenemistä tuomioistuimessa ei ole mahdollista ymmärtää ilman käsitystä siitä, mitä määräämisperiaate sisältää. Voidaan sanoa, että määräämisperiaate ulottaa vaikutuksensa oikeudenkäyntimenettelyn jokaiseen vaiheeseen haastehakemuksen jättämisestä aina tuomion antamiseen saakka. Määräämisperiaatteen noudattaminen saa perustelunsa aineellisessa siviilioikeudessa vallitsevasta sopimusvapaudesta. Toisin päin voitaisiin myös todeta, että *dispositiivisissa siviiliasioissa vallitseva asianosaisten sopimusvapaus ilmenee parhaiten näissä jutuissa noudatettavasta määräämisperiaatteesta*.

Määräämisperiaatteeseen kuuluu lukuisia elementtejä, joista tässä otetaan esiin keskeisimpiä. Ensinnäkin määräämisperiaate antaa asianosaiselle vallan päättää siitä, *haluaako hän ylipäätänsä oikeussuojaa vai ei*. Tämä tarkoittaa, että asianosainen (kantaja) voi vapaasti päättää oikeudenkäynnin aloittamisesta ja tietysin edellytyksin myös sen lopettamisesta.

Mainittu ”kantajalähtöinen” oikeudenkäynnin lopettaminen voi tapahtua kahdella vaihtoehtoisella tavalla. Ensinnäkin kantaja voi *luopua* nostamastaan kanteesta, jolloin tuomioistuimen on *hylättävä* kanne tuomiolla. Toinen mahdollisuus on se, että kantaja esimerkiksi hänen ja vastaajan välillä syntyneen sovinnon johdosta *peruuttaa* nostamansa kanteen, jolloin tuomioistuimen on *jätettävä asia sillensä*. Tätä kantajan oikeutta peruuttaa kanne vastaajaa sitovasti on tosin tietyssä suhteessa rajoitettu: jos kantaja peruuttaa kanteensa vasta sen jälkeen, kun vastaaja on vastannut kanteeseen, on (dispositiivinen) asia vastaajan vaatimuksesta kuitenkin ratkaistava (OK 14:5).

Hylkäämisen ja sillensä jättämisen välinen perusero ilmenee mahdollisuudessa saada sama asia uudelleen vireille myöhemmässä oikeudenkäynnissä. Mikäli tuomioistuin on hylännyt kanteen

tuomiolla, estää kyseisen tuomion niin sanottu negatiivinen oikeusvoimavaikutus sen, että sama asia saatettaisiin vireille uudella haastehakemuksella. Sillensäjättämisspätös sitä vastoin ei saavuta oikeusvoimaa, mistä syystä kantaja voi uudella haastehakemuksella saada sillensä jätetyn asian uudelleen vireille. Juuri tästä syystä onkin erittäin tärkeää, että vastaajalla on yllä mainituin edellytyksin oikeus vaatia peruutetun kanteen ratkaisemista. Muutoinhan kantaja voisi “kiusata” vastaajaa vuorotellen peruuttamalla ja nostamalla samaa vaatimusta tarkoittavan kanteen.

Aikaisemman lainvoimaisen tuomion sitovaa vaikutusta tulevaisuudessa kutsutaan juridisessa kielenkäytössä *oikeusvoimaksi* (*res judicata*). Mainittu oikeusvoimavaikutus ilmenee kahdessa ulottuvuudessa: *negatiivisessa* ja *positiivisessa*.

Negatiivisella oikeusvoimavaikutuksella tarkoitetaan, ettei lainvoimaisella tuomiolla ratkaistua kannetta voida ottaa uudelleen tutkittavaksi. Oikeusvoiman positiivinen vaikutus taas tarkoittaa, että jos lainvoimaisesti ratkaistu seikka on uudessa prosessissa ennakkokysymyksen luonteinen, se on viran puolesta asetettava tuomion perusteeksi.

Vastaajapuolella määräämisperiaatteen mukainen vastine kantajan kanteesta luopumiselle on kanteen *myöntäminen oikeaksi*. Dispositiivisissa siviiliasioissa vastaaja voi milloin tahansa myöntää kanteen, jolloin tuomioistuimen on hyväksyttävä kanne tuomiolla siitä riippumatta, pitääkö myöntäminen yhtä todellisuuden kanssa.

Kanteen myöntämisestä puolestaan on erotettava *tunnustaminen*. Myöntäminen kohdistuu vaatimukseen kokonaisuudessaan, mutta tunnustaminen kohdistuu ainoastaan johonkin vaatimuksen tai vastustamisen tueksi esitetyistä perusteista eli *oikeustosisekoista*.

Juridisessa kielenkäytössä oikeustosiselikalla tarkoitetaan *välittömästi relevanttia faktaa, jonka olemassaolo on vaaditun oikeusseuraamuksen syntymisen välttämätön edellytys*. Oikeustosiselikalla tarkoitetaan

toisin sanoen sellaisia konkreettisia seikkoja (”elävän elämän” tapahtumia), jotka vastaavat juttuun sovellettavan oikeusnormin sisältöä. Esimerkiksi velkomusasiassa oikeustositseikkoja ovat muun muassa velkasuhteen syntyminen ja velan erääntyminen maksettavaksi.

Velkomuskanteen vastaaja voi näin ollen tunnustaa esimerkiksi otaneensa lainaa kantajalta. Vastaavasti kantaja voi tunnustaa jonkin sellaisen perusteen olemassaolon, johon vastaaja on vedonnut vastustamisensa tueksi. Velaksianto-esimerkissä kantaja voi esimerkiksi tunnustaa velan takaisin maksun tapahtuneen. Määräämisperiaatteen mukaan tällainen oikeustositseikan tunnustaminen sitoo tuomioistuinta, ja sen täytyy panna tunnustettu oikeustositseikka tuomion perustaksi, vaikka se epäiliskin tunnustuksen paikkansa-pitävyyttä (OK 17:5.2).

Kanteen myöntämisen ja oikeustositseikan tunnustamisen välistä eroa voidaan kuvata myös seuraavasti. *Myöntäessään* kanteen vastaaja hyväksyy sen, että tuomioistuin antaa asiassa kantajan esittämän *vaatimuksen mukaisen tuomion*. Tosiseikan tunnustaminen ei sitä vastoin vielä tarkoita, että vastaajan mielestä kantajan vaatimus tulisi hyväksyä, vaan *vastaaja voi oikeustositseikan tunnustamisesta huolimatta vastustaa vaatimusta*. Esimerkiksi velkomusasiassa vastaaja voi tunnustaa velaksiannon tapahtumisen, mutta vastustaa kannetta eli vaatia sen hylkäämistä vaikkapa sillä perusteella, että hän on jo maksanut velkansa takaisin kantajalle.

Mainittu pätee myös kantajapuolella. Kanteesta *luopuminen* tarkoittaa kantajan hyväksyvää suhtautumista siihen, että tuomioistuin antaa asiassa vastaajan vaatimuksen mukaisen tuomion, toisin sanoen *hylkää kanteen*. Ja toisaalta: vaikka kantaja tunnustaisikin jonkin vastaajalle edullisen oikeustositseikan olemassaolon, ei tämä vielä automaattisesti tarkoita, että kantajan mielestä kanne tulisi hylätä.

Toiseksi määräämisperiaate ilmenee siten, että asianosainen saa itsenäisesti ratkaista, *missä laajuudessa hän haluaa oikeussuojaa*. Kantaja voi esimerkiksi vaatia vahingonkorvauksena 1 000 euroa, vaikka hänen kärsimänsä vahinko olisi todistettavastikin ollut mainittu summaa suurempi. Tätä kutsutaan myös *vaatimistaakaksi*, jolla tarkoitetaan sitä, että tuomioistuimien *ei saa tuomita muuta tai enempää kuin kantaja on vaatinut*. Vastaajapuolen kannalta tämä puolestaan tarkoittaa, että tuomioistuimen *on tuomittava vähintään niin paljon kuin vastaaja on myöntänyt oikeaksi* (OK 24:3.1).

Kolmanneksi määräämisperiaatteen mukaista on, että asianosaisella on valta päättää, *mihin oikeussuojan mahdollisista eri muodoista hän turvautuu*. Tältä osin asianosaiset voivat esimerkiksi valita käräjäoikeustien ja välimiesmenettelyn välillä.

Välimiesmenettelyllä tarkoitetaan prosessia, jossa riita-asia ratkaistaan valtion oikeussuojakoneiston (siis yleisten tuomioistuinten) ulkopuolella ja jossa ratkaisijoina toimivat *välimiehet*. Välimiesmenettely perustuu pääsääntöisesti *välityssopimukseen*, jossa asianosaiset ovat sopineet, että heidän välisensä yksilöity riita-asia siirretään pois valtion lainkäyttövallan alaisuudesta ja annetaan välimiesten ratkaistavaksi.

Määräämisperiaatteeseen kuuluu edelleen se, että asianosaisilla on oikeus määrätä niistä *oikeustosisekoista*, jotka tuomioistuimien saa ottaa tuomiossaan huomioon. Oikeudenkäymiskaaren mukaan dispositiivisessa asiassa tuomiota ei saa perustaa sellaiseen oikeustosisekoikkaan, johon asianosainen ei ole vaatimuksensa tai vastustamisensa tueksi vedonnut. Juridisessa kielenkäytössä tavataan tässä yhteydessä puhua *väittämistaakasta*, jolla siis tarkoitetaan asianosaisen velvollisuutta vedota oikeustosisekoikkaan, jotta tuomioistuimien voisi ottaa kyseisen seikan huomioon asiaa tutkiessaan ja ratkaistessaan (OK 24:3.2). Keskeisin peruste sanotulle väittämistaakalle löytyy näin ollen kontradiktorisesta periaatteesta. Mikäli tuomioistuimien voisi ratkaisussaan ottaa huomioon sellaisiakin kanneperusteita, joihin asianosainen ei ole vedonnut sanotun asianosaisen vastapuoli ei pystyisi

kontradiktorisen periaatteen edellyttämällä tavalla puolustautumaan oikeudenkäynnissä.

Määräämisperiaatetta ilmentävistä piirteistä voidaan lisäksi mainita dispositiivisissa siviiliasioissa asianosaisilla oleva valta varsin pitkälti määrätä käytettävistä *todistuskeinoista*. Oikeudenkäymiskaaren mukaan tuomioistuim ei näissä jutuissa saa omasta aloitteestaan hankkia muuta todistelua kuin asiantuntijalausunnon (OK 17:7).

Oikeudenkäymiskaari tuntee kaikkiaan viisi *todistuskeinoa*, joiden avulla asianosainen voi pyrkiä vakuuttamaan tuomioistuimen oman kantansa oikeutuksesta: 1) *todistajien* avulla tapahtuva todistelu, 2) *asianosaisen kuuleminen* todistelutarkoituksessa, joka voi tapahtua joko totuusvakuutuksin tai vapaasti (siis ilman totuusvakuutusta), 3) *asiantuntijatodistelu*, 4) *asiakirjatodistelu* eli todistelu niin sanottujen kirjallisten todisteiden avulla sekä 5) *katselmus*. Näistä kolmea ensin mainittua voidaan kutsua yleisnimellä *henkilötodistelu*, kohdat 4 ja 5 puolestaan ovat niin sanottuja *reaalisia todisteita*.

3 OIKEUDENKÄYNTI RIKOSASIOISSA

3.1 RIKOSOIKEUDENKÄYNTIEN YLEISIÄ LÄHTÖKOHTIA

3.1.1 Yleistä

Edellä siviiliprosessimenettelyä käsiteltäessä todettiin, että tuomioistuimen ja asianosaisten välistä työnjakoa voidaan kuvata ensin näkin käsiteparilla *määräämisperiaate* (*dispositiivinen periaate*) – *virallisperiaate* (*offisiaaliperiaate*). Näistä siviiliasioiden käsitteilyssä ehdottomana lähtökohtana on määräämisperiaatteen noudattaminen, kun rikosjuttujen oikeudenkäynti puolestaan on järjestetty virallisperiaatteen mukaisesti. Tämä valinta johtuu rikosprosessiin *liittyvästä julkisesta intressistä*, joka lähtökohtaisesti (jäljempänä luvussa II 3.1.2.3 esitelty syyteneuvottelu poislukien) estää sen, että yksityiset asianosaiset voisivat keskenään sopia rikosprosessin kohteesta (rikollisesta teosta) ja rikoksen julkisoikeudellisista seuraamuksista (lähinnä rangaistuksesta).

Toisena siviiliprosessuaalista työnjakoa kuvaavana käsiteparina mainittiin edellä jaottelu *käsittelymenetelmän* ja tutkimismenetelmän välillä. Rikosprosessissa ei käytetä näitä termejä, vaan niiden sijasta operoidaan käsitteillä *akkusatorinen menetelmä* ja *inkvisitorinen menetelmä*. Näistä edellisen voidaan katsoa vastaavan siviiliprosessuaalista käsittelymenetelmää ja jälkimmäisen tutkimismenetelmää.

3.1.2 Virallisperiaate rikosprosessissa

3.1.2.1 Lähtökohtia

Virallisperiaatteen perinteisen määritelmän mukaan yksityinen asianosainen ei saa ratkaista, haluaako hän oikeussuojaa, eikä sitä,

missä laajuudessa hän sitä haluaa, eikä myöskään sitä, mitä oikeus-suojan mahdollisista muodoista hän yksittäistapauksessa käyttää. Virallisperiaatteen mukaan määräämisvalta kaikissa näissä suhteissa kuuluu *valtion orgaaneille*.

Rikosprosessiin siirrettynä virallisperiaatteen määritelmän on kat-sottu sisältävän seuraavat seikat:

- 1) *virallisella syyttäjällä on lähtökohtaisesti oikeus nostaa syy-te asianomistajan tahdosta riippumatta*
- 2) *syyttäjä ei voi lähtökohtaisesti sopia juttua epäillyn eikä syy-tetyn kanssa*
- 3) *rangaistusvaatimuksen myöntäminen ei sido tuomioistuinta*
- 4) *tuomion pitää perustua jutun aineelliseen tutkintaan, jolloin syytettyä ei periaatteessa voida tuomita rangaistukseen pel-kästään tunnustuksen perusteella.*

Kohdissa 3–4 mainitut seikat johtuvat rikosjutuissa olevasta proses-sin varmuustavoitteen korostetusta merkityksestä. Selväähän on, et-tä varmuustavoitteen edellyttämä pyrkimys aineelliseen totuuteen vaarantuisi huomattavasti, mikäli vastaajan (mahdollisesti väärä) myöntäminen tai tunnustaminen sitoisi tuomioistuinta. Varmuusta-voitteista seuraa myös, että tuomioistuimien ei rikosjutussa voi antaa niin sanottua *yksipuolista tuomiota* vastaajan passiivisuuden perusteella.

Yksipuolisella tuomiolla tarkoitetaan tuomioistuimen *siviilijutun* pää-asiassa antamaa ratkaisua, joka perustuu vastapuolen passiivisuuteen (eli esimerkiksi siihen, että vastapuoli ei ole saapunut oikeudenkäyn-titilaisuuteen) eikä asian aineelliseen tutkintaan (asiassa vedottuihin perusteisiin ja niiden tueksi esitettyyn todisteluun). Kantajan eduksi annetulla yksipuolisella tuomiolla kanne hyväksytään kantajan esit-tämien vaatimusten mukaisesti. Vastaajan hyväksi annetulla yksipuo-lisella tuomiolla kanne puolestaan hylätään.

Kohdat 3–4 ovat lähtökohtaisesti niin selkeitä, että ne eivät tässä yhteydessä kaipaa tarkempaa käsittelyä. Sen sijaan kohtaan 1 liittyvää rikosten luokittelua yhtäältä *asianomistajarikoksiksi* ja toisaalta *virallisen syytteen alaisiksi rikoksiksi* sekä kohtaan 2 liittyvää niin sanottua syyteneuvottelua on syytä tarkastella seikkaperäisemmin.

3.1.2.2 Asianomistajarikokset ja virallisen syytteen alaiset rikokset

Rikokset on Suomessa vakiintuneesti jaettu kahteen pääryhmään: virallisen syytteen alaisiin rikoksiin ja asianomistajarikoksiin. JaotTELUN merkitys on siinä, että virallisen syytteen alaisissa rikoksissa syyttäjä voi nostaa syytteen riippumatta siitä, esittääkö asianomistaja (ks. I 3.1.5) jutussa *syyttämispyyntön* vai ei. Asianomistajarikosten osalta asianomistajan tekemä syyttämispyyntö puolestaan on syyttäjän syyteoikeuden käyttämisen edellytyksenä.

Sisällön kannalta syyttämispyyntöstä tulee selvästi ilmetä pyyntö epäillyn asettamisesta syytteeseen. Tässä suhteessa riittävänä ilmauksena voidaan syyttämispyyntön lisäksi pitää myös ETL 3:4.1:n mukaista ”rangaistuksen vaatimista rikokseen syyllystyneelle”. Sen sijaan ROL 1:2.2:ssä edellytettynä syyttämispyyntönä ei voida pitää ilmiantokirjelmää, rikosilmoitusta eikä tutkintapyyntöä. Näin on siksi, että ilmiannosta, rikosilmoituksesta ja tutkintapyyntöstä puuttuu nimenomainen vaatimus epäillyn syytteeseen asettamisesta.

KKO 1963 II 131. Asianomistajan kaupungin rikospoliisiosastolle toimittamaa ilmiantokirjelmää ei voida pitää sellaisena ilmoituksena rikoksen syytteeseen panemisesta, jota RL 8 luvun 4 §:n 1 mom:ssa tarkoitetaan.

Samoin tutkintapyyntön osalta tapauksessa KKO 1994:60, jossa lääninveroviraston esittämä tutkintapyyntö ei KKO:n mielestä sanamuotonsa vastaisesti sisältänyt syyttämispyyntöä, etenkin kun pyyntön esittäjänä oli julkinen viranomais. Koska lääninveroviraston esittämä tutkintapyyntö ei sisältänyt nimenomaista pyyntöä syyttää

epäillystä rikoksesta, KKO päätyi katsomaan, ettei lääninverovirasto ollut esittänyt asiassa lain edellyttämää syyttämispyyntöä.

Virallisperiaatteen mukaisena pääsääntönä Suomessa on, että rikos on virallisen syytteen alainen, jollei jonkin rikoksen kohdalla ole toisin säädetty. Tältä osin on siis katsottu, että rikosoikeudellinen järjestelmä ei pystyisi täyttämään sille asetettuja tehtäviä riittävän tehokkaasti, mikäli rikosten syytteeseenpano lepäisi liian paljon asianomistajan aloitteen varassa.

Joissakin tapauksissa lainsäätäjä on kuitenkin harkinnut aiheelliseksi säätää rikosten syytteeseenpanon riippuvaiseksi asianomistajan tahdosta. Seuraavassa otetaan esille joitakin keskeisiä oikeuskirjallisuudessa esitettyjä perusteita, joiden katsotaan tukevan tiettyjen rikosten valikoitumista asianomistajarikoksiksi.

Ensinnäkin asianomistajarikoksiksi on säädetty rikokset, joihin ei liity vahvaa julkista intressiä. Sellaisia ovat esimerkiksi vähäiset omaisuus- ja väkivaltarikokset sekä rikokset, jotka välittömästi kohdistuvat vain yksityiseen intressiin (esimerkiksi yksityiselämää loukkaavan tiedon levittäminen ja kunnianloukkaus).

Mainitun kaltaisten rikosten osalta voidaankin ajatella, että mikäli asianomistaja itse ei halua saattaa tekijää rikosoikeudelliseen vastuuseen, ei vastuuseen saattaminen myöskään ole valtion intressien mukaista. Asianomistajarikosinstituutiota voidaan näin ollen pitää eräänlaisena säätelykeinona syyttäjien ja tuomioistuinten työmäärän vähentämiseksi. Koska esitutkintalain 3:4.1:n mukaan asianomistajarikosten esitutkintakin voidaan lähtökohtaisesti toimittaa vain, mikäli asianomistaja on ilmoittanut esitutkintaviranomaiselle tai syyttäjälle vaativansa rikokseen syyllistyneelle rangaistusta, helpottaa asianomistajarikosinstituutio osaltaan myös poliisin voimavarojen järkevämpää kohdistamista.

Lisäksi mainitun kaltaisten vähäisempien rikosten säätäminen asianomistajarikoksiksi saattaa edistää asianosaisten mahdollisuuksia

sopia juttu keskenään esimerkiksi vahingonkorvauksen avulla. Myös silloin, kun rikos on tapahtunut läheisten sukulaisten välillä, saattaa jo perhesuhteiden säilymisen kannalta olla tärkeää, että asian selvittämisessä ei tarvitse turvautua oikeudenkäyntiin.

Toisaalta asianomistajan syytevaatimusta edellyttävien rikosten joukkoon kuuluu eräitä sellaisiakin rikoksia, joita ei voida pitää vähäisinä tai pelkästään yksityistä etua loukkaavina, mutta joiden käsittely saattaa aiheuttaa asianomistajalle kärsimystä. Tällaisia ovat esimerkiksi tietyt seksuaali- ja salassapitorikokset.

Esimerkiksi viestintäsalaisuuden loukkaus ja kahdeksantoista vuotta täyttäneeseen henkilöön kohdistunut seksuaalinen ahdistelu ovat asianmistajarikoksia.

Joissakin tapauksissa ehdoton kahtiajako asianomistajarikoksiin ja virallisen syytteen alaisiin rikoksiin saattaa kuitenkin johtaa epätyytyttäviin ja yleistä oikeustajua loukkaaviin lopputuloksiin. Näin on esimerkiksi silloin, kun rikoksentehtyjä uhkaamalla tai painostamalla saa asianomistajan luopumaan syyttämispyyntön tekemisestä. Toisaalta tapahtunut rikos voi joskus olla myös niin vakava tai tekijä voi olla niin vaarallinen, että tekijä pitää saada vastuuseen teostaan asianomistajan kannasta riippumatta.

Mainituista syistä lainsäätäjä onkin useissa tapauksissa katsonut aiheelliseksi lisätä syyttäjän mahdollisuuksia nostaa syyte asianomistajarikoksesta ilman asianomistajan esittämää syyttämispyyntöä. Lainsäädännössä on siten kehittynyt virallisen syytteen alaisten rikosten ja asianomistajarikosten rinnalle kolmas rikostyyppi, johon kuuluvat rikokset ovat lähtökohtaisesti asianomistajarikoksia, mutta joista rikoksista syyttäjä voi kuitenkin nostaa syytteen ilman syyttämispyyntöä, *mikäli erittäin tärkeä yleinen etu niin vaatii*. Toisin sanoen kyse on siitä, että asianomistajarikos ikään kuin “muuttuu” virallisen syytteen alaiseksi rikokseksi sellaisissa tapauksissa, joissa syytteen nostamista on pidettävä yleisen edun kannalta erittäin tärkeänä.

3.1.2.3 Syyteneuvottelu

Syyteneuvottelua koskevat säännökset tulivat Suomessa voimaan vuoden 2015 alusta. Keskeisimmät syyteneuvottelua koskevat oikeusohjeet otettiin esitutkintalakiin (ETL) sekä lakiin oikeudenkäynnistä rikosasioissa (ROL). Esitutkintalaissa syyteneuvottelua säätelee ETL 3:10a (esitutinnan rajoittaminen tunnustuksen perusteella). Rikosprosessilaissa syyteneuvottelusta säädetään puolestaan 1 luvun 10 ja 10a §:ssä (syyteneuvottelun edellytykset ja syyteneuvottelun kulku) sekä 5b luvussa (oikeudenkäyntimenettely syyteneuvottelun jälkeen). Syyteneuvottelun tavoitteet määriteltiin syyteneuvottelua koskevien säännösten esitöissä seuraavasti:

”Pyrkimyksenä on, että säännökset mahdollistavat entistä paremmin viranomaisresurssien tarkoituksenmukaisen kohdentamisen, tehostavat viranomaisten toimintaa ja nopeuttavat rikosasioiden esitutkintaa, syyteharkintaa ja tuomioistuinkäsittelyä kuitenkin turvaten rikoksesta epäillyn sekä asianomistajan oikeudet. Syytteestä sopimiseen ei tulisi ryhtyä, jos se olisi vastoin painavaa yhteiskunnallista tai yksittäisen henkilön intressiä.”

ETL 3:10a:n mukaan syyttäjä voi tutkinnanjohtajan esityksestä määrätä, ettei esitutkintaa toimiteta kaikkien rikosten osalta, kun henkilön epäillään syyllistyneen useampaan rikokseen ja hän on tunnustamalla edistänyt rikosten selvittämistä eikä yleinen tai yksityinen etu vaadi esitutkinnan toimittamista. Syyttäjä voi samalla sekä myös silloin, kun tutkittavana on yksi kokonaan tai olennaisilta osiltaan tunnustettu rikos, sitoutua vaatimaan rangaistusta lievemmän rangaistusasteikon mukaisesti.

Edelleen syyteneuvottelua koskevat oikeusohjeet mahdollistavat sen, että syyttäjä voi tehdä rikoksesta epäillyn tai rikosasian vastaajan kanssa tuomioesityksen, jossa viimeksi mainittu tunnustaa rikoksen ja syyttäjä sitoutuu vaatimaan rangaistusta lievennetyltä rangaistusasteikolta. Tuomioesitys käsitellään epäillyn tai vastaajan sekä asianomistajan suostumuksella tuomioistuimessa tavallista

oikeudenkäyntiä kevyemmässä ROL 5b luvussa säädettyssä tunnus-
tamisoikeudenkäynnissä. Siinä tuomioistuin tutkii tunnustuksen pä-
tevyuden ja muut tuomioesitykseen liittyvät kysymykset sekä tarvit-
taessa muut tuomioesityksessä tarkoitettuun rikokseen perustuvat
vaatimukset. Tunnustamisoikeudenkäynnin päättääksi tuomioistuin
antaa tuomioesityksen mukaisen tuomion, jos se lukee rikoksen syyk-
si tuomioesityksen mukaisesti eikä tuomion antamiselle olisi muuta
estettä. Tällöin tuomioistuin mittaa rangaistuksen lievennetyltä ran-
gaistusasteikolta (RL 6:8a), jolloin tekijälle voidaan tuomita enintään
kaksi kolmannesta rikoksesta säädetyn vankeus- tai sakkorangais-
tuksen enimmäismäärästä ja vähintään rikoksesta säädetyn rangais-
tuslajin vähimmäismäärän. Ja edelleen jos rikoksesta on säädetty
ankarimmaksi rangaistukseksi vankeutta määrääjäksi, tuomioistuin
voi määrätä rangaistukseksi vankeuden sijasta sakkoa, jos siihen on
erityisiä syitä.

Syyteneuvottelua koskevat säännökset soveltuvat rikoksiin, joista
ei ole säädetty ankarampaa rangaistusta kuin kuusi vuotta vankeutta,
ei kuitenkaan henkeen tai terveyteen kohdistuviin rikoksiin taikka
seksuaalirikoksiin, jotka loukkaavat seksuaalista itsemääräämisoi-
keutta tai kohdistuvat lapsiin (ROL 1:10.1). Syyteneuvottelun käyt-
tämistä harkittaessa syyttäjän olisi otettava huomioon asian laatu,
menettelystä mahdollisesti aiheutuvat kustannukset, siihen kuluva
aika ja osallisuuskysymykset. Lain esitöiden perusteella osallisuuskys-
ymyksillä viitataan esimerkiksi epäillylle ja asianosaisille sekä muille
oikeudenkäyntiin osallisille kuten todistajille koituviin rasituksiin.

3.1.3 Akkusatorinen ja inkvisitorinen oikeudenkäyntimenetelmä

Syyttäjän ja tuomioistuimen välisestä työnjaosta riippuen rikospro-
sessimenettelyä voidaan pitää joko akkusatorisen taikka inkvisitori-
sen menetelmän mukaisena. Inkvisitorisella menetelmällä tarkoite-
taan rikosprosessuaalista oikeudenkäyntiperiaatetta, joka korostaa
tuomioistuimen määräämisvaltaa ja aloiteoikeutta suhteessa syyt-
täjään. Puhtaasti inkvisitoriselle menetelmälle on tyypillistä, että

vastuu oikeudenkäynnin aloittamisesta ja eteenpäin viemisestä sekä myös näytön hankkimisesta on tuomioistuimella itsellään. Edelleen tuomioistuimen velvollisuutena olisi esitetyistä vaatimuksista riippumatta tehdä asiassa sellainen tuomio, johon tuomioistuimen keräämä oikeudenkäyntiaineisto antaa aihetta. Inkvisitorisen periaatteen varaan rakentuvassa oikeudenkäynnissä ei siis välttämättä lainkaan tarvittaisi syyttäjää, tai sitten syyttäjä olisi tuomioistuimeen nähden täysin alisteisessa asemassa.

Inkvisitorisen oikeudenkäyntimenetelmän vastakohtana on akkusatorinen menetelmä (*syyttämismenetelmä*). Se perustuu siviiliprosessin tavoin niin sanottuun *kaksiasianosaissuhteeseen*, jossa rikosjutun kantajapuolella esiintyy syyttäjä ja/tai asianomistaja ja vastaajapuolella rikoksesta syytetty. Toisin kuin inkvisitorisessa prosessissa, akkusatorista periaatetta noudatettaessa vastuu oikeudenkäynnin aloittamisesta sekä oikeudenkäyntiaineiston hankkimisesta ja esittämisestä tuomioistuimessa on kantajapuolella, käytännössä useimmiten syyttäjällä. Akkusatorisessa prosessissa vastuu oikeudenkäynnin onnistuneesta läpiviemisestä lepää siis pääasiallisesti juuri syyttäjän harteilla, mistä syystä syyttämismenetelmän noudattaminen edellyttää etenkin kehittynyttä syyttäjälaitosta.

On kuitenkin huomattava, että aktiivinen toimimisvelvollisuus ja jutun selvittämisvelvollisuus koskevat rikosprosessin asianosaisista vain kantajapuolta. Syytetty sitä vastoin voi halutessaan jättäytyä oikeudenkäynnissä täysin passiiviseksi. Ainoa toiminta, johon tuomioistuin voi vastaajan velvoittaa, on saapuminen henkilökohtaisesti paikalle oikeudenkäyntiin. Mihinkään muuhun aktiiviseen toimintaan tuomioistuin ei sitten voikaan vastaajaa sitovasti määrätä. Jos syytetty siis oikeudenkäyntiin saavuttuaan esimerkiksi kieltäytyy sanomasta sanaakaan, ei tuomioistuimella ole keinoja pakottaa häntä puhumaan.

Tässä yhteydessä voidaan muistuttaa siitä, että vastaajalla ei myöskään ole missään vaiheessa rikosprosessia minkäänlaista *totuudessa-pysymisvelvollisuutta*. Syytetty voi toisin sanoen valehdella asian käsittelyssä ilman vaaraa siitä, että hänelle tästä valehtelusta voitaisiin

langettaa jokin rangaistus. Toinen asia tietenkin on, että uskottavan puolustuksen kannalta ei välttämättä ole hyväksi, jos vastaaja jää oikeudenkäynnin kuluessa kiinni valheista.

Todettakoon kuitenkin, että mikäli syytetty valehdellessaan syyllistyy esimerkiksi RL 15:6:n mukaiseen väärään ilmiantoon, voidaan hänet kuitenkin tästä rikoksesta tuomita rangaistukseen.

Vastaaajan edellä mainittu oikeus olla osallistumatta häntä vastaan ajetun rikosasian selvittämiseen voidaan johtaa suoraan Suomea velvoittavista ihmisoikeussopimuksista. KP-sopimuksessa säädetään ensinnäkin, että jokaisella rikoksesta syytetyllä on *oikeus olla tulematta pakotetuksi todistamaan itseään vastaan tai tunnustamaan syyllisyyttään* (niin sanottu *itsekriminointisuoja*). Ja samaten OK 17:18.1:ssa säädetään siitä, että jokaisella on oikeus kieltäytyä todistamasta siltä osin kuin todistaminen saattaisi hänet tai hänen läheisensä henkilön syytteen vaaraan tai myötävaikuttaisi hänen tai läheisen henkilön syyllisyyden selvittämiseen.

OK 17:18.1:ssa läheisellä henkilöllä tarkoitetaan nykyistä tai entistä aviopuolisoa taikka nykyistä avopuolisoa, sisarusta, sukulaista suoraan ylenevässä tai alenevassa polvessa taikka vastaavanlaista parisuhteeseen tai sukulaisuuteen rinnastuvaa läheistä.

Edelleen syytetyn oikeus olla passiivinen ilmenee rikosprosessissa noudatettavasta *syyttömyysolettamasta*. Tällä tarkoitetaan nimensä mukaisesti sitä, että jokaista rikoksesta syytettyä on pidettävä syyttömänä, kunnes hänen syyllisyytensä on laillisesti näytetty toteen. Kantajan tehtävänä on näin ollen näyttää syyte toteen, ja jos hän ei siinä onnistu, vastaajaa pidetään syyttömänä, vaikka hän ei olisi mitenkään edes pyrkinyt osoittamaan itseään syyttömäksi.

Suomalainen rikosprosessi rakentuu nykyisellään puhtaasti akkusatorisen menettelyn varaan. Ehkä selkeimmin tämä ilmenee rikosprosessilain säännöksestä, jonka mukaan rikosasiaa ei oteta

tuomioistuimessa tutkittavaksi, ellei syytettä rikoksesta ole nostanut se, jolla on siihen lain mukaan oikeus (ROL 1:1).

Siteerattu lainkohta antaa aiheutta kysyä edelleen, kuka tai mikä Suomessa sitten on sellainen taho, jolla lain mukaan on oikeus nostaa syyte epäillyn rikoksen johdosta. Lähtökohtaisia vastausmahdollisuuksia on luonnollisesti kaksi: *syyttäjä* taikka *asianomistaja*. Suomessa syytteen nostamisoikeuden suhteen on ”annettu etusija” syyttäjälle. Rikosprosessilain mukaan syyttäjän tehtävänä on nostaa rikoksesta syyte ja ajaa sitä. *Asianomistaja saa itse nostaa syytteen rikoksesta vain, jos syyttäjä on päättänyt jättää syytteen nostamatta taikka esitutkintaviranomainen (eli useimmiten poliisi) tai syyttäjä on päättänyt, ettei esitutkintaa toimiteta taikka että se keskeytetään tai lopetetaan*. Asianomistaja saa nostaa syytteen myös, jos *esitutkintatoimenpiteiden suorittamista on tutkinnanjohtajan päätöksellä siirretty* (ROL 1:14.1). Suomalaisessa järjestelmässä syyttäjällä on siten *ensisijainen* ja asianomistajalla *toissijainen* syyteoikeus.

Käsitteet *ensisijainen* ja *toissijainen* syyteoikeus on pidettävä erillään edellä mainitusta jaottelusta asiaomistajarikos – virallisen syytteen alainen rikos. Virallisella syyttäjällä on *ensisijainen* syyteoikeus myös asianomistajarikoksissa, vaikka syytteen nostaminen asianomistajarikoksista edellyttääkin asianomistajan tekemää syyttämispyyntöä. Asianomistaja taas saa nostaa syytteen asianomistajarikoksestaikin vain, jos syyttäjä on tehnyt asiassa syyttämättä jättämispäätöksen taikka jos syyttäjä tai esitutkintaviranomainen on päättänyt jättää esitutkinnan toimittamatta tai jos esitutkintatoimenpiteitä on tutkinnanjohtajan päätöksellä siirretty.

Toisena tärkeänä akkusatorisen periaatteen ilmenemismuotona rikosprosessissa on pidettävä ROL 11:3:ssä säädelyä *syytesidonnaisuutta*. Lyhyesti määriteltynä syytesidonnaisuudella tarkoitetaan sitä, että tuomioistuimella on tuomita rangaistuksen vain siitä teosta, josta rangaistusta on vaadittu. Tällä säännöllä on luonnollisesti

ensiarvoisen tärkeä merkitys vastaajan puolustautumismahdollisuuksien kannalta.

Syytesidonnaisuudesta puhuttaessa ”teolla” tarkoitetaan niitä *oikeustosisieikkoja*, joihin kantaja (eli lähtökohtaisesti syyttäjä) on syytteensä *teonkuvauksessa* vedonnut. Tässä mielessä syytesidonnaisuutta on mahdollista luonnehtia myös kantajalla rikosjutuissa olevaksi *väittämistaakaksi*.

Rikosasian haastehakemuksesta (eli syyttäjän tuomioistuimelle jättämästä rangaistusvaatimuksesta) on käytävä ilmi muun muassa syyteenalainen teko, sen tekoaika ja -paikka sekä muut tiedot, jotka tarvitaan teon kuvailemiseksi. Syytteestä on siis ilmettävä muun muassa syyteenalaisen rikoksen tunnusmerkistön täyttymisen kannalta tarpeelliset kanneperusteet eli oikeustosisieikat esimerkiksi *omaisuuden anastaminen toisen hallusta*, mikäli syyte koskee varkautta (ks. oikeustosisieikoista myös luku II 2.1.2.2). Oikeustieteellisessä kirjallisuudessa haastehakemuksen nyt käsillä olevaa osaa kutsutaan vaikiintuneesti *teonkuvaukseksi*.

Sitä vastoin on huomattava, että rikosasian vastaajalla ei ole velvollisuutta vedota hänen omaksi edukseen vaikuttaviin oikeustosisieikoihin, vaan tuomioistuimen on ilman vetoamista otettava tällaiset seikat huomioon. Lisäksi syyttäjällä olevasta niin sanotusta *objektiivisuusvelvollisuudesta* seuraa, että syyttäjän on jutun käsittelyssä tuotava esiin myös mahdolliset syytettä vastaan puhuvat seikat. Toinen asia on, että tuomioistuin (tai syyttäjä) ei välttämättä kaikissa tilanteissa saa tietoa tällaisista vastaajan eduksi puhuvista tosiasioista, ellei vastaaja rikosprosessin kuluessa omatoimisesti ota kyseisiä seikkoja esiin.

HELSINGIN YLIOPISTO
OIKEUSTIETEELLINEN TIEDEKUNTA

Johdatus prosessioikeuteen on tiivis ja selkeä yleisesitys suomalaisen prosessioikeuden yleisistä opeista.

Kirjassa käydään läpi prosessioikeuden keskeiset lähtökohdat, periaatteet sekä ne perustekijät, joiden varaan oikeudenkäynnit sekä riita- että rikosasioissa rakentuvat.

Teos soveltuu käytettäväksi prosessioikeuden oppikirjana oikeustieteen opetuksessa sekä käsikirjaksi käytännön lakimiestyöhön.

Mikko Vuorenpää on Lapin yliopiston prosessioikeuden professori.

Oikeuden perusteet -kirjasarja on tarkoitettu kaikille, joita oikeus ja oikeudelliset kysymykset kiinnostavat.

ISBN 978-951-51-7938-8
ISSN 2670-1219
Unigrafia 2023